

Ante Starčević na natječaju za Katedru filozofije zagrebačke Kraljevske akademije znanosti 1849. godine: autograf natječajnog rada

Rad analizira odvijanje natječajnog postupka za profesorsko mjesto na Katedri filozofije zagrebačke Kraljevske akademije znanosti od proljeća 1849. do proljeća 1850. godine. Ovaj natječaj izazvao je veliko zanimanje javnosti i politike u to vrijeme, a u historiografiji je važan kao ogledni primjer modernizacijskog pitanja, odmjeravanja snaga liberala iz Banskog vijeća i tradicionalizma Katoličke crkve, također i stavova Banskog vijeća naprema centralnim institucijama u Beču te pitanja predstojeće reforme školstva. Posebno je važan i zato što se na njemu, među četvoricom natjecatelja za profesorsko mjesto, našao i mladi Ante Starčević, budući političar i „Otac domovine“, čiji je život, da nije bilo otpora njegovu imenovanju, mogao u tom času krenuti putem znanosti i učiteljskog poziva. U fokusu rada, uz analizu okolnosti natječaja, kandidata, natječajne komisije te održanoga pismenog i usmenog ispita, nalazi se sam opsežni latinski natječajni elaborat koji je Ante Starčević napisao na dvanaestosatnom ispitu i koji se ovdje prvi put objavljuje u izvorniku i u autorskom prijevodu na hrvatski, uz analizu rukopisa i mišljenja ocjenjivača iz akademijske natječajne komisije, kao i Banskoga vijeća, načelnika njegova Prosvjetnog odsjeka i konačnog arbitra, bečkog Ministarstva bogoštovlja i nauka.

Uvod

U Hrvatskome državnom arhivu, u fondu Banskoga vijeća,¹ čuva se rukopis dr. Ante Starčevića iz mladih dana, koji se ne nalazi u opsežnim svescima *Djela Ante Starčevića*, objavljenima potkraj njegova života i kasnije još nekoliko puta. Taj rukopis, naime, nije ni pisan za javnost. Riječ je o gusto pisanom elaboratu povodom tri pitanja postavljena u sklopu natječaja za profesorsko mjesto na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu,² na koji se dvadesetšestogodišnji Ante Starčević javio, uz još trojicu kandidata, također vrlo mladih. Premda

¹ HR-HDA-67 Bansko vijeće, Prosvjetni odsjek, kut. 14. Pr-11265/265, 1849.

² HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Quaestiones pro consequenda vacante in Regia Scientiarum Academia Zagrabienisi Philosophiae cathedra, altiori loco propositae resolutae per Antonium Starčević, A. A. et Philosophiae Doctorem“, 11. Dalje: „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“.

je rukopis nastao u službene svrhe i autor nije birao teme o kojima će pisati, zanimljiv je s gledišta današnje znanosti kao povijesni izvor, smatramo da daje značajan uvid u stavove, razmišljanja i obrazovanost mladoga Starčevića, tada već doktora filozofije i slobodnih umjetnosti. Dosadašnja hrvatska historiografija doticala se toga natječaja, pišući o Starčevićevoj mladosti, no sam ispitni rad nije korišten kao izvor. Kao razlog vidimo ponajprije činjenicu da je riječ o rukopisu na latinskome jeziku, opsežnom i k tome djelomično teško čitljivom. Ta prepreka korištenju Starčevićeva elaborata kao dragocjenoga izvora, ovim se radom uklanja.

Historiografija o natječaju i Starčeviću sudjelovanju na njemu

Natječaj za upražnjeno mjesto na Katedri filozofije zagrebačke Kraljevske akademije znanosti spominju Starčeviću biografi Kerubin Šegvić (1911)³ i Josip Horvat (1940)⁴, nesigurni, doduše, oko točnoga određivanja vremena tijekom burne 1848/49. godine. Bitna im je činjenica da Starčević, koji je nedavno izašao iz kleričkog staleža i tražio zaposlenje, to mjesto nije dobio, i da je time njegov život krenuo drugim putem, a ne učiteljskim i znanstvenim. U njihove prikaze uklopljena su sjećanja samog Starčevića i pričanja drugih suvremenika (Tade Smičiklasa, Ivana Kukuljevića, Ambroza Vranyczanyja...), koja neuspjeh na natječaju pripisuju političkoj odluci i intervenciji na najvišem mjestu protiv Starčevića. Šegvić navodi: „Baš se je koncem svibnja izpraznilo mjesto profesora filozofije i povijesti na pravnoj akademiji u Zagrebu, te on zatraži to mjesto i položi propisani ispit najboljim uspjehom. Radi toga bi predložen na imenovanje. Dotični dekret bio je već u Beču i potpisan, te mu njegov prijatelj barun Kušlan brzopjavi, čestitajući mu. Nu biskup Ožegović čim za to doznade, brže bolje pohiti u Beč i potporom samoga Jelačića osujeti to imenovanje, jer ‘da takov čovjek bi bio pogibeljan za interese države na takovoj stolici’... Ta nepravda nije slomila Starčevićev duh. On se tad sklone u odvjjetničku pisarnu druga i prijatelja Lavoslava Šrama, da poštenim radom zasluži svoj svakidani kruh.“⁵ Slično piše i Horvat, da je izbor na natječaju „osujetio neki uplivni dostojanstvenik s razloga, kako se obćenito držalo, što je natjecatelj ostavio svećenički stališ.“⁶ Horvat zapravo ponavlja formulaciju i mišljenje izrečeno u „Uvodu“ prvoga sveska *Djelâ Ante Starčevića*,⁷ što ga je Odbor Kluba Stranke prava za izdavanje djela Dra Ante Starčevića izdao još za njegova života, 1893. godine.

³ ŠEGVIĆ 1911.

⁴ HORVAT 1940.

⁵ ŠEGVIĆ 1911: 40.

⁶ HORVAT 1940: 86.

⁷ STARČEVIĆ 1893; 1995. (pretisak): 5–7.

U modernoj hrvatskoj historiografiji Mirjana Gross⁸ je slučaj ovog natječaja i njegova ishoda stavila u kontekst modernizacijskih procesa, pobliže, odmjeravanja snaga liberala u Banskome vijeću i konzervativnih snaga te, također, pitanja samoga visokoškolskog učilišta u Zagrebu pred sve bližim reorganizacijskim naporima nadležnoga središnjeg bečkog ministarstva. Što se prvog aspekta tiče, Gross ističe da su liberali u Banskome vijeću smatrali da se svećenici moraju kretati u okviru dogme Crkve i da se ne mogu uzdići do objektivnog i slobodnog izlaganja filozofskih učenja. Zbog toga kaže da se Bansko vijeće izjasnilo za Starčevića, usprkos podijeljenim mišljenjima komisije, baš zato što su potrebni „ljudi koji su dovoljno nezavisni da mogu izlagati filozofiju (koju su dotad predavali samo svećenici) u slobodnom duhu 19. stoljeća“.⁹ Što se drugoga aspekta tiče, Gross ističe želju ministra Thuna da ukine Akademiju, vođen svojim projektom cjelokupne reorganizacije srednjeg i višeg školstva, u čemu Gross vidi i germanizacijske elemente pod izgovorom pristupa modernoj naobrazbi i bogatstvu znanstvene literature na njemačkome jeziku.¹⁰ U tom su času bili bezizgledni (i u financijskom i u kadrovskom smislu) istovremeni domaći napori da se Akademija pretvori u sveučilište. Već školske godine 1850/1851. dvije godine filozofije s tadašnje Kraljevske akademije znanosti te profesori koji su je predavali (što bi bio i dobitnik na ovome natječaju, da je do kraja proveden), pripojeni su zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji kao novootvoreni 7. i 8. razred. Također, dvije godine prava preimenovane su u Pravoslavnu akademiju, koja je ipak kao institucija opstala, da bi 1874. poslužila kao osnova za osnutak modernoga Zagrebačkog sveučilišta.

Iskri Iveljić natječaj na koji se javio Starčević bio je zanimljiv u okviru istraživanja odnosa Katoličke crkve i civilnog društva u Hrvatskoj 1848. godine.¹¹ U tom za Crkvu delikatnom vremenu revolucionarnih gibanja i novih pogleda na svijet, Iveljić kao jedno od posebno važnih pitanja ističe prosvjetu, jer se na tome „najžešće prelamao odnos svjetovne i duhovne sfere“.¹² U tom kontekstu navodi kako ni samo svećenstvo nije imalo jednake poglede na školsku problematiku te navodi primjere, no nasuprot svima njima stavlja poglede „liberala svjetovnjaka“ na čelu s Ivanom Kukuljevićem, koji je zapravo vodio Odsjek prosvjete u Banskome vijeću, dok je načelnik Odsjeka, kanonik Stjepan Moyses, boravio u Beču kao član tamošnjega hrvatskog povjerenstva. Iveljić imenuje Kukuljevića kao onoga koji se u ime Odsjeka usprotivio izboru svećenika I. Šagovca na stolicu filozofije i predložio A. Starčevića, izazvavši tako Moysesu da banu pošalje zasebno mišljenje. Iveljić na temelju dokumenata iz Prosvjetnoga odsjeka

---

⁸ GROSS 1985.

⁹ ISTO, 311–312.

¹⁰ ISTO, 313.

¹¹ IVELJIĆ 1993.

¹² ISTO, 36.

zaključuje da su Starčevićovo imenovanje na kraju uspjeli spriječiti Moyses i Mirko Ožegović.¹³

Najopširnije se u historiografiji ovim slučajem pozabavio Alojz Jembrih, obrađujući u svojoj knjizi iz 2016. život i rad Stjepana Moysesa.¹⁴ U međuvremenu je 1998. Tomislav Markus objavio korespondenciju bana Jelačića i Banskoga vijeća (1848 – 1850)¹⁵ i u njoj dva dokumenta važna za ovaj slučaj: dopis od 6. studenoga 1849. u kojem Jelačić na temelju disparatnih mišljenja Odsjeka prosvjete i Akademijine stručne komisije traži od Moysesa izvještaj o kandidatima za mjesto profesora filozofije¹⁶ te Moysesov izvještaj banu samo tjedan dana kasnije.¹⁷ Jembrih ne ulazi u šire ili dublje političke aspekte stvari nego se zaustavlja na Moysesovu čvrstom uvjerenju da katoličko svećenstvo ne može biti nepodobno za profesore na Kraljevskoj zagrebačkoj akademiji zbog vezanosti uz katoličku doktrinu, pri čemu Moyses naročito odbacuje pomisao da bi takvo što (zapošljavanje samo svjetovnih kandidata) bilo potrebno (i) zbog slušača pravoslavne vjeroispovijesti, naglašujući da će „sljēdbenici iztočne cērkve bez dvojbe mnogo radje naraštaj svoj, i tako u neznatnom samo broju u Zagrebačku Akademiu dostaviti obiĉavajući se, vērnim katolikom, negoli vēropraznim popoganicam - kojim, kao što se vidi, odsēk prosvēte ŹaliboŹe izkljuĉivu sposobnost za poduĉavanje mladeŹi dosudjuje - povēriti.“¹⁸

Novija historiografska djela koja u raznim aspektima obrađuju djelo Ante Starĉevića, poput *Izvornoga pravaštva* Mirjane Gross¹⁹ ili najnovije studije *Ante Starĉević: ideali slobode i prava* Pave Barišića,²⁰ redovito ukljuĉuju crticu o Starĉeviĉevoj kandidaturi na neuspjelom natjeĉaju za Katedru filozofije u opis Starĉeviĉeva mladenaštva, ne dodajući, meĉutim, nove elemente.

Natjeĉaj i kandidati

Zagrebaĉka Kraljevska akademija znanosti burne je 1848. na neko vrijeme obustavila nastavu, a oĉoĉen je bio i poĉetak iduće nastavne godine.²¹ Bilo je to

¹³ ISTO, 37.

¹⁴ JEMBRIH 2016.

¹⁵ MARKUS 1998.

¹⁶ ISTO, 337–338.

¹⁷ ISTO, 346–347.

¹⁸ JEMBRIH 2016: 132.

¹⁹ GROSS 2000: 42.

²⁰ BARIŠIĆ 2022: 29–30.

²¹ HR-HDA-500 Kraljevska akademija znanosti, kut. 1. Zapisnik br. 1. u godini 1848/49, od 2. 11. 1848. godine. Proĉitan je dopis vrhovnog ravnatelja kojim odgaĉa poĉetak školske godine, a nalaŹe da se od 1. studenoga svi sluŹbeni dopisi „narodnim našim jezikom voditi imadu“. To je prvi zapisnik akademijske sjednice na hrvatskome jeziku.

vrijeme neizvjesnosti, vrijeme stvaranja Narodne straže. Brojni su se zagrebački studenti uključili i osnovali svoju Akademičku četvu Narodne straže, koja je ipak raspuštena već u lipnju te godine, pa su studenti otišli kućama.²² Isto su u to vrijeme postupile i druge akademske institucije širom Monarhije. Hrvatski studenti vratili su se tako iz Beča, te su upravo oni puni revolucionarnog raspoloženja i poticali građane na pristupanje Narodnoj straži. Vratili su se i iz Pešte, a među njima, u grupi peštanskih sjemeništara, i Ante Starčević. Bio je završio treću godinu i postigao doktorat filozofije, a za teologiju mu je preostajala još jedna godina studija. Prema riječima Starčevićeva biografa Kerubina Šegvića, njegov biskup Mirko Ožegović bio je spreman da ga već tada zaredi (bez četvrte godine studija), uzme ga sebi za tajnika i povjeri mu vođenje sjemeništa.²³ Boraveći u domovini, Starčević je, međutim, definitivno zaključio da svećenički poziv nije za njega te se našao u situaciji da treba naći druge izvore prihoda za život. Kao jedno od mogućih rješenja na vidiku se pojavio natječaj za ispražnjeno mjesto na Katedri filozofije na Akademiji, uz Šegvićev komentar kako je bio „sigurno... uvjeren da njega, jednog rijetkih doktora filozofije u mladom naraštaju, čeka otvoreno polje rada“.²⁴

Bansko vijeće donijelo je odluku o popunjavanju ispražnjenih profesorskih mjesta na zagrebačkoj Akademiji 21. ožujka 1849. godine.²⁵ Natječaji za dva mjesta, jedno na Pravu²⁶ i jedno na Filozofiji, objavljeni su u nastavku. Ta je akademska godina ujedno i prva u kojoj je nastava pohrvaćena, to jest, profesori koji su to mogli, predavali su na hrvatskom, a ne latinskom jeziku. Ovo je značajna promjena, koja će se ogledati i u natječajnim materijalima. Nakon ljeta, tijekom kojega će se odvijati ispiti, u rujnu 1849. Akademiji je stigao i dopis Vrhovnog ravnateljstva nauka, da prema naredbi Banskoga vijeća nova akademska godina u studenome treba započeti potpuno na hrvatskom jeziku.²⁷

Na otvoreni natječaj za Katedru filozofije javila su se četvorica kandidata, svi, prema zahtjevima, doktori filozofije i slobodnih umjetnosti. Tabelarni prikaz,

---

²² SIKIRIĆ ASSOULINE 2009b: 382.

²³ ŠEGVIĆ 1911: 10.

²⁴ ISTO, 86.

²⁵ HR-HDA-67 Bansko vijeće Pr-2350/86, Odluka Banskog vijeća od 21. 3. 1849.

²⁶ HR-HDA-67 Bansko vijeće kut. 14. Pr 10752/252, 1849. Na natječaju za profesorsko mjesto na Juridičkom fakultetu, na katedri naravnoga i državnoga domaćeg prava, održani su ispiti 5. i 6. srpnja 1849. za trojicu prijavljenih kandidata. Najboljim se pokazao Mirko Šuhaj, doktor prava i odvjetnik, akademijski aktuar, koji je već od 2. travnja 1848. držao tu katedru kao privremeni učitelj. Takav rezultat ispita javio je biskup Schrott, vrhovni ravnatelj škola, Bansom vijeću dopisom od 5. rujna 1849, a Bansko vijeće banu Jelačiću dopisom od 13. listopada 1849. Mirko Šuhaj bio je profesor na Akademiji do 1867. Više o njemu i daljnjoj karijeri u PAVIĆ 1996: 305–306.

²⁷ HR-HDA-500 Kraljevska akademija znanosti, kut. 1. zapisnik br. 5. godine 1848/49, Zapisnik akademijske sjednice 7. rujna 1849. godine.

izvadak iz ispitne dokumentacije,²⁸ prikazuje prijavljene kandidate za ovo profesorsko mjesto:

Broj tekuci	Ime i prezime	Doba i vjerozagon	Koje je nauke svršio i gdje?	Sadašnji stališ i služba koju može biti obnaša?	Da li je graduiran? tj. Da li je kojeg fakulteta doktor?
1.	Ivan Franjo Šagovac	godinah 24 ²⁹ Rimo-Katolik	bogoslovac iz Pešte.	Djakon biskupie djakovačke.	slobodnih umjetnostih i mudroljubja doktor.
2.	Antun Starčević	godinah 25 ³⁰ Rimo-Katolik	prava u Pešti i Zagrebu.	klerik biskupije modruško senjske, bogoslovac 4 ^{te} godine.	slobodnih umjetnostih i mudroljubja doktor.
3.	Konrad Šufflaj	godinah 21 ³¹ Rimo-Katolik	prava u Pešti i Zagrebu.	pisar sudbenoga stola kraljevinah Dalm. Hèrv. i Slavon.	slobodnih umjetnostih i mudroljubja doktor.
4.	Imbro Ignjatia Tkalec	godinah 26 ³² Rimo-Katolik	mudroslovne i dèržavoslovne nauke u Beču i Heidelbergu.	bivši docent kod sveučilišta Heidelbergskog, sada privat.	doktor mudroljubja, slobodnih umjetnostih magister, sučlan društva nèmačko-orientalnoga.

Neka od ovih imena poznata su, o nekima treba reći nekoliko riječi. Najpoznatiji je, dakako, dr. Ante Starčević (1823 – 1896), kasniji političar, osnivač Stranke prava, još za života prozvan „Ocem domovine“. Opisujući ga u tim mladim danima, biograf Šegvić kaže da je bio „mlad, učen, poznat među drugovima i znancima kao veoma otvorena glava, poznat u književnim krugovima... pun dobre volje, da nešto uradi za svoj narod... U krugu prijatelja i znanaca govor Starčevićev bijaše odmjeran, učen i ozbiljan, tako da mu nije nikada nitko opravdano mogao ili znao protusloviti.“³³ Nastavlja, međutim, konstatacijom koja puno govori: „Mnogi mu se divljahu, a mnogi ga gledahu nepovjerenjem i zavišću.“³⁴ Što se natječaja tiče, zanimljivo je da

²⁸ HR-HDA-67 Bansko vijeće kut. 14, Pr-11265/265, 1849. „Tabelarni pregled za ispražnjenu u Kralj. akademii zagrebačkoj stolicu mudroljubja 21og i 22og Lipnja 1849. natječajućih se.“, izvadak.

²⁹ Franjo Šagovac je 16. lipnja 1849. navršio 23 godine.

³⁰ Ante Starčević je 23. svibnja 1849. navršio 26 godina.

³¹ Konrad Šufflaj rođen je 20. studenoga 1826, pa je u proljeće i ljeto 1849. imao 22 godine.

³² Imbro Tkalec je 6. svibnja 1849. navršio 25 godina.

³³ ŠEGVIĆ 1911: 38–39.

³⁴ ISTO, 39.

u ispitnoj dokumentaciji Starčević figurira kao „klerik“, premda se zna da je znatno ranije priopćio svomu biskupu da odustaje od svećeničkog poziva. Šegvić taj razgovor stavlja u zimsko vrijeme (nakon čega je Starčević oputovao u Zagreb),³⁵ a natječaj se odvijao početkom ljeta. Profesor Molnar ga u svom izvještaju i titulira s „reverendus“, doduše, možda ironično.³⁶ Možda je to i takvo predstavljanje u kandidaturi dodatno potaknulo oštru reakciju i intervenciju biskupa Ožegovića, o kojoj je već bilo riječi.

Drugo ime koje se može prepoznati jest Tkalec, nama poznatiji kao Imbro pl. Tkalac. Na ovaj natječaj se, bez sumnje, prijavio kao Tkalec, i tako ga u cijeloj natječajnoj dokumentaciji nazivaju članovi ispitne komisije. Što se imena tiče, poslije će se pisati i kao Mirko i kao Emerik, negdje sa srednjim imenom Vatroslav ili Ignjatijević (Ignjat je bilo ime njegova oca, karlovačkoga trgovca i vlastelina). Imbro pl. Tkalac (1824 – 1912) u svom mladom životu prije natječaja već je bio svjetski čovjek. Iz rodnoga Karlovca, velikih sposobnosti, poliglot već u dječjoj dobi, završio je gimnaziju u Grazu, studirao u Austriji i Njemačkoj (Berlinu, Münchenu i Heidelbergu), a 1846/1847. boravio je na studiju i u Parizu. Opaska koja u natječajnoj dokumentaciji stoji o njegovu prethodnom zaposlenju kao docenta u Heidelbergu odnosi se na činjenicu da je onamo bio pozvan za docenta slavistike, ali i za sanskrt, što također objašnjava podatak o članstvu u Njemačko-orijentalnom društvu. Početkom 1849. vratio se u Hrvatsku zbog smrti oca, a i zbog nedovoljnoga broja slušača slavistike i sanskrta.³⁷ Prijavio se na ovaj natječaj, a u literaturi je zabilježeno da mu je preporuku napisao i banu Jelačiću je pismom poslao Ivan Mažuranić,³⁸ član Banskoga vijeća, a od ljeta 1849. i stručni savjetnik vlade u Beču, koji je mladoga Tkalca dobro poznavao iz Karlovca. Tkalac je, međutim, na ispitu bio jedini od kandidata koji nije dobio ni jedan glas članova komisije. Nije naodmet napomenuti da se istovremeno bio kandidirao i na drugom, paralelnom natječaju, za mjesto na Pravu, ali ni tamo nije bio najbolji kandidat, nego tek treći po rangu.³⁹ Nakon neuspjelog natječaja za mjesto na Akademiji, koji je i njemu, kao i Starčeviću, donio prvo životno razočaranje, objavljuje članke u listu *Südslawische Zeitung*, koje kasnije izdaje kao knjigu,⁴⁰ te postaje prvim tajnikom nove Trgovačko-obrtničke komore. U vrijeme kada Starčević osniva Stranku prava, 1861. godine, Tkalac ima drugačiji put. Odlazi iz Hrvatske, prvo u Beč, gdje pokreće list *Ost und West*, zbog

³⁵ ISTO.

³⁶ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE, kut 14. Pr-11265/265. 1849. „Demissa Opinio super Operatis Concursum libus pro vacante in R. Acad. Zagrab. Philosophiae Cathedra, deprompta per Antonium Molnár Juris patrii Professorem.“ Dalje: „Demissa Opinio... deprompta per Antonium Molnár.“

³⁷ KARLOVIĆ 1925: 262.

³⁸ DVORŽAK 1962: 353–354.

³⁹ Prema dopisu Banskog vijeća odnosno bankog namjesnika Lentulaja banu Jelačiću u vezi s natječajem za Filozofiju, od 27. listopada 1849, u spisu HR-HDA-67, BANSKO VIJEĆE, kut. 14. Pr-11265/65, 1849.

⁴⁰ TKALAC 1850.

čijega je protumonarhijskog pisanja neko vrijeme proveo i u zatvoru, a onda odlazi u Rusiju i Pariz, te naposljetku u Italiju, gdje postaje prevoditelj za mnoge jezike u Ministarstvu unutrašnjih poslova, poslije i savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova. To mu je omogućio Lajos Kossuth, koji je u Torinu bio u egzilu.⁴¹ Tkalac se u Italiji i dalje bavio publicističkim radom, najviše pod pseudonimom, te pisao knjige.⁴² U svakom slučaju, riječ je o iznimno sposobnom hrvatskom intelektualcu, naglašenom protivniku zatečenog stanja u Monarhiji, čiji bi se život možda drugačije razvio, da je dobio mjesto na Akademiji kojemu se nadao.⁴³

(Ivan) Franjo Šagovac, ime je već spomenuto u ovom radu kao izbor ispitne komisije na Akademiji i načelnika Prosvjetnog odsjeka Stjepana Moysesa u dodatnom izvještaju. Premda današnjemu čitatelju ili povjesničaru to ime nije poznato kao prethodna dva, i Franjo Šagovac (1826 – 1883) imao je u svoje vrijeme pristojnu karijeru. U trenutku natječaja Šagovac, rodnom iz Novog Slankamena, zapisan je kao đakon, a uskoro je postao i svećenik Bosansko-đakovačko-srijemske biskupije. U daljnjoj natječajnoj korespondenciji vrhovnoga ravnatelja škola prema Banskome vijeću te Banskoga vijeća prema banu Jelačiću o njemu se već kaže da je župni pomoćnik to jest kapelan u Drenju.⁴⁴ Za svećenika je, naime, bio zaređen 15. srpnja 1849, dakle, samo nekoliko tjedana poslije natječajnog ispita. Šagovac je u vrijeme natječaja imao već doktorat iz filozofije, ali još je trebao dovršiti studij teologije, kao i Starčević. S Antom Starčevićem dobro se poznavao jer su obojica bila sjemeništarci u Pešti. Dapače, prema onome što je Franjo Iveković, kanonik i Starčevićev politički neistomišljenik prenio u svojoj knjizi o Starčeviću iz 1905,⁴⁵ Šagovac je više puta pričao da je Starčević i u klerikatu „bio pravi čudak, ali ne čudak koji bi privlačio, nego koji je odbijao“.⁴⁶ Bilo je to osnaženo i pričom kako je „Ante svojim drugovima govorio da je on svoju majku do svoje devete godine sisao,“⁴⁷ te navodnom pričom staroga domara sjemeništa, da je Starčević „kao bogoslovac dokazivao da Boga nema.“⁴⁸ Penjući se u crkvenoj službi, Franjo

⁴¹ KARLOVIĆ 1925: 262.

⁴² Druga djela Imbre Tkalca: *Croaten, Serben und Magyaren. Ihre Verhältnisse zueinander und zu Deutschland (Hrvati, Srbi i Mađari. Njihovi međusobni odnosi i odnosi prema Njemačkoj)* 1848, *Pitanje austrijsko. Kome, kako i kada valja rešiti ga?* 1866, *Jugenderinnerungen aus Kroatien (Mladenačke uspomene iz Hrvatske)* 1894.

⁴³ O političkoj misli Imbre Tkalca vidi više u FELDMAN 2012.

⁴⁴ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265 1849, „Dopis vrhovnog ravnatelja škola Josipa Schrotta Banskome vijeću od 22. listopada 1849.“ i „Dopis Banskog vijeća banu Jelačiću od 27. listopada 1849.“

⁴⁵ IVEKOVIĆ 1905.

⁴⁶ ISTO: 16.

⁴⁷ ISTO.

⁴⁸ ISTO.

Šagovac postao je profesor u đakovačkom sjemeništu, a 1872. i kanonik Đakovačkog kaptola te rektor Sjemeništa. Od 1873. imenovan je i nadzornikom Liceja te dijecezanskim školskim nadzornikom pučkih škola, tu je funkciju vršio sve do 1880.⁴⁹ Kao profesor đakovačkog sjemeništa bio je 1861. izabran u Sabor, sazvan nakon pada Bachova apsolutizma.⁵⁰ Bio je jedan od petorice zastupnika na koje je Đakovo po izbornome redu imalo pravo (prvi od njih bio je biskup Strossmayer kao virilni član, ostali su bili birani).⁵¹ Sabor je zasjedao od proljeća do jeseni te godine i na njemu su se zapravo oblikovale prve moderne stranke – narodnjaci i pravaši. Tamo su se opet ukristili životni putevi dvojice nekadašnjih konkurenata na natječaju za mjesto na Katedri filozofije. Dok se Šagovac priklonio većini u Saboru koja je željela savez s Ugarskom uz određene uvjete,⁵² Starčević je s malobrojnom novoformiranom Strankom prava započeo svoj politički put težnje prema potpunoj samostalnosti, uz mogućnost da Hrvatska s ostalim zemljama Monarhije zadrži zajedničkoga vladara.

Konrad Šufflaj (1826 – 1856) bio je najmlađi među kandidatima, tek 22 godine star i nedavno izašao iz obrazovnoga sustava. Tiskom je objavljen njegov javni ispit iz ugarskoga građanskog i kaznenog prava dvije godine ranije, što se činilo samo za izvrsne studente.⁵³ Profesor mu je tada bio Anton Molnar, sada član natječajne komisije. Bila je to godina u kojoj je, nakon promocije u doktora filozofije i slobodnih umjetnosti na Peštanskome sveučilištu, slušao pravo u Zagrebu. Kao mladi svršeni pravnik dobio je mjesto vježbenika koje se spominje u ispitnoj dokumentaciji, ali to mjesto nije bilo plaćeno.⁵⁴ U raznim dijelovima ispitne dokumentacije, a i u literaturi, njegovo prezime različito se piše, nekad s jednim „f“ umjesto dva, ili s „y“ umjesto „j“, a i početno „Š“ može biti i „S“ ili „Sh“. Vlastoručno je svoj ispitni elaborat potpisao s „Conradus Šufflaj“.⁵⁵ U radu ćemo radi preglednosti koristiti oblik iz ispitne tabele. Šufflaj je bio pripadnik vrlo ugledne intelektualne obitelji. Dvojica njegovih stričeva bili su profesori Akademije u prethodnome razdoblju – Antun Šufflaj predavao je fiziku od 1806. do 1836,⁵⁶ a pravnik Josip bio je i prodirektor

⁴⁹ Detaljnije o službama i karijeri Franje Šagovca, sve do duševne bolesti u posljednjim godinama života i smrti u bolnici u Stenjevcu, vidi u PAVLOVIĆ 2006: 366 i GRIJAK 2011: 162.

⁵⁰ ARTUKOVIĆ 1997: 192.

⁵¹ ISTO: 178.

⁵² ISTO: 192.

⁵³ [MOLNAR, Antun, Conradus SUFFLAY] 1847.

⁵⁴ LASZOWSKI 1944a: 40.

⁵⁵ HR-HDA-67 BANSKO vijeće kut. 14, Pr 11265/265 1849. „Quaestiones pro consequenda vacante in Regia Academia Zagradiensi Philosophiae Cathedra. Altiori loco propositae, solutae per Conradum Šufflaj AA LL et Philosophiae Doctorem.“ Dalje: „Quaestiones... solutae per Conradum Šufflaj.“

⁵⁶ KLAJIĆ 1925: 29.

(podravnatelj) Akademije od 1836. do 1842. godine.⁵⁷ Mladi Konrad, čiji se lijep, staložen i čitak rukopis ističe u masi rukopisnog materijala natječajne dokumentacije, u vrijeme nakon neuspjelog, tada zapravo još neizvjesnog natječaja, postao je suplent profesoru Romualdu Kvaterniku, koji je u jesen 1849. obolio. Tako mu je Konrad Šufflay pomagao u pisanju povijesti Hrvata i Slavena (od koje je sačuvano tek nekoliko listova) i predavao povijest sve do ukinuća Akademije znanosti 1850. godine.⁵⁸ Paralelno s ovim natječajem, Šufflay se natjecao i kod Ministarstva financija za mjesto u novoustrojenom poreznom ravnateljstvu u Zagrebu (Hrvatsko-slavonsko zemaljsko povjerenstvo za zavedenje zemljarine – „provisoriuma“), gdje mu je molba odobrena te je nastupio na položaj tajnika u siječnju 1851. godine.⁵⁹ Bio je među članovima „utemeljiteljima“ Matice ilirske 1852. i nalazimo ga među odbornicima njezina Gospodarskog odjela.⁶⁰ Treba znati da je za status „utemeljitelja“, člana Matice ilirske, trebalo izdvojiti pozamašnu svotu od 50 forinti članarine, što je tada odgovaralo petomjesečnoj plaći činovnika srednjeg ranga. To pokazuje izuzetnu želju i volju mladoga Šufflaya da potpomogne rad Matice, ne samo s obzirom na to da je on tek stekao stalni posao, nego i s obzirom na činjenicu da se u to vrijeme u „utemeljitelje“ u Maticu godišnje upisivalo samo desetak ljudi ili manje, dok su ostali davali puno manje svote i bili tek „podupiratelji“ i „darovnici“. ⁶¹ U Matičinom članstvu Konrad Šufflay nije, međutim, dugo uživao; umro je mlad, s tek 30 godina. Kao dodatna povijesna crtica može se navesti da će njegova sestra kasnije postati majka Emilija Laszowskog, budućega povjesničara i ravnatelja Arhiva te je baš Laszowski sistematizirao građu o svim članovima te obitelji u svom osobnom arhivu koji se čuva u Hrvatskome državnom arhivu, kao i u člancima o pojedinim osobama i događajima iz bogate obiteljske povijesti. U tom obiteljskom arhivskom fondu⁶² Dr. Konrad Šufflay označen je kao „profesor Zagrebačke akademije“, pa se može reći da je on, jedini od četvorice kandidata na neuspjelom natječaju, ipak na neki način ostvario želju da se zaposli na Akademiji. Emilij Laszowski objavio je i opsežni dvodijelni biografski članak o svom ujaku Konradu te u njemu ističe Šufflajevo prijateljstvo s Antom Starčevićem.⁶³

⁵⁷ ISTO: 26.

⁵⁸ ISTO: 28.

⁵⁹ LASZOWSKI 1944a: 41.

⁶⁰ BRLEKOVIĆ 2014.

⁶¹ ISTO.

⁶² HR-HDA-806 Osobni arhivski fond Emilij Laszowski 1651 – 1952. Analitički inventar (izradio Mario Stipančević), 54.

⁶³ LASZOWSKI 1944a.: 43. Drugi dio članka, LASZOWSKI 1944b.

Natječajna komisija

Stručno povjerenstvo koje je trebalo donijeti sud o najboljemu među kandida-tima sastojalo se od četiri profesora Akademije. Prema ispitnoj dokumentaciji, bili su to:

1. Kajetan Petter s Filozofskog fakulteta
2. Romuald Josip Kvaternik s Filozofskog fakulteta
3. Ivan Evanđelist Kiseljak s Filozofskog fakulteta
4. Antun Molnar s Juridičkog (Pravnog) fakulteta

Prof. dr. Kajetan Petter (1817 – 1850) na Akademijinu Filozofskom fakultetu predavao je matematiku. Bio je Austrijanac, s položenim doktoratom filozofije i slobodnih umijeća u Pešti. Prije dolaska u Zagreb radio je u rudarskoj struci pa u kovnici novca u Beču.⁶⁴ Mlad je došao u Zagreb, prvo kao suplent za prirodoslovlje i matematiku na gimnaziji 1844, a od 1845. predaje na Akademiji.⁶⁵ U Zagrebu je bio srdačno primljen, uključio se u rad Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva i u ostvarivanju njihove inicijative koja je 1846. prerasla u Narodni muzej darovao je za budući muzej svoju zbirku od 80 okamina fosila i 45 biljnih vrsta, pa je zadužen i za uređenje i vođenje mineraloške zbirke.⁶⁶ S vremenom je, međutim, njegovo nepoznavanje hrvatskoga jezika postalo problem, utoliko što je Bansko vijeće 1848. pripremalo prijelaz s latinskoga na hrvatski jezik pri predavanjima. U odgovoru prodirektora Matije Smodeka na službeni upit Banskog vijeća od 10. rujna 1848. o tome koji bi profesori mogli s početkom nastavne godine predavati na „narodnom jeziku“,⁶⁷ izričito se kaže da profesor Petter ne zna hrvatski.⁶⁸ Iz mjeseca studenoga iduće, 1849. godine, datira dopis banskoga namjesnika Lentulaja banu Jelačiću u kojemu moli da se profesor Petter otpusti, između ostaloga, zbog nepoznavanja narodnog jezika.⁶⁹ Primarni naglasak u tom pismu je, doduše, na činjenici da profesor vodi nemoralan život koji ne dolikuje onome tko odgaja mladež i treba biti uzor (zaveo je i osramotio djevojku iz ugledne kuće, živi s njom, ne želi je oženiti; rodila mu je dijete već prije više od godinu dana, ne želi ga krstiti; na pritisak je dijete dao krstiti, ali djevojku i dalje nije oženio). No pitanje jezika također se postavlja kao razlog zbog kojega ionako mora biti premješten negdje drugdje: „što nije vješt narodnomu našem jeziku, niti neima nikakova ufanja, da bi

---

⁶⁴ BARIĆ 1983: 275.

⁶⁵ KLAJIĆ 1925: 29.

⁶⁶ PAUŠEK-BAŽDAR 2012: 91.

⁶⁷ Pitanje je raspravljano na akademskoj sjednici 26. rujna 1848. godine. HR-HDA-500 Kraljevska akademija znanosti, kut. 1. Zapisnik akademijske sjednice od 26. rujna 1848, na latinskom jeziku.

⁶⁸ KLAJIĆ 1925: 35.

⁶⁹ MARKUS 1998: 342–345.

polag gornjoaustrijskog svog organa i izgovora u njem ikada u toliko napredovati mogao, da nebi mladeži našoj na smeh i porugu služio, te time sav u dotičnom predmetu naprèdak prèchio.⁷⁰ U kontekstu natjeèaja pitanje jezika postavlja se utoliko što su dvojica kandidata u pisane odgovore na filozofska pitanja ukljuèili i hrvatski: Starèeviè je na hrvatskome napisao jedan odgovor, a Tkalac cijeli ispit. Isto tako, i na usmenom dijelu ispita kandidati su govorili hrvatski. Profesor Petter je najboljim kandidatom ocijenio Franju Šagovca. Petter nije doèekao skori kraj postojanja Akademijina Mudroslovnog odsjeka – umro je 29. kolovoza 1850, u 33. godini od vodene bolesti.⁷¹ Upravo tih dana završen je postupak koji je protiv njega vođen zbog nemorala, zbog èega mu je zadnje godine neko vrijeme bila i suspendirana plaća, te je on i formalno otpušten dan uoèi smrti.⁷²

Prof. dr. Romuald Josip Kvaternik (1799 – 1851), od 1836/1837. godine je na Akademiji predavao povijest, najprije kao suplent, a onda od sljedeće nastavne godine kao redovni profesor povijesti.⁷³ Bio je cijenjen meðu studentima i u javnosti, pogotovo zbog domoljublja, u smislu odgajanja nacionalne svijesti kod mladoga naraštaja putem uèenja povijesti. U vrijeme natjeèaja Kvaternik je senior meðu profesorima, kad piše svoje mišljenje (datirano 5. srpnja 1849) već je bolestan i neće se više vratiti pred studente. Oèito je visoko cijenio mladoga Šufflaja, videći u njemu profesorski potencijal, kad ga je ne samo predložio za katedru na koju se odnosio natjeèaj nego i uzeo te jeseni, kao što je reèeno, za suplenta na svojoj katedri. No vrlo je dobro poznao i Starèevièa te pratio i njegov razvoj. Upoznao ga je, naime, još kao gimnazijalca – sposobnoga i vrlo siromašnoga starijeg èaka koji je iz Like došao u Zagreb, o èemu Šegviè piše: „U ovo vrijeme spada Starèevièevo spoznanstvo i prijateljstvo s Eugenom Kvaternikom. Otac ovoga bijaše profesor na pravoslavnoj akademiji, pa kad je èuo za tako darovita i ozbiljna djaka, pozove ga u kuću i ponudi mu instruiranje svoga sina Eugena, koji je radi slaba zdravlja èesto morao izostati iz škole. Tomu se prijateljstvu ne iznevjeriše kroz èitav život. Zadnje godine preporukom Romualda Kvaternika dobi kao najbolji djak stipendiju iz jedne zaklade.“⁷⁴ Ante i Eugen otišli su zajedno u sjemenište u Pešti, i jednako odlučili da iz njega izaðu. Možda je upravo zbog ovih prijateljskih veza Romuald Kvaternik svoj natjeèajni izvještaj – za razliku od ostalih, narativnih – odlučio sastaviti u tabelarnom obliku u kojemu se najbolje usporedno vide, i to vrlo pregledno i kratko, bez ikakvih suvišnih rijeèi, dobre i loše toèke elaborata sviju kandidata.

⁷⁰ ISTO: 345.

⁷¹ BARIĆ 1983: 275. Prema zagrebaèkim novinama *Agramer Zeitung* od 27. 9. 1850. i *Narodne novine* od 30. 8. 1850.

⁷² HR-HDA-67 Bansko vijeće kut. 14. Pr-11579/279 i Pr-11786/286 i dr.

⁷³ KUNTIĆ I KUNTIĆ-MAKVIĆ 1990: 87.

⁷⁴ ŠEGVIĆ 1911: 9.

Prof. dr. Ivan Evanđelist Kiseljak (1820 – 1890) predavao je prirodoslovlje, to jest fiziku. Nedavno zaposlen kao redovni profesor (od veljače 1848), bio je tek nekoliko godina stariji od kandidata o kojima je trebao dati mišljenje. Na elaboratu Ante Starčevića, u podnožju posljednje stranice, nakon pečata, u donjemu desnom uglu, stoji zapisano Kiseljakovom rukom: „Primio sam u trih četvertkih osam u večer. U Zagrebu dne 21a Lipnja 1849. Dr Ivan Evg Kiseljak K prof prirodoslovja.“⁷⁵ Radi se o tome da su se, dok su kandidati pisali pismeni ispit, profesori izmjenjivali u dežurstvu odnosno čuvanju ispita, i tako je, kada je došlo vrijeme predaje radova, dežuran bio Kiseljak. On je stoga na svakom radu napisao u koliko je sati predan. Treba reći da je profesor Kiseljak, proučivši sve elaborate, upravo Starčevića stavio na prvo mjesto u svojoj procjeni i njega predložio za dobivanje mjesta na Katedri. Dapače, napisao je i podcrtao, da „po savjesti“ jedino Starčević i može biti izabran.⁷⁶ Nakon reorganizacije Akademije 1850, Kiseljak je s drugim još djelujućim profesorima filozofije premješten na gimnaziju. Način na koji je ta značajna promjena konkretno provedena zavređuje biti spomenut: na redovitoj mjesečnoj sjednici Akademije, 13. listopada 1850. okupljenim profesorima jednostavno je pročitana dopis Banskoga vijeća i u njemu odluka Ministarstva prosvjete da Mudroslovni odsjek prestaje biti dio Kraljevske akademije, te da se „učitelji... uputjuju... na c. k. gymnasialnog Ravnatelja kao od današnjeg dana svog budućeg glavara“.⁷⁷ I to je bilo sve. Kiseljak je kao akademijski zapisničar sastavio i potpisao zapisnik te posljednje sjednice.⁷⁸ Na Klasičnoj gimnaziji, tada zvanoj Archigimnazijom (Nadgimnazijom) i Velikom gimnazijom, proveo je nakon toga radni vijek.⁷⁹ Rodom Varaždinac, nakon umirovljenja bavio se sakupljanjem i proučavanjem školjki.⁸⁰ Kao profesor unaprijedio je nastavu prirodnih predmeta, doprinio hrvatskoj terminologiji za te struke, prevodio je na hrvatski njemačke udžbenike i provodio na Griču meteorološka motrenja, a njegova zbirka fosila nakon smrti vlasnika darovana je Narodnom muzeju.⁸¹

---

⁷⁵ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“.

⁷⁶ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE, kut. 67. Pr-11265/265 1849. „Recensio quaestionum solutarum per Cl. DD Concurrentes: Franciscum Šagovac, Antonium Starčević, Conradum Šuflaj, et Ignatium Tkalec pro consequenda vacante in R. Scientiarum Academia Zagrabienisi Philosophiae Cathedra. Dr. Ivan Evg. Kiseljak.“ Dalje: Recensio... Dr. Ivan Evg. Kiseljak.“

⁷⁷ HR-HDA-500 Kraljevska akademija znanosti, kut. 1, Zapisnik br. XV godine 1849/50, od 13. 10. 1850.

⁷⁸ ISTO.

⁷⁹ KOPREK 2007: 895.

⁸⁰ DEŽELIĆ 1925a: 132.

⁸¹ ŠTIVIĆ 2009: 322.

Prof. dr. Antun Molnar (1797 – 1878) jedini je u komisiji bio s drugoga, sestriinskoga, Juridičkog odnosno Pravnog fakulteta, a ne s Filozofije. Može se u tom smislu reći da je bio „vanjski član“ u komisiji, radi postizanja objektivnosti. Antun Molnar bio je Mađar, doktor filozofije i prava s Peštanskoga sveučilišta. Doktorirao je 1824. i predavao u Pešti pravne predmete od 1828. do 1835. godine.⁸² U Zagreb je došao godinu poslije i kao redoviti profesor počeo predavati domaće (= ugarsko, *jus patrium*) građansko i kazneno pravo na zagrebačkoj Akademiji.⁸³ U Zagrebu se dobro prilagodio, sprijateljiio s intelektualnim krugovima, a predavao je, naravno, na latinskom jeziku. Bio je i pjesnik, posljednji značajniji latinski pjesnik u Zagrebu i u Hrvatskoj uopće.⁸⁴ Njegove pjesme prigodnice u antičkim metrima, najčešće u alkejskoj strofi po uzoru na Horacija, objavljujane su u *Luni, Agramer Zeitungu, Narodnim novinama* ili kao samostalne knjižice, kao na primjer prilikom instalacije bana Hallera.⁸⁵ U više od trideset godina života u Zagrebu, Molnar je objavio sedamdesetak pjesama, 59 na latinskom, ostale na mađarskom i hrvatskom.⁸⁶ Od 1850-ih često je latinske pjesme objavljivao uz vlastiti hrvatski prepjev. Nekad su te pjesme imale i politički prizvuk; jedna od pjesama iz 1868. oda je banu Rauchu. Po prigodnicama bio je toliko poznat u tadašnjem društvu, da nije mogao proći važniji događaj u Hrvatskoj i Slavoniji, da ga on pjesničkim perom nije proslavio ili požalio.⁸⁷ I na otvorenju Sveučilišta 1874. imao je tu čast da bude izvedena njegova oda.⁸⁸ Premda je i Molnar 1848. tražio odgodu od godine dana za prijelaz na hrvatski, prodirektor Smodek u svom odgovoru na upit Banskoga vijeća uz to traženje dodaje da je on „narodnomu jeziku već dosta vješt“.⁸⁹ Što se njegova sudjelovanja u ovom natječaju tiče, treba primijetiti da je kao pravnik napisao najdetaljniji izvještaj, od čak 13 stranica,⁹⁰ i da je njegov glas za Šagovca prevagnuo, jer su s Filozofije trojica kandidata (Šagovac, Šufflaj i Starčević) imali po jedan glas.

Uvod u ispit i ispitne propozicije

Iz ispitne dokumentacije sačuvane u fondu Prosvjetnoga odsjeka Banskog vijeća u Hrvatskome državnom arhivu sa sigurnošću se može reći da se ispit u

⁸² PAVIĆ 1996: 205.

⁸³ DEŽELIĆ 1925b: 194.

⁸⁴ PAVIĆ 1996: 208.

⁸⁵ [MOLNAR, Antun] 1842.

⁸⁶ Cjelovita bibliografija radova Antuna Molnara, s pjesmama, objavljena je u PAVIĆ 1997: 89–104. O pjesništvu Antuna Molnara više u JOVANOVIĆ 1998.

⁸⁷ CUVAJ 1910: 214.

⁸⁸ DEŽELIĆ 1925b: 194.

⁸⁹ KLAJČIĆ 1925: 34.

⁹⁰ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut 14. Pr-11265/265. 1849. „Demissa Opinio... deprompta per Antonium Molnár.“

okviru natječaja za profesorsko mjesto na Katedri filozofije sastojao iz pismenog i usmenog dijela. To je bila uobičajena akademska procedura. Pismeni ispit održao se 21. lipnja 1849, a usmeni dan kasnije, 22. lipnja 1849. Bila je riječ o četvrtku i petku. Oba ispita započela su u 8 sati ujutro.

Dokumentaciji je priložen Zapisnik sjednice akademijske od 21. i 22. lipnja 1849. godine.⁹¹ Prema njemu moguće je detaljno, čak vrlo zorno, rekonstruirati dva ispitna dana. Ispit je započeo ujutro 21. lipnja 1849. time što je prodirektor (podravnatelj) Matija Smodek, u prisustvu četvorice natjecatelja i sedmorice profesora (Antuna Molnara, Pavla Muhića, Mirka Šuhaja, Romualda Kvaternika, Kajetana Pettera, Vjekoslava Babukića i Ivana Ev. Kiseljaka) raspečatio i pročitao dopis Banskoga vijeća od 18. lipnja 1849. br. 6501/131, naslovljen na vrhovnoga ravnatelja škola, biskupa Josipa Schrotta.⁹² Uz taj dopis, u raspečaćenoj pošiljci Banskoga vijeća nalazio se zasebno zapečaćen omot s pitanjima za natjecatelje te napatuk Vrhovnom ravnateljstvu škola o načinu održavanja ispita. Napatuk o provedbi ispita, koji se ovom prilikom također u cijelosti pročitao natjecateljima, uz informacije o danima ispita, proceduri, trajanju, karakteru ispita i sl., sadržavao je i podatke o načinu ocjenjivanja i podnošenja izvještaja te daljnjem tijeku procedure. Od svakog ocjenjivača tražilo se pismeno mišljenje, a o usmenom ispitu i zajednički tabelarni izvještaj. Na temelju mišljenja ocjenjivača napraviti će se prijedlog tri najsposobnija među „natječajućih se muževah“, što će bez odlaganja biti, zajedno s pismenim radovima i molbama natjecatelja, upućeno Banskom vijeću.⁹³

Dakle, pitanja nisu sastavljali profesori koji će radove ocjenjivati, nitko na Akademiji gdje bi pitanja mogao znati širi krug ljudi i dojaviti nekom od kandidata. Ne, ona su sastavljena na najvišem mjestu, i poslana u dvostruko zapečaćenoj kuverti. Prva je otpečaćena da bi se pročitao popratni dopis, a unutarnja je kuverta zapečaćena dana na uvid, iz ruke u ruku, svakom natjecatelju, da bi se svi po propisu uvjerali da su pitanja stigla pod pečatom i da su potpuno tajna. Nakon što su se svi u to uvjerali, kuverta s pitanjima je pred svima raspečaćena i pitanja su naglas pročitana.⁹⁴ Tako je u 8 ujutro započeo pismeni ispit.

⁹¹ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Zapisnik sjednice akademijske dana 21. i 22a Lipnja 1849.“ Ovaj zapisnik upravo nedostaje među akademijskim zapisnicima iz nastavne godine 1849/1850. u fondu HR-HDA-500 Kraljevska akademija znanosti.

⁹² Vrhovni ravnatelj škola za Zagrebačko književno područje bila je vrlo važna funkcija, sve do skore reforme. Vrhovni ravnatelj škola bio je odgovoran za cjelokupno školstvo Hrvatske i Slavonije, zato i Bansko vijeće preko njega komunicira s Akademijom. Na tu funkciju imenovan je 1844. biskup Josip Schrott i obnašao ju je do njezina ukinuća, a naslovno i do dvije godine kasnije. Vrhovno ravnateljstvo škola ukinuto je odlukom bečkog Ministarstva prosvjete i bogoštovlja 1851. i njegovi poslovi prešli su u nadležnost Banske vlade. Više u CUVAJ 1910: 13–14; i ŠVOGER 2012: 47.

⁹³ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Zapisnik sjednice akademijske dana 21. i 22a Lipnja 1849.“

⁹⁴ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Quaestiones in asservando die 21ma Iunii 1849. pro vacante penes R. Academiam Zagr. Philosophiae Cathedra Concursu proponendae.“

Pismeni ispit

Pismeni ispit, ključan za ocjenu, sastojao se od tri pitanja i ona su bila postavljena na latinskom jeziku:

1. Quomodo dividuntur Iudicia?
2. Quomodo enunciatur Principium Causalitatis; et restringitur valor ejus ad sola phaenomena?
3. Quod est Supremum Principium Ethicae?⁹⁵

Na hrvatskom ta pitanja glase: 1. Kako se dijele sudovi? 2. Kako se izlaže princip uzročnosti; i ograničava li se njegova vrijednost samo na fenomene? 3. Koji je najviši princip etike?

Natjecateljima je priopćeno da na raspolaganju za pisanje imaju dvanaest sati, to jest, do 8 sati navečer. Njihovo pisanje nadzirat će naizmjenice profesori, i koji bude dežuran kada završe s pisanjem, njemu će predati rad. Također je najavljeno da će usmeni ispit sljedećega dana isto započeti u 8 ujutro i da za taj ispit svaki natjecatelj treba sam izabrati predmet usmenog izlaganja po volji.

Dvanaest sati promišljanja i pisanja, od jutra do mraka, to je izuzetan intelektualni napor. Gradacija pitanja, od vrlo osnovnog prvog do vrlo dubokog trećeg, trebala je omogućiti da kandidati pokažu i znanje i sposobnost prenošenja sadržaja na sistematičan način, prikladan za budući rad sa studentima. Trebali su, dakle, pisati, i vrlo stručno, za članove komisije, a istovremeno i pregledno i jednostavno, kao da se obraćaju onima koji tek uče. U svojim izvješćima ocjenjivači će se po potrebi dotaknuti oba aspekta pojedinih odgovora i kandidata.

Pisanje na latinskom jeziku, koje se očekivalo po akademskom običaju, kandidatima nije činilo nikakav problem. Dapače, kao hrvatskim intelektualcima sredine 19. stoljeća, koji su školu prošli na latinskom jeziku, to im je davalo slobodu i širinu izražavanja. Tim više, što se radilo o filozofskim temama. Latinski jezik bio je živi jezik njihove kulture, konverzacijski za intelektualne teme i upravo osnova pripadnosti intelektualnom društvenom sloju, a kad bi došli u Beč na studij, služili bi se latinskim bolje od svojih bečkih profesora.⁹⁶ Za jednoga od mladih natjecatelja na ovome natječaju, Konrada Šufflaja, sačuvana je u Hrvatskome državnom arhivu i osobna mladenačka korespondencija s ocem, u cijelosti pisana na latinskom jeziku.⁹⁷ Nadalje, hrvatska stručna terminologija u ovom području znanosti još je bila u začecima, i kada je u rujnu te godine stigla na Akademiju već spomenuta naredba da u studenom nastava mora početi potpuno „na narodnom našem jeziku“⁹⁸ i da

⁹⁵ ISTO.

⁹⁶ SIKIRIĆ ASSOULINE 2009a; 259.

⁹⁷ HR-HDA-806 Osobni arhivski fond Emilij Laszowski 1651 – 1952. Članovi obitelji: Konrad Shufflay.

⁹⁸ HR-HDA-500 Kraljevska akademija znanosti, kut. 1. zapisnik br. 5. godine 1848/49. Zapisnik akademijske sjednice 7. rujna 1849. godine.

profesori moraju iskoristiti vrijeme da prevedu literaturu za predavanja i ispite sa stranih jezika, za što će biti posebno nagrađeni, profesor Muzler, inače učitelj kršćanskog nauka na Akademiji, tada u funkciji privremenog učitelja filozofije, rekao je na sjednici da je „prevadjanje mudroslovnih izrazah veoma mučno,“⁹⁹ a osim toga, budući da je natječaj u tijeku, uskoro dolazi novi učitelj za taj predmet, pa neka se on tim teškim poslom bavi.¹⁰⁰ Muzler je zasigurno znao da su se dvojica kandidata na tom natječaju usudila otisnuti u teže vode: pisati filozofiju na hrvatskome (već spomenuti Starčević u odgovoru na drugo pitanje, a Tkalac na sva tri). Napravili su to svjesno, da pokažu da mogu i da se može, i da će u tom smislu biti pozitivni pokretači hrvatske znanosti, ako dobiju priliku. Ipak, barem u Starčevićevu slučaju, jasno je zašto se već u sljedećem pitanju vratio u sigurnost latinskoga teksta. On to i izričito kaže na kraju drugog pitanja: „Tretje pitanje opet je morati latinski, poradi mnogih izrazah koje naški u kratko vrēme nije moći iznaći.“¹⁰¹

Nakon iscrpljujućih gotovo dvanaest sati, kandidati su oko 19.30 počeli predavati radove. Dežuran je bio profesor Ivan Kiseljak i on je na svakom elaboratu zapisao u koliko sati ga je zaprimio. Također, upotrijebljeni ispitni arak povezan je vrpcom i pritisnut voštanim pečatom, a preko slobodnih dijelova papira povučene su crte, tako da se više ništa ne može dodati ni oduzeti. Trojica ostalih kandidata predali su jedan za drugim radove u 19.30, a Starčević je, zanimljivo, pisao još petnaest minuta i rad predao u 19.45. Dubljim uvidom u njegov elaborat vidi se da je zapravo završio ranije, prije roka, no onda je odlučio još malo pisati, da bi još bolje podupro svoju tezu iznesenu u trećem pitanju unoseći neke dodatne elemente.¹⁰² Profesor Kiseljak te je večeri samo zaprimio pisane elaborate, a profesori će ih dobiti na ocjenjivanje po redu, tek kada prođe i usmeni ispit.

Usmeni ispit

Sljedećeg jutra u 8 sati ispit je dobio zanimljiv i neočekivani nastavak. Iz Zapisnika je vidljivo da su se toga jutra osim profesora i kandidata u ispitnoj dvorani pojavili i slušatelji! „Došavši 22a Lipnja t. g. u jutro u 8 urah na izpit tako gospoda professori kao i natecatelji, dojdohē nekoja gospoda kao slušaoci, buduć se razglasilo bilo da je u odseku presvetloga banskoga Veća odlučeno, da se ustmeni ispit javno obdāržavati ima.“¹⁰³ Predsjedavajući Matija Smodek nije

---

⁹⁹ ISTO.

¹⁰⁰ ISTO.

¹⁰¹ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE, kut 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 4.

¹⁰² ISTO, 10.

¹⁰³ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE, Prosvjetni odsjek kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Zapisnik sednice akademijske dana 21. i 22a Lipnja 1849.“

htio ni čuti za to, jer je u pismenoj naredbi,¹⁰⁴ pročitanoj dan ranije, izričito stajalo da se natječaj treba održati „polag dosada postojećih propisah,“¹⁰⁵ a dotadašnji propisi i običaji nisu uključivali publiku u dvorani. Slušatelje je, stoga, zamolio, da napuste dvoranu, što su oni i učinili. Nakon što su trojica kandidata u miru održala nastupe pred profesorima, desio se neočekivani filmski obrat: odjednom su se slušatelji vratili u zgradu i u dvoranu, i to na čelu s Ivanom Kuljevićem, za kojega smo već prije čuli da je zapravo vodio Odsjek prosvjete dok je imenovani načelnik Stjepan Moyses bio na drugoj dužnosti u Beču. Okupiravši dvoranu Kukuljević je ustvrdio da je Bansko vijeće, na njihovu molbu, toga jutra izdalo i pismenu odluku, povrh usmene, da ovaj put ispit treba biti javan i da nikome tko želi slušati ne smije biti zabranjen pristup. Smodek je tada popustio i četvrti kandidat je nastupio pred publikom. Problem je nastao nakon toga, kada su slušatelji htjeli čuti i ostale kandidate. No Smodek je čvrsto stao na stanovište, da su ostali kandidati već izvršili svoju obavezu i da stoga nema zakonitog načina da ih se sili da ispit ponavljaju, nego samo ako hoće dobrovoljno. Sva trojica preostalih kandidata očitovali su se da nemaju više namjeru govoriti, jer je njihova dužnost po propisu izvršena.¹⁰⁶ Zapisnik ne navodi koji je to natjecatelj nastupio pred publikom i Ivanom Kukuljevićem, a koji su govorili ranije. Taj su podatak profesori očito s pravom željeli zadržati izvan službeno zapisanoga.

O sadržaju usmenog ispita znamo iz drugih dijelova ispitne dokumentacije, dijelom iz izvještaja članova komisije – tako, na primjer, profesor Petter ističe kako je od gospodina Tkalca nakon izvrsnog govora na usmenom ispitu najviše očekivao, ali da u pismenim pitanjima ni u jednom nije zadovoljio¹⁰⁷ – a dijelom iz traženoga tabelarnog prikaza rezultata usmenog ispita,¹⁰⁸ koji su potpisali svi profesori prisutni na usmenom ispitu, ne samo oni koji su kao članovi komisije pisali izvještaje. Budući da pismene elaborate od prethodnog dana još nisu pročitali, a osim Kiseljaka ni imali u rukama, može se reći da je većini članova komisije usmeni ispit bio prvi direktni susret s kandidatima u natjecajnom procesu. Odatle spomenuti primjer, da prvi utisak profesora Pettera o kandidatu Tkalcu proizlazi iz njegova usmenoga, govorničkog, nastupa.

Na usmenom su ispitu kandidati odnosno natjecatelji, „konkurenti“ – kako ih zovu, elaborirali jednu temu koju su, kako im je najavljeno dan ranije, pripremili

¹⁰⁴ Dopis Banskoga vijeća od 18. lipnja 1849. br. 6501/131.

¹⁰⁵ ISTO.

¹⁰⁶ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Zapisnik sjednice akademijske dana 21. i 22a Lipnja 1849.“

¹⁰⁷ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Opinio Prof. Dr. Caietani Petter de elaborati sin concursu pro obtinenda cathedra Philosophiae in Academia Zagrabienisi die 21. Iunii 1849 habito conscriptis.“, 2. Dalje: „Opinio Prof. Dr. Caietani Petter.“

¹⁰⁸ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut 14. Pr-11265/265, 1849. „Tabelarni pregled za ispražnjenu u Kralj. akademii zagrebačkoj stolicu mudroljubja 21og i 22og Lipnja 1849. natčajućih se.“

po vlastitom izboru. Članovi komisije su, uz sadržaj, usmjerili pozornost i na glas, izgovor i način izlaganja. Sve im je to bilo bitno jer ipak je riječ o natječaju za radno mjesto koje ponajprije znači javni nastup, držanje nastave mladeži odnosno mladim slušačima filozofije, pa je potrebno da predavač ima sonoran glas i razgovijetan izgovor, da predaje zanimljivo, ne monotono, i da uz znanje ima i dobar pedagoški pristup i didaktičku vještinu. Evo tema koje su kandidati izabrali, s onakvim naslovima kakvi se navode u ispitnoj dokumentaciji:¹⁰⁹

Broj tekući	Ime i prezime	....	Na ustmenom ispitu dana 22. lipnja 1849. državnom (poleg službene tabelle Konsessa)			
			govorio je o	i pokazao da ima		
				glas	izgovor	Način
1.	Ivan Franjo Šagovac	....	Prirodi	jasan i ugodan.	dobar.	dobar.
2.	Antun Starčević	....	zašto se radja čovjek i zašto žive?	jasan.	dobar.	dobar.
3.	Konrad Šufflaj	....	dobrodjetelji ¹¹⁰ ili kręposti.	jasan.	dobar.	dobar.
4.	Imbro Ignjatia Tkalac	....	odnošenju filosofie k drugim znanostim i obćem životu naroda našega	jasan i ugodan.	dobar.	veoma dobar.

Heterogenost predmeta svjedoči o heterogenosti kandidata, ali nažalost, ništa pobliže o sadržaju izlaganja nemamo zapisano. Bilo bi zanimljivo znati što je mladi Ante Starčević govorio, zašto se rađa čovjek i zašto živi i je li on bio taj kojega je publika došla slušati. Što se njegova nastupa tiče, on je, kao što se vidi, bio dobar, ali ne najbolji. Glas mu je „jasan“, a izgovor, kao i način izlaganja, „dobar“. Šagovac i Tkalac dobili su za glas ocjenu ne samo „jasan“ nego „jasan i ugodan“, a Tkalac za način izlaganja „veoma dobar“. Tkalac je očito, po općemu mišljenju, imao najbolji usmeni nastup. Je li ga ponijela i prisutna publika, nećemo saznati. U tabelarnom izvještaju o usmenom ispitu, on je, doduše, naveden na

¹⁰⁹ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Tabelarni pregled za ispražnjenu u Kralj. akademii zagrebačkoj stolicu mudroljubja 21og i 22og Lipnja 1849. natęcajućih se“, izvadak.

¹¹⁰ DOBRODETEL, f. virtus, *dobro* (u moralnom smislu) osobina, krepost (vidi: Mikloš[ič] lex. paleoslav.) Složenica od imenice dobro i glagola djeti ili dějati. DANIĆIĆ, VALAVAC I BUD-MANI 1884-1886: 522.

četvrtom mjestu, ali to označuje njegov položaj u konačnom rangiranju komisije, a ne nužno u redoslijedu nastupa.

O Starčeviću rukopisu

Latinski autograf Starčevićeva ispitnog elaborata¹¹¹ te autorski prijevod, integralni su dio ovoga rada i njegov izvorni znanstveni doprinos. Njihovim objavljivanjem dopunjuje se u hrvatskoj znanstvenoj javnosti opus dr. Ante Starčevića. Na kraj rada smješteni su radi preglednosti i zbog impresivnog opsega od jedanaest gusto pisanih Starčevićevih stranica velikoga formata, koje su rezultat intenzivnoga, dvanaestosatnog rada u prvome ispitnom danu, 21. lipnja 1849. od 8 ujutro do 19.45 navečer. U odnosu na ostala tri rada predana u ruke profesora Kiseljaka te večeri (petnaestak minuta prije Starčevića), Starčevićev rad je daleko najobimniji. Tkalčev rad ima četiri stranice teksta, pisanoga kao stupac na desnoj polovici lista.¹¹² Šufflajev rad ima jedanaest i pol stranica teksta pri čemu je korišten cijeli list, ali s mnogo manjim intenzitetom iskorištenosti¹¹³ – elegantni 31 red po stranici kod Šufflaja, naprema bar 50, najčešće 55, a nerijetko i 59 ili čak 64 reda po stranici kod Starčevića. Šagovac je predao 18 stranica teksta pisanih poput Starčevića relativno gustim rukopisom,¹¹⁴ ali, poput Tkalca, koristeći uvijek za pisanje samo desnu polovicu lista (tako da je njegovih 18 možda ekvivalent 9 Starčevićevih). Kvantiteta sama po sebi nije nužno jamac kvalitete, ali često imaju poveznicu: silina i količina pisanja u Starčeviću slučaju progovara o ozbiljnosti pristupa, intelektualnom naporu autora, stvaralačkoj snazi, razini obrazovanosti (institucionalnoj, a i samostalno dostignutoj čitanjem) i žaru za dobivanje mjesta za koje se natječe.

Starčevićev ispitni elaborat obuhvaća gusti tekst od jedanaest pisanih stranica velikog formata, od čega je glavnina na latinskom jeziku, a jedna i pol stranica na hrvatskom jeziku. Raspisani rukopis svjedoči o intelektualcu čije misli brzo lete, a brojna križanja, dopisivanja ispravaka i kraćih ili opširnih dodataka na margini o ispitnom pritisku kroz koji je prolazio. U tom smislu rukopis postaje mjestimično

¹¹¹ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“.

¹¹² HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Pitanja za zadobljenje ispražnjene stolice mudrogljblja kod Kr. Akademie Naukah Zagrebačke od višjeg miesta predložena Riešena od Phil. Dra. Imbra Ignjatije Tkalca“.

¹¹³ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Quaestiones... solutae per Conradum Šufflaj“.

¹¹⁴ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Quaestiones pro consequenda vacante in Regia Academia Zagrabienisi Philosophiae theoreticae & practicae Chatedra Altiori loco propositae, resolutae per Ioannem Franciscum Šagovac mp. Art. LL. & Philosophiae Doctorem & Diocesis Diakovariensis Diaconom“.

teško čitljiv, posebno u slučajevima gdje tinta sa zacrnjenih mjesta na prethodnoj stranici prodire na sljedeću, no to ipak nije činilo nesavladivu prepreku u interpretaciji napisanoga. Latinski tekst uobičajeno je razgranat, vrlo dugih rečenica, sa stalnom upotrebom ligatura u pisanju i s dosta kratica u redovitom optičaju u tekstu. Latinski filozofski i drugi vokabular bogat je, a rečenični izraz obiluje jezičnim konstrukcijama (akuzativ s infinitivom, gerundi i gerundivi...) koje tekstu daju preciznost i koherentnost. Pisanje je u latinskom jeziku točno, s tek dva, tri ispuštena slova u cijelom tekstu. Latinski filozofski termini u prvom pitanju, gdje se izlaže teorija sudova, popraćeni su u zagradi njemačkim i hrvatskim izrazima, što je u to vrijeme razvoja hrvatske terminologije bila uobičajena praksa, čak i u dnevnim novinama.¹¹⁵ Što se filozofskog jezika tiče, jasno je da u podlozi svega, osim duboko etablirane latinske terminologije, stoji i njemačka, suvremena i precizna, i to se osjeća i u Starčevićevu tekstu. U nekim slučajevima zapravo mu je i najlakše radi jasnoće uputiti na njemačke termine, poput „Erkenntniss- und Erklärungsgrund“ za „principium declarationis“ i „principium cognitionis“.¹¹⁶

I u drugom pitanju,¹¹⁷ koje je Starčević odlučio pisati na hrvatskom jeziku, primijenjene su zagrade za navođenje, u ovom slučaju latinskih i njemačkih izraza, ali razlika je vidljiva. Dok se u latinskom tekstu u zagradama navode predloženi hrvatski nazivi osnovnih pojmova, poput „podmet“, „podloga“ za subjekt i „prislovje“ za predikat, u hrvatskom tekstu potrebno je objašnjavati mnogo širi i zahtjevniji spektar stvari. Nisu u pitanju samo nazivi pojmova (npr. „protupostava“ za „antithesis“, „izčesa“ za „materia“) nego i koji se uopće procesi podrazumijevaju pod pojedinim izrazima (npr. „oboreći“ za „comprehendere“ naprema „pojmiti“ za „concipere“). To Starčeviću uvelike otežava precizno izražavanje, pa i samo pisanje. Na nekoliko mjesta mora i rečenicom obrazlagati svoj izbor, a najviše vlastitu kovanicu „zahtjevanja razuma pracnoga“ za „postulata rationis practicae“ gdje, kako kaže, uzima „slovačko-češku riječ pracovati, po našem kroju,“ te objašnjava grčko podrijetlo tog glagola, uz napomenu da će biti teško drugu, prikladniju riječ naći.¹¹⁸ Koliko je hrvatska znanstvena terminologija u tom polju bila u povojima u to vrijeme i koliko je u tom smislu pionirski ovaj Starčevićev pothvat, govori činjenica da je danas uobičajeni i, može se reći, u logici osnovni pojam „pojam“ kao prijevod za latinski „conceptus“ u hrvatskom jeziku skovan tek dvije godine ranije, u matematičkom priručniku Vatroslava Bertića *Samouka. Pokus prvi*,¹¹⁹

¹¹⁵ SIKIRIĆ ASSOULINE 2006: 23–24.

¹¹⁶ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 1.

¹¹⁷ ISTO: 3–4.

¹¹⁸ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 3.

¹¹⁹ BERTIĆ 1847: 10, 13, 15; POTLIMBRZOVIĆ 2022: 52–53.

a prvi udžbenik iz logike na hrvatskom jeziku, *Filozofijska propedeutika...* Vinka Pacela,¹²⁰ izaći će tek 1868. godine.¹²¹

Starčevićovo pisanje na hrvatskom jeziku obilježeno je s jedne strane njegovim, današnjem čitatelju relativno bliskim, ličkim štokavskim izričajem (za razliku od kajkavskog supstrata ondašnjih zagrebačkih govornika), no s druge strane, čitanje tog hrvatskog teksta ipak je danas otežano zbog pravopisnih i gramatičkih rješenja tadašnje Zagrebačke filološke škole, koja su bila norma u školama i cijeloj kulturnoj javnosti sve do 1876. godine.¹²² Glavna obilježja tog pravopisa u Starčeviću tekstu su rogato *ě* na mjestu staroslavenskog jata („posljednje zahtjevanje“, „reč“, „věk“, „svět“... iako mu se jednom potkrao i oblik „sviet“), *er* na mjestu slogovnog *r* („derži“, „bezsmertnost“, „verhovno načelo“...), oblici bez jednačenja suglasnika po zvučnosti („razsudjivanje“, „izkustvo“, „neobhodan“, „svetčano“, „teško“, „odkriti“...) i genitiv množine na *-ah*, *-ih* („u mnogih drugih njegovih slědbenikah etikah“...). Tomu Starčević često, premda ne uvijek, dodaje i neočekivane oblike „valjanos“, „znanos“, „krepos“ umjesto „valjanost“, „znanost“, „krepost“, a završetak *-yje* umjesto današnjeg *-vlje* tada je bio redovit oblik („misloslovje“ umjesto „misloslovlje“, „bogoštovje“ umjesto „bogoštovlje“). Sve ovo, uz brojne riječi koje su izašle iz upotrebe, cijelom tekstu danas daje vrlo arhaičan ton. On je, međutim, u transkripciji potpuno sačuvan radi autentičnosti izraza, a i zato što je tekst i u tom obliku potpuno razumljiv.

U trećem pitanju¹²³ Ante Starčević vraća se na latinski jezik pa se u njegovom jezičnom izričaju vraćaju široki rečenični potezi, pisanje dobiva na poletu, a radi se o pitanju vrhovnog principa etike, koje Starčević već prethodno u hrvatskom tekstu najavljuje kao pitanje „veće važnosti“.¹²⁴ To je ujedno i pitanje koje zahtijeva najdublje promišljanje te u njemu Starčević ima priliku razviti ne samo školsku razradu zadane teme nego i vlastite misli i poglede. Zato će povjesničarima, ali također filozofima i teolozima, ovaj dio rukopisa biti najzanimljiviji dio teksta, gdje će naći važne Starčevićeve stavove, od pitanja Boga u moralnom zakonu do, sasvim neočekivano, pitanja revolucija.

Što se pitanja Boga tiče, zanimljivo je primijetiti da se njegove opstojnosti Starčević dotiče u sva tri obrađena pitanja. Na to se može gledati kao na nešto na što upućuju sama pitanja, ali uvidom u radove konkurenata, pa i mišljenja pojedinih ocjenjivača, vidi se da to nije kod svih nužno slučaj. Treba, dakle, ostaviti mogućnost da Starčević i zato tako postupa, što zna da kruže glasine da je kao bogoslov

¹²⁰ PACEL 1868.

¹²¹ KOVAČ 1991: 84; KOVAČ 1993: 23–24.

¹²² SIKIRIĆ ASSOULINE I VUKINA 2024: 141.

¹²³ HR-HDA-67 BANSKO vijeće, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 4–11.

¹²⁴ ISTO: 4.

u Pešti dokazivao da nema Boga, i da je zato čak otpriječen iz sjemeništa. To je kasnije i zapisao njegov prethodno spomenuti politički protivnik kanonik Iveković,¹²⁵ a ne treba zaboraviti ni već navedenu činjenicu da mu je protukandidat bio suučenic u peštanskom sjemeništu. U svakom slučaju, Starčević u svom elaboratu daje pozitivnu sliku o vlastitom viđenju tog delikatnog pitanja, i ne zaustavlja se na tome nego u završnom dijelu, gdje razvija vlastito rješenje odnosno izraz za vrhovno načelo etike, naglašava da je upravo razum „ona slika i prilika Boga na koju je čovjek stvoren“¹²⁶ i „kako bi zahvalan trebao biti čovjek prema Bogu za toliko dobročinstvo koje je njemu u razumu iskazao“.¹²⁷ U tom smislu Kantu iznosi prigovor da je „iz Boga slugu učinio“¹²⁸ i da je „sa svime izpustio deržanstva (tj. dužnosti op. a.) čovjeka prama Bogu“¹²⁹, a on sam, Starčević, zaključno tvrdi da njegov vlastiti prijedlog vrhovnog principa etike „čini ono što je u sebi, apsolutno, nužno, stalno i univerzalno dobro“, nipošto nije uvreda Bogu, nego upravo suprotno, „što se više spoznaje taj značajan moment, da je čovjek od Boga primio razum, tim više se pobuđuje u čovjeku zahvalan duh prema Bogu.“¹³⁰

Na samom kraju rukopisa nalaze se dvije rečenice koje će posebno zaokupiti pažnju povjesničara. O postavci koju predlaže kao pravi vrhovni princip etike, „koji su svi koji su se htjeli baviti čistom etikom imali pred očima, ali ga nitko nije točno, preciznim riječima izrazio,“¹³¹ on završno piše: „Ne potiče na revolucije, nego im postavlja baš najčvršću zapreku. Doista, sve revolucije o kojima povijest pruža svjedočanstvo nastale su iz vrlo neizvjesnih i krajnje iracionalnih uzroka.“¹³² Ovu rečenicu povjesničari zasigurno doživljavaju manje u kontekstu filozofije i etike, a više u kontekstu proživljenih burnih događaja 1848. i razočaranja koja su ti događaji u širem hrvatskom kontekstu donijeli, a i Starčeviću osobno. Objavljivanjem ovog rukopisa nadamo se da je omogućeno daljnje istraživanje Starčevićevih pogleda u toj mladoj dobi, ali ipak već dobi određene političke zrelosti, nakon što je prošao zanos 1848. i počela stvarnost, u kojoj je, između ostaloga, u okružju političke nesklonosti raznih dotadašnjih podupiratelja, morao tek pronaći novu materijalnu osnovicu za život i djelovanje za dobro naroda. To je, kako se slažu njegovi biografi Šegvić i Horvat, bila ideja koja se već tada u njemu formirala i vodila ga.¹³³

¹²⁵ IVEKOVIĆ 1905: 16.

¹²⁶ HR-HDA-67 Banskog vijeće, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 11.

¹²⁷ ISTO: 10.

¹²⁸ ISTO: 3.

¹²⁹ ISTO: 4.

¹³⁰ ISTO: 10.

¹³¹ ISTO: 10.

¹³² ISTO: 11.

¹³³ ŠEGVIĆ 1911: 38; HORVAT 1940: 79.

Izvori i autoriteti u Starčeviću rukopisu

Kao peštanski promovirani doktor filozofije i zagrebački neposredni kandidat za profesorsku poziciju na Akademijinoj katedri filozofije, Starčević je imao klasična znanja iz filozofije njemačke škole svoga doba. Zanimljivo je promotriti na koje se autoritete poziva u pismenom radu, bilo slažući se s njima ili ne, i koje su mu sentencije prve u mislima dok piše bez pripreme dvanaest sati, pod vremenskim i egzistencijalnim pritiskom. Središnji izvor je njemački filozof Immanuel Kant (1724 – 1804),¹³⁴ središnja ličnost njemačke filozofije kasnog 18. i početka 19. stoljeća. Starčević izrijekom spominje Immanuela Kanta pet puta u tekstu.¹³⁵ Njegove stavove razlaže prvo u odgovoru o načelu uzročnosti, a onda i u odgovoru o vrhovnom načelu etike, navodeći čak tri Kantove postavke, od kojih je prva poznati kategorički imperativ, koji Starčević prenosi kao: „tako radi da možeš željeti da tvoj način djelovanja bude opći“.¹³⁶ Kod načela uzročnosti razrada Kantovih stavova čini okosnicu odgovora, uz navođenje i Kantovih protivnika u određenim stavovima. Ograničavajuća je okolnost to što je pisan hrvatskim jezikom pa se osjeća određena skučenost i nastojanje da se tema privede zaokruženju, bez daljnjih razrada. Od Kantovih djela Starčević se izričito referira na dva, *Kritiku čistog uma* iz 1781,¹³⁷ ali i na *Religiju unutar granica čistoga uma* iz 1793,¹³⁸ kojoj u odgovoru o načelu uzročnosti upravo zamjera to što je Kant u njoj potpuno ispustio dužnosti čovjeka prema Bogu.¹³⁹ Daljnji autoritet na koji se

¹³⁴ Immanuel Kant (1724 – 1804), njemački filozof, svojim djelima u modernu filozofiju uvodi transcendentni idealizam, kao pokušaj razrješenja glavnih filozofskih problema vezanih uz porijeklo i status naše spoznaje.. Od 1770. bio je redoviti profesor na Sveučilištu Königsberg (danas Kalinjingrad), dotada privatni docent. Glavna djela su mu tri glasovite kritike: *Kritika čistog uma* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781), *Kritika praktičnog uma* (*Kritik der praktischen Vernunft*, 1788) i *Kritika moći rasuđivanja* (*Kritik der Urteilskraft*, 1790). Starčević se u svom elaboratu referira i na njegovo djelo *Religija unutar granica čistoga uma* (*Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*, 1793).

¹³⁵ HR-HDA-67 Bansko vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 3, 4, 9.

¹³⁶ ISTO: 9.

¹³⁷ ISTO: 4; KANT 1781.

¹³⁸ ISTO; KANT 1793.

¹³⁹ ISTO. Ovdje treba napomenuti da se kod Kanta s jamstvom Božje egzistencije povezuje spoznaja da sve etike obaveze predstavljaju božanske zapovijedi. Ćudoredni zakon Kant interpretira kao glas božanstva, a savjest kao Božji glas u nama. Stoga, prema Kantu, svaki čovjek nosi u sebi religiju, bio on toga svjestan ili ne. Kant to naziva religijom uma, koja se po svome sadržaju podudara s moralom. Na njegovo shvaćanje religije najviše je utjecala reformacijska tradicija u vidu pijetističkoga pokreta. Martin Luther je za protestantski pokret posebice naglašavao opravdanje vjerovanjem. Pijetizam uvodi novinu, prema kojoj se opravdanje također shvaća sa strane subjekta vjerovanja, čime, umjesto vjerovanja, sve više u prvi plan dolazi moralna savjest. To je imalo ključan utjecaj na Kanta, kod kojega je moralno djelovanje ključan element koji povezuje moral i religiju, ali smjer je obrnut od pijetizma, jer ide od morala prema religiji, a ne obrnuto. KUTLEŠA 2019: 577.

često oslanja jest Wilhelm Traugott Krug (1770 – 1842),¹⁴⁰ Kantov nasljednik na Katedri logike i metafizike na Sveučilištu u Königsbergu (danas Kalinjingrad). Krugov udžbenik iz logike *Denklehre oder Logik* iz 1806. opće je mjesto, na kojem grade i udžbenici drugih autora koje spominje. Starčević navodi Krugovu *Logiku* kao referencu,¹⁴¹ a također i njegovu prijašnju knjigu *Fundamentalphilosophie* iz 1803. godine.¹⁴² Spominje njegovo neslaganje s Kantom, kao i Fichteovo. Johann Gottlieb Fichte (1762 – 1812),¹⁴³ prvo nastavljač, a onda i kritičar i reformator Kantova djela, profesor u Jeni i prvi rektor Berlinskog sveučilišta, spominje se i u drugom i u trećem odgovoru.¹⁴⁴ U trećem odgovoru, u kontekstu etike, radi se o Fichteovom povezivanju savjesti i slobode, izraženom u devizi koju Starčević prenosi kao: „djeluj / intelektualno, duhom / djeluj slobodno“.¹⁴⁵ Kao udžbeničke reference, osim Kruga, poziva se i na udžbenike iz logike i psihologije Johanna von Lichtenfelsa (1793 – 1866),¹⁴⁶ bečkog profesora i suvremenika, zato ga i navodi kao jednoga od najnovijih filozofa.¹⁴⁷ Od njemačkih filozofa, u argumentaciji pri odgovaranju na treće pitanje o vrhovnom načelu etike, Starčević ističe Christiana Friedricha Ammona (1696 – 1742),¹⁴⁸ koji je u povijest filozofije ušao kao profesor (matematike) Immanuela Kanta te nedavno preminuloga starijeg suvremenika

¹⁴⁰ Wilhelm Traugott Krug (1770 – 1842), njemački filozof, Kantov nasljednik na Katedri logike i metafizike na sveučilištu u Königsbergu, a također profesor filozofije na Sveučilištu u Frankfurtu prije i u Leipzigu nakon Königsberga. Autor je serije udžbenika, iz teorijske filozofije, praktične filozofije, estetike i logike (*Fundamentalphilosophie* (1803), *System der theoretischen Philosophie: Denklehre oder Logik* (1806), *Erkenntnislehre oder Metaphysik* (1808), *Geschmackslehre oder Aesthetik* (1810). *System der praktischen Philosophie* (1817 – 1819) i dr.

¹⁴¹ HR-HDA-67 BANSKO vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 2; KRUG 1806.

¹⁴² ISTO: 4; KRUG 1803.

¹⁴³ Johann Gottlieb Fichte (1762 – 1812), njemački filozof, začetnik njemačkog idealizma.

¹⁴⁴ HR-HDA-67 BANSKO vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 3, 9.

¹⁴⁵ ISTO, 9.

¹⁴⁶ Johann von Lichtenfels (1793 – 1866), profesor filozofije na austrijskim visokim školama u Innsbrucku i Beču. Autor je niza udžbenika iz filozofije, te logike i psihologije kao uvoda za filozofiju, za filozofijska učilišta i više razrede gimnazije. Njihova su izdanja izlazila između 1825. i 1852. godine. Starčevićeva referenca se vjerojatno odnosi na *Lehrbuch der Logik* (Beč: J. G. Heubner Verlag, 1842) ili pak na stariji udžbenik *Grundlinien der Logik* (Beč: Huebner, 1833). Izašao mu je 1843. udžbenik iz psihologije *Lehrbuch der Psychologie*. WURZBACH 1866: 83.

¹⁴⁷ HR-HDA-67 BANSKO vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 1.

¹⁴⁸ Christian Friedrich Ammon (1696 – 1742) bio je Kantov profesor matematike na Sveučilištu Königsberg. Predavao je matematiku i filozofiju te za te predmete napisao vlastite priručnike 1736. i 1737. godine.

Jacoba Friedricha Friesa (1773 – 1843),¹⁴⁹ dok samo usputno spominje Mosesa Mendelssohna (1729 – 1786).¹⁵⁰ Ime drugoga Kantova nasljednika, na Katedri filozofije i pedagogije, Johanna Friedricha Herbarta (1776 – 1841),¹⁵¹ također se nalazi spomenuto u Starčeviću elaboratu, i to kao predstavnika suvremene filozofije, zajedno s Lichtenfelsom. Herbartovo ime bilo je na cijeni i poznato u Habsburškoj monarhiji, ali ponajprije preko njegove filozofije i psihologije odgoja, koja je našla snažne zagovornike u bečkom Ministarstvu prosvjete i postala oslonac njegove školske odgojne politike.¹⁵² Napokon, na samom početku elaborata Starčević od njemačkih filozofa spominje i Friedricha Heinricha Jacobija (1743 – 1812)¹⁵³ kao jednoga od onih koji su imali problema s pitanjem Boga,¹⁵⁴ a pred kraj spominje Schellinga¹⁵⁵ i Hegela,¹⁵⁶ za koje, međutim, kaže da nemaju nikakve zasluge, što se tiče etike.¹⁵⁷

Uz njemačke filozofe, Starčeviću su glavni oslonac u radu austrijski i mađarski, da tako kažemo, domaći, filozofi odnosno filozofski pedagozi, čije je radove za-

¹⁴⁹ Jacob Friedrich Fries (1773 – 1843), njemački filozof, fizičar i matematičar. Profesor u Heidelbergu i Jeni, pod utjecajem filozofije F. H. Jacobija i I. Kanta. U etici i pravu, koje je zasnivao na ljudskom umu, isticao je osobno dostojanstvo pojedinca i dužnost služenja narodu. Autor je, između ostaloga, udžbenika *System der Logik. Ein Handbuch für Lehrer und zum Selbstgebrauch*. (Sustav logike. Priručnik za učitelje i za samostalnu upotrebu, 1811). KUTLEŠA 2019: 400.

¹⁵⁰ Moses Mendelssohn (1729 – 1786), njemački filozof i teolog. Starčević ga spominje kao prevoditelja na njemački Platonova djela *Fedon - o besmrtnosti duše (Phaedon oder über die Unsterblichkeit der Seele)* 1767. godine.

¹⁵¹ Johann Friedrich Herbart (1776 – 1841), njemački filozof, psiholog i pedagog, Kantov nasljednik na Katedri filozofije i pedagogije u Königsbergu. Filozofska djela su mu *Hauptpunkte der Metaphysik* (Glavne točke metafizike, 1806) i *Allgemeine praktische Philosophie* (Opća praktična filozofija, 1808), a glavna pedagoška djela, po kojima je postao poznatiji nego po filozofskima, *Allgemeine Pädagogik, aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet* (Opća pedagogija izvedena iz svrhe odgoja, 1806), *Psychologie als Wissenschaft* (Psihologija kao znanost, I–II, 1824–25) i *Umriss pädagogischer Vorlesungen* (Nacrt pedagoških predavanja, 1835).

¹⁵² SIKIRIĆ ASSOULINE I VUKINA 2024: 28–30.

¹⁵³ Friedrich Heinrich Jacobi (1743 – 1812), njemački filozof, predsjednik Akademije znanosti u Münchenu. Jedan od glasnogovornika filozofije osjećaja i filozofije vjere, uperene protiv prosvjetiteljskog racionalizma. Smatrao je da razumska spoznaja obuhvaća isključivo ono nebožansko i konačno vodi, kao kod Spinoze, u ateizam, te da se božansko i beskonačno nalazi isključivo u pouzdanosti vjere i osjećaja. Drugim riječima, vjera nije stvar razuma niti samo religijska kategorija, nego čini bit ljudske spoznaje i djelovanja, dok se s druge strane racionalizam i egzaktne znanstvene metode ne mogu primijeniti na svijet duha, inače vode u ateizam i fatalizam. HALDER 2002: 165–166; KUTLEŠA 2019: 551.

¹⁵⁴ HR-HDA-67 Banskog vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 1.

¹⁵⁵ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, njemački filozof (1775 – 1854).

¹⁵⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, njemački filozof (1770 – 1831).

¹⁵⁷ HR-HDA-67 Banskog vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 9.

sigurno koristio kao student filozofije pri učenju pojedinih filozofskih disciplina. Riječ je o nizu imena, danas pretežno zaboravljenih, no u Starčevićovo vrijeme cijeni autorima, tako da su mahom zavrijedili mjesto u prestižnom monarhijskom „Tko je tko“ izdanju, monumentalnom biografskom leksikonu pod uredništvom Constanta von Wurzbacha, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwuerdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronlaender gelebt haben*,¹⁵⁸ koji je od 1856. do 1891. obuhvatio 60 svezaka. Johann Imre (1790 – 1832)¹⁵⁹ profesor je čije ime Starčević poimence najčešće navodi u rukopisu, sedam puta,¹⁶⁰ a slijedi Joseph Verner (1783 – nakon 1835),¹⁶¹ četiri puta¹⁶². Jedanput ih pritom i povezuje: „Imrea se derži Verner.“¹⁶³ Imrea, koji je od 1822. do smrti bio profesor na peštanskom sveučilištu, Starčević navodi kao „najvećeg protivnika Kantovog“ koji, dapače, „neće ni da znade za razloge Kantove, koje u svojih protupostavah /antithesis/ naveo“,¹⁶⁴ pritom se pozivajući na dva Imreova djela, „Metaphyziku čistu“ i „Metafisiku upotrebljenu“.¹⁶⁵ Radi se o drugom i trećem dijelu („Metaphysica pura“ i „Metaphysica applicata“) njegova četverodijelnog djela *Amicum foedus rationis cum experientia seu philosophia crisi recentissima deducta*.¹⁶⁶ Imrea također navodi među proponentima postavke „čini što je dobro“ kao najvišeg zakona,¹⁶⁷ s čime se

¹⁵⁸ WURZBACH 1856 – 1891. Biografski leksikon Austrijskog carstva, koji sadrži nacрте života sjećanja vrijednih osoba koje su između 1750. i 1850. živjele u Carstvu i njegovim krunskim zemljama.

¹⁵⁹ Johann Imre (1790 – 1832) mađarski profesor filozofije, od 1822. profesor logike, metafizike i moralna na Kraljevskom sveučilištu u Pešti, od 1830. član Ugarske akademije znanosti. Autor je niza udžbenika iz logike, čiste metafizike, primijenjene metafizike (kozmiologija, antropologija, teologija) i etike, na latinskom, mađarskom i njemačkom jeziku. WURZBACH 1863: 201.

¹⁶⁰ HR-HDA-67 Banskо vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 4, 8, 9.

¹⁶¹ Joseph Verner (1783 – godina smrti nepoznata), u Wurzbachovu leksikonu uveden pod Werner, od 1810. profesor teorijske i praktične filozofije na Kraljevskoj akademiji u Győru u Mađarskoj, te zatim od 1834. logike, metafizike i moralne filozofije na Sveučilištu u Pešti. Autor je udžbenika *Logica, seu Dianoeologia* (1. izdanje Győr: 1821, 2. izdanje 1833, 3. izdanje Pešta: 1835), *Psychologia empirica* (Győr: 1828), *Metaphysica et Ethica* (Pešta: 1834), *Psychologia moralis* (Pešta: 1835) te udžbenika iz filozofije na mađarskom. WURZBACH 1887: 98.

¹⁶² HR-HDA-67 Banskо vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 2, 4, 6, 9.

¹⁶³ ISTO: 4.

¹⁶⁴ ISTO.

¹⁶⁵ ISTO.

¹⁶⁶ IMRE 1818 – 1824. Prijateljski savez razuma s iskustvom ili najnovija filozofija podvrgnuta kritici. Uz čistu metafiziku i primijenjenu metafiziku, ostala dva dijela ovog djela su *Logica* (Pars I) i *Aretologia seu Ethica* (Pars IV).

¹⁶⁷ HR-HDA-67 Banskо vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 8.

Starčević ne slaže, nego u elaboratu daje vlastito rješenje.¹⁶⁸ Joseph Verner nasljednik je Johanna Imrea na Katedri logike, metafizike i moralne filozofije na Sveučilištu u Pešti, to jest profesuru je dobio 1834. godine. Prije toga je dugo predavao na Kraljevskoj akademiji u Győru i napisao udžbenik za logiku, a onda u Pešti i za metafiziku i etiku te psihologiju. Do njegove instalacije u Pešti, njegova *Logica seu Dianoeologia* doživjela je već tri izdanja. Starčević je očito dobro poznao Imreove i Vernerove udžbenike, pa premda se u odgovoru na prvo pitanje (iz logike) ponajprije oslanja na prethodno spomenute Kruga i Lichtenfelsa, također smatra potrebnim istaknuti i to da Verner griješi u načinu objašnjavanja univerzalnosti i partikularnosti sudova.¹⁶⁹ Uz ovu dvojicu najviše korištenih autora, još se dva imena iz domaće, monarhijske filozofsko-pedagoške scene pojavljuju u Starčevićevu rukopisu. To su Jakob Frint (1766 – 1834)¹⁷⁰ i Franz Loscani SI (1732 – 1771),¹⁷¹ obojica Austrijanci, obojica svećenici i obojica autori priručnika za studente filozofije – Frint iz religijskih znanosti, a Loscani iz moralne filozofije. Frint je neko vrijeme predavao filozofiju na Bečkom sveučilištu, a poslije bio biskup St. Pöltena, dok je Loscani, isusovac koji je predavao u Linzu i Grazu, mlad umro. Obojica se spominju u odgovoru na pitanje o vrhovnom načelu etike, Frint kao primjer onih čiji prijedlozi za vrhovno načelo etike nisu bili dostatni,¹⁷² a Loscani kao primjer onih koji su smatrali da je uopće nemoguće otkriti taj zakon.¹⁷³ Od monarhijskih intelektualaca spominje se još i Gregor Dankovsky (1787 – 1857),¹⁷⁴ ali u drugom

¹⁶⁸ ISTO: 10–11.

¹⁶⁹ ISTO: 2.

¹⁷⁰ Jakob Frint (1766 – 1834), austrijski teolog i pravnik iz Češke, svećenik. Bio je profesor na Filozofiji Bečkog sveučilišta od 1804. godine. Od 1810. dvorski kapelan, 1816. osnovao je Institut sv. Augustina, zvan „Frintaneum“, sjemenište za svjetovne svećenike s visokom školom u Beču. Od 1827. biskup St. Pöltena. Od 1813. do 1825. izdavao je časopis *Theologische Zeitschrift*. Autor je djela *Handbuch der Religionswissenschaft für die Kandidaten der Philosophie* u tri dijela i šest tomova (1806; 1824. već 4. izdanje). BAUTZ 1992: 2056.

¹⁷¹ Franz Loscani SI (1732 – 1771), učeni isusovac, doktor filozofije, predavao je filozofiju u Linzu i etiku u Grazu. Iz zdravstvenih razloga vratio se u matičnu kuću u Beč, gdje je rano i umro. Njegovo djelo na koje se u tekstu referira Starčević je *Institutiones philosophiae moralis duabus partibus comprehensae, conscriptae in usum auditorum philosophiae* 1769. WURZBACH 1860: 56.

¹⁷² HR-HDA-67 Bansko vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 9.

¹⁷³ ISTO: 5.

¹⁷⁴ Gregor Dankovszky (1787 – 1857) jezikoslovac i istraživač povijesti iz Češke (Moravske). Bio je profesor na katedrama grčkoga jezika na Akademiji 1806. u Raabu, a od 1807. u Požunu te knjižničar akademijske knjižnice. Napisao je udžbenik i gramatiku grčkoga jezika, kao i niz djela iz grčke, slavenske i mađarske povijesti. Razvio je teoriju o bliskosti grčkoga i slavenskih jezika, jedan od naslova je i *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit* (Beč, 1829), u prijevodu *Homer je pisao slavenskim dijalektima bliskim/srodnim jezikom*. Djelo na koje se Starčević referira zasigurno je *Die Grichen als Stamm- und Sprachverwandte der Slaven. Historisch, philologisch dargestellt* (Bratislava, 1829). WURZBACH 1858: 158–159.

kontekstu, koji nema veze s filozofijom, nego s filologijom, u objašnjenju veze grčkog glagola πράττω - činim i češko-slovačkog *pracovati*.¹⁷⁵

Starčević se po potrebi u ispitnom elaboratu dotiče antičkih i srednjovjekovnih autora, premda, razumljivo, u daleko manjoj mjeri nego suvremenih. U odgovoru na treće pitanje, u govoru o ljudskom duhu, postavljaajući scenu za raspravu o apsolutnoj ideji moralne ispravnosti, koja se, kako kaže, u ljudskom duhu ukorjenjuje, citira Senekinu epistulu,¹⁷⁶ a potom, dajući pregled misli koje su mnogi kroz povijest iznosili pokušavajući doći do vrhovnog načela, taj pregled započinje klasicima Sokratom, Platonom i Aristotelom, prelazeći odmah dalje na Kanta. Od filozofije srednjega vijeka nikoga izričito ne citira, ali se u jednoj od Fichteovih postavki reflektira misao sv. Tome Akvinskoga,¹⁷⁷ a ovom se srednjovjekovnom misliocu primarno pripisuje i pojam „bonum honestum“ kao koncept moralnog dobra, autentičnog dobra, koji je Starčević izabrao da pomoću njega izloži vlastiti prijedlog rješenja pitanja vrhovnog načela etike u završnom dijelu elaborata.

Mišljenja članova komisije

Krenimo od najkraćeg i najpreglednijeg izvještaja, profesora Romualda Kvaternika, koji je svoje mišljenje izrazio na hrvatskom jeziku, u obliku tabele u koju je paralelno uvrstio sve kandidate i sve odgovore.¹⁷⁸ Kvaternikov konačni izbor je Konrad Šufflaj. Za njega kaže da je i pojedinačno najbolje odgovorio na prvo i treće pitanje. Šufflajev odgovor na treće pitanje opisuje riječima: „I ovo pitanje, među ostalimi takmaci, i to bez ‘šarlatanerie’ koja mu nije prirodjena, najbolje.“¹⁷⁹ Starčevićev rad stavlja na drugo mjesto. Prvom pitanju zamjera nedostatak metodičnosti i kaže: „Da bi bio stvar malko bolje methodički raz- i podredio, moralo

¹⁷⁵ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE KUT. 14. PR-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 3.

¹⁷⁶ ISTO: 5. Citirana Senekina epistula: L. Annaeus Seneca, Epistulae, Epistula 12 (41). Lucije Anej Seneka, rimski filozof i književnik (4. pr. Kr. – 65), pripadnik stoičke filozofije i središnja ličnost rimskog stoicizma. Etika i problemi moralne psihologije u središtu su njegova filozofskog zanimanja. U raspravama o dobru i vrlini, prema stoičkoj ideji drži da je vrlina dovoljna za sreću, da joj tzv. indiferentne stvari ne doprinose, ali da je ispravan odnos prema njima temelj moralnog napretka. KUTLEŠA 2019: 1033.

¹⁷⁷ Sv. Toma Akvinski. *Scriptum super Sententiis*, Liber III Distinctio XXXVI; HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE KUT. 14. PR-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević“, 9: „Age ut imperans“.

¹⁷⁸ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE KUT. 14. PR-11265/265, 1849. „Skrizaljni (tabelarni) pregled mnjenja dra Romualda Josipa Kvaternika, dogodovštine naučitelja i starešine mudroljubnog fakulteta kod akademie zagrebačke vèrhu pismeno izdèlanih odgovorah Konkurenatah (natècajućih se) na predstavljena sebi iz filosofie pitanja dne 21oga Lipnja 1849.“ Dalje: „Skrizaljni pregled mnjenja dra Romualda Kvaternika“.

¹⁷⁹ ISTO.

bi mu se upisati 'veoma dobro'.¹⁸⁰ I na drugo pitanje ima zamjerku: „Da bi i ovdě iz svog dobro navedenog načela uzročnosti podredjene izraze (podredjena načela) izveo bio, na męsto, da se tamo sa filosofi pravda, pa da se ovako od svog predmeta drugamo neizgubi, bio bi, polag moga mnęnja, bolje učinio; inače 'do-bar'.“¹⁸¹ Za treće Starčevićovo pitanje ima lijepe, pohvalne riječi, ali ni njime nije posve zadovoljan: „Veoma krasna i učena 'dissertatio', al je po mojem mnęnju za mladež preširoka i predugačka.“¹⁸² Uz kratku daljnju opasku o Starčeviću usmenom nastupu – da ima jasan glas (ali ne jasan i ugodan kao Tkalec i Šagovac), dobar izgovor, dobar način govora (ali ne veoma dobar kao Tkalec) – to je sve što doznajemo o Starčeviću u Kvaternikovu izvještaju. Tkalcu nije pomogao najbolji govornički nastup, koji i drugi spominju. Prevladali su ozbiljni nedostaci, nedorečenost u sva tri pitanja, i Kvaternik ga stavlja na treće mjesto. Zanimljivo je da Šagovca, kojega su dvojica njegovih kolega stavili na prvo mjesto, on stavlja na posljednje, argumentirajući za prva dva pitanja: „inače dobro i učeno piše; al opet odgovora na stavljeno pitanje izpunio ni je,“ a za treće, dapače, daje ovu indikativnu opasku: „Na ovo pitanje učeno i osnovno odgovara.... pa napokon toliko divani, da čitatelj il slušaoc trpljivnost izgubi.“¹⁸³ Romuald Kvaternik prvi je od članova komisije dobio u ruke ispitne elaborate na ocjenjivanje, 22. lipnja 1849, nakon usmenog ispita, to u svom izvještaju izričito navodi. Mišljenje o tim elaboratima dao je dva tjedna kasnije, 5. srpnja 1849. godine.¹⁸⁴

Ostala tri izvještaja na latinskom su jeziku, Kajetana Pettera na četiri,¹⁸⁵ Ivana Kiseljaka na pet,¹⁸⁶ a Antona Molnara na čak trinaest velikih stranica.¹⁸⁷ Kao i u prethodnom izvještaju, fokus ćemo staviti na Antu Starčevića, ali ćemo se dotaknuti i drugih kandidata, posebno kad se radi o izabraniku ocjenjivača ili kada se drugi kandidati direktno kompariraju sa Starčevićem.

Profesor Kajetan Petter na prvo je mjesto stavio kandidata Šagovca, na drugo mjesto Starčevića, na treće mjesto Šuflaya, a na četvrto Tkalca. Za razliku od profesora Kvaternika, Petter smatra da je Šagovac dobro riješio sva tri pitanja, a posebno drugo, koje je, kako kaže, suptilnije, gdje je taj kandidat dobro razvio problem i naveo najviše onoga što spada na njegovo rješenje. Na treće pitanje ima, doduše, i neke zamjerke Šagovcu, od kojih izdvajamo ovu: „Odviše iskićenim stilom ne

¹⁸⁰ ISTO.

¹⁸¹ ISTO.

¹⁸² ISTO.

¹⁸³ ISTO.

¹⁸⁴ ISTO.

¹⁸⁵ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Opinio Prof. Dr. Caietani Petter.“

¹⁸⁶ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 67. Pr-11265/265 1849. „Recensio... Dr. Ivan Evg. Kiseljak.“

¹⁸⁷ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut 14. Pr-11265/265. 1849. „Demissa Opinio... deprompta per Antonium Molnár.“

samo da se umanjuje jasnoća filozofije nego se povrjeđuje i dostojanstvo znanosti. Što je preciznija i sigurnija znanost, to manju ima potrebu za šminkom riječi.¹⁸⁸ Za kandidata Starčevića profesor Petter kaže da je dobro riješio prvo i treće pitanje i da je pri tome pokazao veliko znanje („magnam doctrinam“), ogromnu marljivost („ingentem diligentiam“) i točno poznavanje vrlo velikog broja filozofskih pisaca („plurimorum auctorum philosophicorum exactam notitiam“).¹⁸⁹ U nastavku daje malu usporedbu Starčevića i Šagovca i njome zapravo pokazuje izrazitu naklonost Starčevićevu načinu pisanja i stilu. Kaže, naime, kako Starčević u prvom pitanju direktno ulazi u meritum stvari, što Šagovac nije učinio, i to mu se rješenje mnogo više sviđa, a također mu se, i u trećem pitanju koje su jednako dobro riješili, više sviđa što se Starčević služi kraćim stilom. Ipak, presudno za Petterovu odluku bilo je, prema njegovim riječima, drugo pitanje, gdje je Starčević podbacio, to jest, nije ga dovoljno dobro riješio: „Ono što on ovdje priča, to više pripada povijesti filozofije nego samoj njezinoj doktrini.“¹⁹⁰ Tek na kraju poglavlja, smatra Petter, Starčević je u malo riječi rekao ponešto od onoga što je trebao biti odgovor na zadano pitanje. Što se tiče ostalih kandidata, Šufflaju je posvetio malo prostora, tek toliko da kaže da je prvo i treće pitanje odgovorio dobro, a drugo ne. Ono što je dobro odgovorio ipak je skromnije od prethodne dvojice, uz pohvalu za jasnoću i razumljivost pisanja, ali i pokudu za navođenje odveć rasprostranjenih primjera. Drugo pitanje, međutim, Šuffljaj prema Petterovim riječima, ne samo da nije iscrpio nego na njegov drugi dio uopće nije ni odgovorio.¹⁹¹ Tkalcu posvećuje mnogo više prostora: zamjerke su brojne, a kreću i vraćaju se na konstataciju da je nakon sjajnoga govorničkog nastupa od Tkalca najviše očekivao, a on, naprotiv, nije zadovoljio ni u jednom od pitanja.¹⁹² Premda pojedine Tkalčeve tvrdnje izdvaja i prevodi na latinski, prema onome što je prije rečeno o Petterovu poznavanju hrvatskoga jezika, postavlja se pitanje, koliko je točno mogao procijeniti Tkalčev elaborat, koji je cijeli tim jezikom pisan. Odbacivši posve Tkalca, završno Petter navodi da bi, da su Starčević i Šuffljaj bolje odgovorili na drugo pitanje, bio u nedoumici kojega od trojice predložiti, ali uzevši postojeću kombinaciju odgovora, odlučio se bez dvojbe za Šagovca.¹⁹³ Kajetan Petter svoje je mišljenje dao 7. rujna 1849. godine.¹⁹⁴

Profesor Ivan Kiseljak svoj je izvještaj dao 20. rujna 1849.¹⁹⁵ i u njemu pristupa analitički, pitanje po pitanje, uspoređujući odgovore kandidata po temama. Na

¹⁸⁸ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265, 1849. „Opinio Prof. Dr. Caietani Petter.“, 1.

¹⁸⁹ ISTO: 2.

¹⁹⁰ ISTO.

¹⁹¹ ISTO.

¹⁹² ISTO: 3–5.

¹⁹³ ISTO, 5.

¹⁹⁴ ISTO.

¹⁹⁵ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 67. Pr-11265/265 1849. „Recensio... Dr. Ivan Evg. Kiseljak.“, 5.

kraju svakog pitanja daje ljestvicu kandidata za to pitanje. Na vrhu svake od tih ljestvica je Ante Starčević, znači sva tri njegova odgovora smatra najboljima. To, uostalom, izričito i kaže. U prvom pitanju: „Gospodin Starčević precizno je odgovorio na pitanje, stvar je rasvijetlio primjerima, kao i dvojica koji ga u tome slijede (Tkalec i Šufflaj, op. a.), no njima otima pobjedničku palmu svojom inteligencijom u zapažanju i razumijevanju. Među gospodom konkurentima na ovo je pitanje odgovorio najbolje.“¹⁹⁶ Šagovcu u ovom pitanju prigovara dosadno zamaranje čitatelja, a i neke stvarne pogreške, Tkalcu za dobro uzima to što je pisao na „slavenskom jeziku“, no kaže da je to možda „ne baš sretno rješenje“ jer je odgovor kratak. Ipak, u tih malo riječi, po Kiseljakovu mišljenju, Tkalec je rekao više nego Šufflaj i Šagovac u puno riječi.¹⁹⁷ U drugom pitanju Kiseljak opet ističe Starčevića, njegovo naslanjanje na Kantovu školu i historijsku raspravu o toj doktrini te završava riječima: „inteligentno u raspravljanju tog pitanja zadržava umjerenost (‘temperantiam servat’) i time je ispred sve ostale gospode konkurenata.“¹⁹⁸ Ostalim kandidatima Kiseljak uopće nije zadovoljan u ovom pitanju. Za Šagovca kaže, među ostalim, da mjestimično od riječi do riječi ubacuje Krugov tekst, dakle, prenosi napamet naučeno,¹⁹⁹ za Šufflaja da, ili uopće nije shvatio pitanje ili se nije pripremio za odgovaranje, a za Tkalca, koji je ipak nešto odgovorio, ali nije pravo objasnio, kaže kako nije zadnji na ljestvici samo zato što postoji Šufflajev odgovor, još gori.²⁰⁰ U trećem pitanju najjasnije izražava svoje mišljenje o Starčevićевой superiornosti nad ostalim kandidatima: „Gospodin Starčević posljednjim pitanjem okrunio je svoje djelo. Koliko je čitao i koliko je meditirao uspoređujući, očito je. Neka sada dobije nagradu za svoje učenje: da bude preporučan svojim suparnicima kao inteligentan učitelj.“²⁰¹ O ostalim kandidatima u ovom pitanju kaže opet da Šagovac slijedi formule (Imre i Verner), Šufflaj slično, ali uz ubacivanje i vlastitih misli, što nije nužno prednost, jer su neke smiješne („ridicula“) pa se Kiseljak pita je li riječ o neznanju ili pak nepažljivosti.²⁰² Tkalec, pak, u svom odgovoru daje nešto drugo, upotrebljava neočekivane autore – Hobbesa, Mandevillea i „neke recentne“, što također nije ostavilo pozitivan dojam na ocjenjivača.²⁰³ Prije završnog mišljenja, Kiseljak daje ocjenu i usmenog nastupa kandidata, odakle izdvajamo onu o Starčeviću: „Gospodin Starčević ima snažan glas, razgovijetan izgovor, način govora umjeren,

¹⁹⁶ ISTO, 1.

¹⁹⁷ ISTO, 2.

¹⁹⁸ ISTO, 3.

¹⁹⁹ ISTO, 2.

²⁰⁰ ISTO, 3.

²⁰¹ ISTO.

²⁰² ISTO: 4.

²⁰³ ISTO.

a način izlaganja prilagođen sposobnostima mladeži.²⁰⁴ „Iz svega navedenoga vidi se da jedino g. Starčević po savjesti može biti predložen za katedru,²⁰⁵ ističe zatim Kiseljak, na početku završnog dijela svog izvještaja. Davši tu i svoj puni poredak kandidata (1. Starčević, 2. Šagovac, 3. Tkalec, 4. Šufflaj) sumira za svakoga razloge proizašle iz ispitnih odgovora te za Starčevića ističe da je u svakom pojedinom pitanju nadvisio ostale. Tu, međutim, ne završava, nego nastavlja zasebnim istaknutim pasusom: „Ako je ipak dopušteno izaći izvan okvira, imajući pred očima i druge kvalitete gospode konkurenata (priča se, naime, među nama), najbolje poznavanje materinskog jezika, ne osrednje grčkog jezika, a također i visoki stas l i č k o g a s i n a g. Starčevića također ovdje preporučuju pred ostalima.“²⁰⁶ Indikativno je Kiseljakovo podvlačenje riječi „conscientiose“, po savjesti. Je li bilo pritisaka na Kiseljaka protiv biranja Starčevića? Reklo bi se po ovome da jest. Ipak, Kiseljak je ostao pri svom mišljenju i potkrijepio ga, dapače, najkonkretnijim argumentima, a isto tako je o drugim kandidatima izrekao neke činjenice koje su drugi elegantno prešutjeli.

Posljednji ocjenjivač, profesor Anton Molnar ulazi u svom nedatiranom izvještaju u dugu disekciju i minuciozno prepričavanje svega napisanoga u ispitnim radovima kandidata.²⁰⁷ Započinje sa Šagovcem, jer će njega i predložiti za katedru. Za Šagovca kaže da ga je čitao s tolikim duševnim zadovoljstvom, da je kandidat već s tog osnova dostojan preporuke.²⁰⁸ Dalje ga još više hvali, njegovu dosjetljivost, načitanost, zrelu prosudbu, izvrsnu memoriju, prikladan sustav, sretnu primjenu Krug-Imreovih principa, uopće njegovo sposobno pero, a onda i njegov čvrst glas, ugodan izgovor i k tome jednostavan i narodski način izlaganja, sve to, prema Molnaru, prečasnog Šagovca čini prirodno zvanim na tu katedru.²⁰⁹ Osim Šagovca, zanimljivo, najviše prostora posvećuje Starčeviću, a tek nekoliko stranica posvećeno je Šufflaju i Tkalcu.²¹⁰ Starčeviću posvećuje i više prostora nego Šagovcu (Šagovcu tri i pol, a Starčeviću šest stranica), što je pomalo čudno, i indirektno govori da bi Starčevića mogao osjećati kao ozbiljnog konkurenta svom favoritu, premda ga na kraju smješta iza Šufflaja. Za Šufflaja, nakon navođenja nedostataka (između ostaloga, drugo pitanje ne smatra zadovoljenim...), ističe njegovu mladost, tek je, kaže, izašao iz škole, a ovo je natječaj za vrlo zahtjevnju katedru. Ipak, kao njegovu bivšem profesoru, poznate su mu sposobnost i posebno

---

²⁰⁴ ISTO.

²⁰⁵ ISTO: 5.

²⁰⁶ ISTO.

²⁰⁷ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut 14. Pr-11265/265. 1849. „Demissa Opinio... deprompta per Antonium Molnár.“

²⁰⁸ ISTO: 3.

²⁰⁹ ISTO: 3–4.

²¹⁰ Šufflaju je posvećeno nešto više od stranice i pol, a Tkalcu nešto manje od stranice i pol.

izvršna memorija mladića, i može ga se preporučiti.²¹¹ Naprotiv, za Tkalčev rad izričito kaže da je polučio najslabiji uspjeh i da uopće ne ulazi u konkurenciju s ostalima.²¹² Nakon negativne ocjene prva dva pitanja, treće ocjenjuje djelomično pozitivno, a rješenje koje je ponuđeno („Podupiraj brata svog svom svojom moćju u njegovom teženju k sversi njemu naznačenoj.“), plemenit, ali svakako ne vrhovni princip, govori mu da taj kandidat ima vokaciju za polje publicistike, a ne znanosti.²¹³ Pitanje nepisanja ispita na latinskom jeziku, što je u svim pitanjima učinio Tkalec, a i Starčević u drugom, prepušta višoj vlasti na odlučivanje.²¹⁴ U minucioznoj analizi Starčevićeva rada, kakvu nije napravio za Šufflaja ni Tkalca, Molnar započinje tvrdnjom da se vidi kandidatov hvalevrijedan trud, nastojanje za dosizanjem istine („studium eruendae veritatis“) i da velikim žarom („fervide“) obrađuje postavljena pitanja, ali da se nije u svemu jednako uspješno snašao.²¹⁵ U prvom pitanju nalazi mu dobre strane (npr. „principium declarationis“ i „principium cognitionis“), ali zamjera da su neki rečenični izričaji tako zamršeni, da ih mogu pratiti samo stručnjaci, nisu didaktički primjereni. Molnar se na ovom mjestu osvrće i na činjenicu ne samo zamršenog teksta nego i zamršenog, čak teško čitljivog rukopisa, što jedno i drugo čini napor čitatelju, ali izvan tih mjesta, kaže, vidi se učenost i talent.²¹⁶ Stoga je, nastavlja, u drugom pitanju, s obzirom na njegove žive sposobnosti očekivao više.²¹⁷ Za dio napisanoga kaže, čini čast kandidatu, ali ne spada u odgovor na to pitanje, a dio zapravo drži promašenim, što izražava na razne načine, uključujući i podsmijeh i ironiju. Odnosi se to, na primjer, na Starčevićevu diskusiju o Kantu, o tome da je iz Boga slugu načinio... I dalje, da se ne treba bojati da se inače neće moći dokazati Božja opstojnost... Još kasnije, da stoji put kojim još nijedan mudrac nije išao – Molnar komentira: „čemu to ratovanje? ...kao da je svrha pitanja bila da se pomoću principa uzročnosti dokaže Božja opstojnost?... i tko je baš taj put otkrio? - ja slavu otkrića pripisujem gospodinu konkurentu... gospodinu konkurentu bi kao svetom kurionu [= svećeniku, op. a.] on mogao biti i koristan ako bude imao posla s nekim ateistom.“²¹⁸ Tvrdi, međutim, da Starčevićev odgovor sadrži i neke stvarne pogreške, na primjer u prenošenju i interpretaciji Imrea (o tome da on „brani da je moguće tako znati stvari metafisične...“), pa citira stvarni Imreov tekst i upućuje na stranice

²¹¹ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut 14. Pr-11265/265. 1849. „Demissa Opinio... deprompta per Antonium Molnár“, 4–5.

²¹² ISTO: 11–12.

²¹³ ISTO: 12.

²¹⁴ ISTO: 13.

²¹⁵ ISTO: 5.

²¹⁶ ISTO: 6.

²¹⁷ ISTO.

²¹⁸ ISTO: 7–8.

u njegovu udžbeniku.²¹⁹ Starčević, ukratko, nije zadovoljio u drugom pitanju. Na isti način nastavlja zatim secirati i treće pitanje.²²⁰ Ulaženje u detalje ovdje bi nas predaleko odvelo jer Molnarova analiza tog odgovora, na četiri stranice, duga je kao cijeli izvještaji njegovih kolega. Molnar se redom protivi više-manje svemu što je i kako je Starčević napisao, nalazeći u njegovim navodima netočnosti, nedosljednosti, proturječnosti, paradokse, krive interpretacije, krivo citiranje autoriteta (znači, nepouzdana memorija...). Opet ispravci i navođenje stranice gdje Imre drugačije piše nego što Starčević tvrdi. Nekada je u otkrivanju nedostataka Molnar i posve zajedljiv, otvoreno nesklon. Ističe tako, primjerice, Starčeviću tvrdnju da neki zato još nisu poznavali (moralne zakone), što su dijelom to branili pozitivni zakoni... pa pita: „zna li gospodin konkurent takav narod, koji zakonima na snazi zabranjuje poznavanje moralnih zakona? Ako da, zašto ga, barem primjera radi, nije spomenuo? Ta zasigurno, vještinu u provociranju autoriteta [a moglo bi se prevesti i ‘vlasti’, op. a....] već je češće posvjedočio.“²²¹ Na drugom mjestu govori o tekstu „napuhanom halucinantnim perom“²²² („hallucinatorio calamo conflatus“) komentirajući to što Starčević u razmaku od nekoliko rečenica za dvije različite postavke tvrdi da su najistinitije (*Čini što naređuje čisti razum* i *Čini ono što je dobro*) i da su po svemu jedna drugoj slične, pa se pita Molnar, kakva je to uopće razina argumentacije? I zaključuje: „jedva je za vjerovati i da je tako pomislio, a kamo li napisao.“²²³ Napokon, posebnu pažnju, u smislu negativnog komentara posvećuje dodatku koji je Starčević napisao na kraju trećeg pitanja: taj dodatak je, kako procjenjuje Molnar, potpuno nepotreban, jer zna se da tko odviše dokazuje, gotovo ništa ne doprinosi svojoj tvrdnji.²²⁴ Bilo bi mu bolje, kaže Molnar, da je, kad mu je ostalo vremena, poradio na ispravljanju pogrešaka i poboljšanju čitljivosti svog rukopisa „koji oči čitaoca silno zamara, a moje je izmučio do bolesnog stanja“.²²⁵ Što se sadržaja dodatka tiče, Molnar se pita, je li itko ikad čuo da je neko načelo, zato što ne podnosi znanstvenu kritiku, štetno Bogu ili usporedivo s poticanjem revolucija? I koje su to „neke druge misli“, koje su opasne za moralnost? Misli li na kantovsko-imreovsku, s kojom je nastavio ratovati u tom pitanju? U svakom slučaju, udaljio se od didaktičke forme teksta i s takvim argumentima bacio sjenu i na ono što je prema znanosti obradio.²²⁶ Zaključno Molnarovo mišljenje o Starčeviću jest da se kod njega vidi načitanost,

²¹⁹ ISTO: 7.

²²⁰ ISTO: 8–11.

²²¹ ISTO: 9.

²²² ISTO.

²²³ ISTO.

²²⁴ ISTO: 10.

²²⁵ ISTO: 11.

²²⁶ ISTO.

mentalna snaga, napori za promišljanje i istraživanje, a u njegovu radu određene lijepe znanstvene ideje, ponekad ugodne zbog originalnosti, ali nema sistema, puno je heterogenih elemenata i rukopis loš, tako da elaborat nije onakav kakav je mogao biti.²²⁷ K tome Molnar kod Starčevića još ističe polemički duh, (pre) veliko pouzdanje u vlastite snage i težnju za kritiziranjem zaslužnih pisaca, što sve ne spada u jedan natječajni elaborat i kandidatu može i štetiti.²²⁸ Starčevića u konačnom rangiranju stavlja na treće mjesto, iza Šagovca i Šufflaja, a ispred Tkalca.²²⁹

Molnarov izvještaj nema datuma, ali da je posljednji, završni, može se zaključiti prema (kasnijoj) numeraciji stranica koju je dobio unutar ispitne dokumentacije, i time, kao i opsegom i stilom pisanja, vidi se da računa na posebnu težinu svoga glasa unutar komisije. Također, čitajući duh ovog izvještaja, može se kroz učene riječi i strogo znanstvenu argumentaciju, nazrijeti intencija da, uz isticanje prvorangiranog kandidata, jednako tako bude indirektno učtivo potkopan, čak blago ismijan, upravo trećerangirani. Molnar je, naime, kao pravnik dobro znao da Akademijin izvještaj ima karakter stručnog prijedloga o najboljem kandidatu, ali zapravo treba dati tri imena kandidata koji zadovoljavaju uvjete, među kojima viša vlast može i drugačije odabrati.

Nakon ispita i izvještaja članova komisije

Profesori Romuald Kvaternik i Ivan Kiseljak pisali su svoje izvještaje oko dva tjedna, tako da se može pretpostaviti da je profesoru Molnaru, kad je nakon Kiseljaka dobio materijale u ruke, za njegov opsežan izvještaj trebalo barem jednako toliko. Kada je i on bio gotov, vjerojatno već u započetom mjesecu listopadu, ispitna dokumentacija bila je kompletirana, uz tabelarni prikaz usmenog ispita, koji su profesori zajedno potpisali. Rezultat su bila dva glasa za Ivana Franju Šagovca (Petter i Molnar) i po jedan za Konrada Šufflaja (Kvaternik) i Antuna Starčevića (Kiseljak). Iako komisija nije bila jednoglasna, Šagovcu je s dva glasa, po logici stvari, bez dvojbe pripadalo prvo mjesto u njihovu konačnom rasporedu. Starčeviću je kao bolje plasiranom od dvojice pripalo drugo mjesto, a Šufflaju treće. Zadatak stručne natječajne komisije bio je, prema gore spomenutom dopisu Banskog vijeća od 18. lipnja 1849, „načiniti izvestje... uz predlog trih najsposobnijih izmedju natčejajućih se muževah“.²³⁰ Ova formulacija ostavljala je, kao što je rečeno, odluku višim vlastima.

²²⁷ ISTO.

²²⁸ ISTO.

²²⁹ ISTO: 13.

²³⁰ Odluka Banskog vijeća od 18. lipnja 1849. br. 6501/131. prema: HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE, kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Zapisnik sednice akademijske dana 21. i 22a Lipnja 1849.“

Svu dokumentaciju – ispitne elaborate, izvješća i inicijalne molbe kandidata te zapisnik – poslala je Akademija vrhovnom ravnatelju škola, biskupu Josipu Schrottu, a ovaj ju je, upravo u tom obliku, prijedloga za odlučivanje, poslao službeno Banskom vijeću 22. listopada 1849. godine. U popratnom dopisu poziva se na odluke Banskoga vijeća od 21. ožujka 1849. br. 2350/50 o otvaranju mjesta i od 18. lipnja 1849. br. 6501/131. o provođenju ispita, prenosi rezultate natječaja, s Ivanom Franjom Šagovcem, tada već svećenikom i župničkim pomoćnikom u Drenju, na prvom mjestu, Antunom Starčevićem na drugom mjestu i Konradom Šufflajem, tada već zaprisegnutim odvjetnikom, na trećem mjestu.²³¹ To nije dug dopis i svrha mu je, uz prenošenje informacije, molba da se rješavanje ovog pitanja poduzme što prije, jer nastava uskoro počinje, u mjesecu studenome. Zato piše: „Želeći nad svemu, da se gore rečena stolica čim biti može prie većtim učiteljem obskèrbi, gorenaznačenomu dotičnih predsedateljah mněnju tu jedinu molbu dodajem, da uzvišeno bansko vèće svakolika natècanja dèla odmah u pretresivanje uzeti, te na imenovanje onoga, kojega za najsposobniega iznašlo bude, što skorie svojim putem isposlovati blagoizvoli.“²³²

Bansko vijeće, odnosno njegov Prosvjetni odsjek, doista je promptno reagiralo. Vidjeli smo koliko je već tijekom provođenja ispita u ljeto Ivanu Kukuljeviću bilo stalo do ovog slučaja. Uslijedio je razvoj situacije koji je u historiografiji prepoznat kao znakovit za kulturnu, ali i cjelokupnu hrvatsku politiku u tom času, također u kontekstu širih potreba i planova Monarhije, i koji je opisan na početku ovoga rada. Dopis banskog namjesnika Mirka Lentulaja banu Jelačiću od 27. listopada 1849. sadržava ključne stavove koji se u historiografiji prenose: „Ako i nije dosada tako kod nas, kao i po ugarskoj Kraljevini prilikom nadopunjenja stolica mudroslovja naročito to bilo primito i propisano načelo, a to je bar vladao običaj, da su se za stolice ove uvek učitelji iz stališa svetjениčkog imenovali, te po tom se je podučavanje mladeži naše u velevažnoj toj struci predalo posve u ruke cèrkve rimo-Katoličke – Mnije bansko ovo vèće da se običaj otaj niti ne slaže sa užudjenim znanstvenim u mladeži naprèdkom ni sa sloboumnimi vèka našega načeli; jerbo svetjenik rimo-Katolički je zakletvom stališa svoga na dogme svoje cèrkve neprolomivimi okovi tako zavezan, da mu manjka u predavanju ona sloboda, koja se za postići ožudjeni napredak u razvijanju važne te znanosti neobhodno iziskuje, te bez koje je posve nemoguće slobodoumnim zahtèvanjem vèka našega kako valja zadovoljiti, osim toga bi u nas gdè slušaoci mudroslovja ne sastoje izključivo iz rimo katolikah, nu znatnu takodjer stranu učeće se mladeži sačinjavaju slèdbenici iztočnoga vèroizpovèdanja – posve neshodno no i nepravedno bilo ono načelo, da se predavanje najvažnie te znanosti izključivo predade u ruke rimokatoličkog

²³¹ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Dopis biskupa Josipa Schrotta, vrhovnog ravnatelja škola Banskom vijeću od 22. listopada 1849.“

²³² ISTO.

svetjenstva.²³³ Zbog toga Bansko vijeće na prvo mjesto za izbor stavlja Antuna Starčevića, a onda tek Ivana Franju Šagovca, svećenika.²³⁴ Ističe se da je Starčević rodom iz granice, i đak zagrebačke Akademije. Pritom se naglašava i činjenica da je Starčević, koji se i dalje neumorno izobrazava u znanosti, već u pismenom radu pokazao da može i želi pisati i predavati filozofiju na narodnom jeziku, što je vrlo važno za razvoj znanosti. Mogao bi, dakle, odmah uspješno predavati na tom jeziku, kojemu je i među kandidatima najvjestiji, kako je to pokazao na ispitu.²³⁵ Na kraju dopisa Lentulaj, kao i Schrott prije, naglašava banu važnost efikasnog rješavanja ovog imenovanja, jer nastava na Akademiji započinje 12. studenoga.²³⁶

Je li tada bilo potpisano Starčevićovo imenovanje, pa onda stopirano nakon intervencije, kao što je to mislio Starčević, a prenio njegov biograf Šegvić? Naime, Šegvić piše da je dotični dekret bio već u Beču i potpisan te da je barun Kušlan, Starčevićev prijatelj, Starčeviću to brzojavio uz čestitke, no tada je uslijedila intervencija biskupa Ožegovića.²³⁷ Biograf Horvat uz tu, iznosi i alternativnu verziju, da je brzojav iz Beča Starčeviću poslao odvjetnik F. Hergešić.²³⁸ Iz današnje pozicije to nije moguće doznati. Preko dokumenata može se pratiti tijek naznačen već u poglavlju o historiografiji. Dana 6. studenoga 1849. zbog suprotnih stavova Banskog vijeća (Prosvjetnog odsjeka) i Vrhovnog ravnateljstva škola (Akademije) Jelačić traži očitovanje i mišljenje Stjepana Moysesa, i dalje načelnika Prosvjetnog odsjeka, makar se nalazio u Beču.²³⁹ On mu odgovara tjedan dana kasnije, 13. studenoga 1849, prosvjedujući žestoko protiv stava da bi katolički svećenici zbog svoje vezanosti za Crkvu bili nepodobni u novom dobu za profesore i naglašavajući da se treba vratiti stručnom mišljenju Akademijine stručne komisije.²⁴⁰ Rezultat pat pozicije bio je taj, da na Katedru filozofije te godine nije imenovan nitko. Filozofiju je, kako se vidi iz zapisnika akademijskih sjednica, privremeno predavao profesor Muzler, inače akademijski propovjednik i profesor kršćanskog nauka.²⁴¹ Tijekom nastavne godine i to je riješeno, ali ne završetkom natječaja i imenovanjem profesora, nego privremenim rješenjem. Dana 2. ožujka 1850. ban Jelačić je Banskom vijeću poslao dopis austrijskog

²³³ HR-HDA-67 Bansko vijeće, kut. 14. Pr-11265/265. 1849. „Dopis Banskog vijeća banu Jelačiću od 27. listopada 1849.“, 1.

²³⁴ ISTO: 1–2.

²³⁵ ISTO, 2.

²³⁶ ISTO, 3.

²³⁷ ŠEGVIĆ 1910: 40.

²³⁸ HORVAT 1940: 87.

²³⁹ MARKUS 1998: 337–338.

²⁴⁰ MARKUS 1998: 346–347.

²⁴¹ HR-HDA-500 Kraljevska akademija znanosti, kut. 1. zapisnik br. 5. godine 1848/49. Zapisnik akademijske sjednice 7. rujna 1849. godine.

Ministarstva prosvjete kojim se, kako je zapisano u urudžbenom uredu Banskog vijeća, „mimoišav predlog b. večća i zagreb. akademie, iz broja ne natjecajućih imenuje učiteljem mudroslovja za zagreb. akademiju Gjuru Šikića, učitelja ilirske literature u Senju“.²⁴² Ovaj dopis na znanje su primili Mirko Ožegović, senjski biskup čiji je svećenik Šikić bio, biskup Josip Schrott kao vrhovni ravnatelj škola te akademijski magistrat Sveučilišta peštanskog kao zagrebačkoj Akademiji krovna institucija.²⁴³ Đuro, odnosno Juraj Šikić bio je, baš kao i Starčević i Šagovac, peštanski alumni. Šikić, nešto stariji od druge dvojice, na Peštanskome kraljevskom sveučilištu studirao je kao kandidat Senjske biskupije od 1839. do 1843. godine.²⁴⁴ Barišić, pišući o tom sveučilištu i hrvatskim studentima, spominje kratko u bilješci ovo imenovanje i pretpostavlja da iza njega stoji sam ministar Leo Thun, koji nije prihvatio Moysesov izvještaj.²⁴⁵ Upitno je je li Šikić uopće nastupio ili je do kraja te godine filozofiju predavao Muzler. Samo Muzler se, naime, spominje kao profesor filozofije u posljednjim godinama Filozofskog fakulteta Akademije (od 1847, nakon odlaska Stjepana Moyses),²⁴⁶ nema spomena o Šikiću, a Šikića nema niti među profesorima Akademije koji su reformom prebačeni na gimnaziju sljedeće školske godine.²⁴⁷ U svakom slučaju, ministar Thun imao je već tada i drugi plan s Akademijom, što kandidati koji su se prijavili na natječaj prethodno ljeto nisu znali. Ante Starčević i Franjo Šagovac još u travnju 1850. ponavljaju svoje molbe Banskom vijeću za dodjelu stolice „mudroljubja“ na Zagrebačkoj akademiji. Njihove molbe od 19. travnja 1850. (Starčević, zaprimljena 22. travnja 1850)²⁴⁸ i 17. travnja 1850. (Šagovac, zaprimljena 23. travnja 1850)²⁴⁹ zabilježene su u urudžbenim zapisnicima Banskog vijeća, no kako su to i kojim argumentima svaki za sebe konkretno tražili, ne možemo znati jer su dokumenti izlučeni iz arhivskih spisa fonda Banskog vijeća. Jasno je, međutim, da su obje molbe bile izlišne i da su u danoj situaciji, kada je već postavljen čovjek koji će držati nastavu do kraja semestra, a Filozofski će fakultet za nekoliko mjeseci biti i rasformiran, to jest uklopljen kao sedmi i osmi razred u gimnaziju, obje negativno riješene. Ipak, i za to je trebalo vremena. Molbe su kroz administraciju putovale preko bana, barem formalno, do Ministarstva bogoštovlja i nauka u Beču, i odande su na-

---

²⁴² HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE - Urudžbeni zapisnik Banskog vijeća 1850., 2001-4000. Sam dokument, pod brojem 2268/88, ne postoji više jer je izlučen.

²⁴³ ISTO.

²⁴⁴ BARIŠIĆ 2020: 144; BARIŠIĆ 2022: 85.

²⁴⁵ BARIŠIĆ 2020: 180, bilj. 70; BARIŠIĆ 2022: 105, bilj. 161.

²⁴⁶ KLAJIĆ 1925: 28-29.

²⁴⁷ ISTO: 35.

²⁴⁸ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE - Urudžbeni zapisnik Banskog vijeća 1850., 4001-6000, Pr-5071/171.

²⁴⁹ HR-HDA-67 BANSKO VIJEĆE - Urudžbeni zapisnik Banskog vijeća 1850., 4001-6000, Pr-5072/172.

posljedku vraćene, ne više Banskom vijeću (koje je raspušteno 27. lipnja 1850) nego Banskoj vladi, i to u mjesecu studenome 1851. godine.²⁵⁰

Natječajni rad dr. Ante Starčevića – izvornik

Questiones²⁵¹

pro consequenda vacante in Regia Scientiarum Academia Zagrabienisi Philosophiae cathedra, altiori loco propositae resolutae per

Antonium Starčević,
A. A. et Philosophiae Doctorem²⁵²

Quaestio

1. Quomodo dividuntur judicia?
2. Quomodo enunciatur principium causalitatis et restringuntur valor ejus ad sola phaenomena?
3. Quod est supremum principium ethices?

Responsio ad 1.am. Dum quaerimus, quomodo se duo conceptus ad invicem habeant - i. e. utrum unus de altero praedicari possit, vel minus judicamus, resultatque hujus mentalis operationis iudicium, illam vero rationem, /Grund, temelj, uzrok/ ex qua haec operatio possibilis fit, facultatem iudicandi dicimus. Repraesentationes, quarum convenientiam vel disconvenientiam iudicii quaerimus, materiam, ipse vero modus determinationis formam iudicii constituit. Conceptus ille, de quo alter enunciatur subjectum /podmet, podloga/ ille vero qui enunciatur, praedicatum /prislovje/ vocatur. Cum ille in se contineat rationem, quare hic de illo praedicari possit, vel minus, hincque illum intra certos limites ponat, efficiatque, ut ab aliis conceptibus dignoscatur: cum recentissimis philosophis /Herbart, Lichtenfels etc/ priorem declarationis, posteriorem cognitionis principium /Erkenntniss- und Erklärungs-Grund/ voco. Ex ignorantia hujus rei multi philosophi / uti Jacobi/ de existentia Dei ex ratione demonstranda desperarunt, quae quidem difficultas, habita notitia hujus animadversionis, mox disparet. Nitiatur enim fundamento illi, quod idea Dei summa, adeoque per nullum ratiocinium demonstrabilis sit. ---In omni autem iudicio quaeri potest a) de quot /conceptibus/ aliquid /praedicatum/ enunciatur? b) quid enunciatur (utrum aliquid in subjectum ponatur, vel ab eo auferatur?) c) quomodo se habeant conceptus comparati /su-

²⁵⁰ HR-HDA-68 Banska vlada - Urudžbeni zapisnik općih spisa Banske vlade za 1851., 10001-12497, Pr-11083.

²⁵¹ HR-HDA-67 BANSKO Vijeće kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Questiones... resolutae per Antonium Starčević“.

²⁵² Artium liberalium et Philosophiae doctorem.

bjectum et praedicatum/ ad invicem? et d) quomodo se habeat totum iudicium ad facultatem cogitandi? - Ad primam quaestionem respondere significat examinare iudicium secundum quantitatem, ad 2am secundum qualitatem, ad 3am secundum relationem (internam) ad 4am secundum modalitatem. Itaque quantitas, qualitas, relatio (interna) et modalitas sunt 4 momenta, ex quibus quodlibet iudicium / unum, absque relatione et comparatione cum aliis iudiciis, vel saltem uno, quae relatio externa dicitur, cum iudicio non prout in se sed prout in relatione ad alia iudicia cogitatur, competat examinari, dividi potest.

I. Respectu quantitatis quaeritur, utrum totum subjectum vel tantum quaedam pars ejus jaceat in sphaera praedicati. Si primum, universale, si secundum particulare iudicium dicitur. Si sit subjectum individuale, profecto jacet totum in sphaera praedicati, alioquin est aequale universali quoad formam, quod quidem unicum |2|²⁵³ determinare ad Logicam pertinet, materiam vero conceptuum et iudiciorum expendere ad Metaphysicam spectat.²⁵⁴ Hoc commemoravi ob varias relationes iudiciorum externas, item ob varias formas syllogismorum²⁵⁵ (Krug's Logik). Termini, quibus efferuntur iudicia universalialia sunt fere hi: omnis, nullus, quisque,²⁵⁶ quod si terminus desideretur iudicium imperfectum²⁵⁷ audit, et si sit praedicatum nota essentialis subjecti, aequivalet universali, secus particulari iudicio, uti homo est mortalis, homo est doctus. Errat itaque Verner dum ex majori et minori sphaera subjecti et praedicati explicat universalitatem et particularitatem iudiciorum horum. II, Respectu qualitatis, praedicatum subjecto vel re ipsa competit, vel non, si illud, affirmans, vel potius ponens (quia aliquid infert in subjectum) si hoc, negans iudicium erit, exempli gratia homo est honestus, homo non est omnipotens. Ergo de iudicio sic dicto limitativo idem - mutandis mutatis valet, quod de individuali. Alioquin iudicia uti conceptus et ratiocinia sicut ex parte pure logica, ita quoque ex parte linguae expendenda veniunt, et respectus logicus, a grammatico probe distinguendus est, sunt enim linguae in quibus sententia grammaticae expressa negans esse videtur, quin logice re ipsa talis sit. (Lichtenfels Logik, v. Begriffen. II. Sprachlichlogische Seite). Itaque facta comparatione iudicii respectu quantitatis et qualitatis, illud quadruplex esse potest, universale particulare affirmans, et negans, quod scholastici, iuvandae memoriae gratia versiculis expresserunt, asserit a, negat e sed universaliter ambo, asserit i negat o sed particulariter ambo. Vocales excerptae sunt ex vocibus affirmo, nego. Quod quidem ad intelligendas dijudicandasque illorum varias syllogismorum figuras, earumque modos plurimum valuit. III. Respectu relationis (internae) vel

²⁵³ Oznaka prelaska na novu stranicu u rukopisu.

²⁵⁴ Na ovome mjestu prekrižen je, zacrnjen, cijeli red.

²⁵⁵ Prekriženo pola reda.

²⁵⁶ Prekriženo pola reda.

²⁵⁷ Ubačena riječ ispisana *in margine*.

competit praedicatum subjecto absque ulla conditione - vel cum aliqua conditione, vel denique refertur²⁵⁸ idem subjectum ad duo vel plura praedicata, quorum utrum aliquod, et quod ei competat, quaeritur. In primo casu categoricum, in secundo hypotheticum, in tertio disjunctivum iudicium dicitur. In primo iudicio inter subjectum et praedicatum intercedit nexus inhaerentiae - (inest enim praedicatum subjecto qua nota) uti Deus est ens sanctissimum, in secundo nexus dependentiae et exprimitur si a est, est quoque b, si es honestus, amore dignus es; - in tertio denique intercedit nexus disjunctionis, et exprimitur, per a, est vel b, vel c, vel d etc.²⁵⁹ exempli gratia anima hominis vel est mortalis vel immortalis. Dixi, quod in iudicio disjunctivo quaeratur, utrum aliquod praedicatum subjecto competat, vel non, quod quidem tantum tunc obtinet, si subjectum non sit omnimode determinatum, dixi ad duo vel plura, et quidem contradictorie vel contrarie sibi invicem apposita praedicata. IV. Respectu modalitatis (qua se subjectum et praedicatum ad subjectum cogitans habet) vel tantum potest praedicatum tribui subjecto, vel reipsa tribuitur, ast absque ulla necessitate, vel denique cum necessitate, seu ita ut non possit non tribui. In quodam casu problematicum, in altero assertorium, in tertio apodicticum vocatur iudicium, exempli gratia Caius est (intelligo, fors) doctus, si non sim penitus convictus de illius doctrina, problematice, quodsi reipsa sciam illum esse doctum, et qua de tali dico: Caius est doctus, assertorie; Deus est omniscius, quadratum hypothenusae aequatur summae quadratorum cathetarum, apodictice iudico. Haec²⁶⁰ divisionem iudiciorum in se²⁶¹ |3| Quod si²⁶² iudicium unum ad aliud /tam respectu materiae, quam formae²⁶³/ referatur,²⁶⁴ oriuntur variae eorum species, inter quas praecipuae sunt: 1o iudicia subalterna - quorum unum in alio continetur, illud quod aliud continet subalternans, illud vero quod in illo continetur subalternatum vocatur, exempli gratia Omnes homines sunt²⁶⁵ honesti, aliqui homines sunt honesti. Illorum ad invicem relatio, subalternatio dicitur; 2 iudicia opposita et quidem vel contradictorie vel contrarie, illud si unum simpliciter tollit, quod aliud ponit, hoc, si non tantum unum tollit quod aliud ponit, sed et plus aliquid infert, - ibi nonnisi duo, hic etiam plura praedicata esse possunt, exempli gratia Cajus est doctus, Cajus non est doctus; Cajus est doctus, Cajus est rudis; 3 iudicia aequipollentia, quae nonnisi verbis (lingua) differunt, exempli gratia Deus est omnipotens, Ens supremum cuncta efficere potest. 4 iudicia conversa,

²⁵⁸ Ubačena riječ ispisana *in margine*.

²⁵⁹ Prekriženo nekoliko riječi.

²⁶⁰ Prekrižene dvije riječi.

²⁶¹ Zacrnjeno osam redova, do kraja stranice.

²⁶² Prekrižena jedna riječ.

²⁶³ Ubačene riječi ispisane *in margine*.

²⁶⁴ Na ovome mjestu je prekrižen, zacrnjen, red i pol teksta.

²⁶⁵ Prekriženo nekoliko riječi.

in quibus scilicet praedicatum unius fit subjectum in alio, exempli gratia omnis homo est animal rationale, omne animal rationale est homo. Illud iudicium cuius praedicatum fit in altero subjectum convertens, hoc vero conversum appellatur. 5 iudicia contraposita sunt iudicia conversa, quorum in converso subjectum negatione efficitur, et de tali negatur praedicatum, exempli gratia homo est animal rationale, illud quod non est animal rationale non est homo. Haec ad primam sufficiant, ad secundam lingua patria.

Ad 2am. Načelo uzročnosti /principium causalitatis/ izgovara se ovim načinom: gdje je god učinak, ondč i uzrok biti mora, i uzrok, kao uzrok, bez učinka postavljati se ne smie. Tko ne vidi, da ovo nije drugo, nego načelo razloga /principium rationis/ koje u misloslovju²⁶⁶ svoju nekolebivu valjanos²⁶⁷ ima, da ono je verhovno načelo sajuzenja (synthesis), tko, velim ne vidi, da je ovo ono isto načelo, samo prenešeno na tčelovni svčt /ad entia materialia/? Zaista, ono, iz česa šta drugo u²⁶⁸ svčtu razuma /mundus noumenon, intelligibilis/ slčdi, razlog, a u svčtu tčelovnom uzrok zovemo /Ratio, causa, Grund, Ursache/. U novia vrčmena, Kant, popravivši razdčle /categoriae²⁶⁹/ i ogradivši mudroznanstvo, kroz svoja razsudjivanja /Kritik/ ustanovi medje znanja čovččanskoga, i svu znanos u izkustvo stegnu. On sasvim pravo razluči stvari kakve su /Ansichsein/ i kakove u naša čutilla /sensus/ dolaze /Erscheinung, phaenomenon/. Stvari, veli on, samo u toliko poznajemo u koliko ih izkusiti močemo, a što su one u sebi, nije nam dopušteno znati. To načelo uzročnosti preteče jedino na sviet razuma, a u svčtu tčelovnom svu mu valjanos uzkratjuje zato što se ne moče izkusiti. Zato je svetčano zabacio dokaz za bivsto Bočie, koji se iz pripadnosti²⁷⁰ /contingentia/ ovoga svčta vadi, budući da to nije nitko izkusio, niti se moče razlog navesti iz razuma, zašto ne bi svčt od včka. Odovuda dolazi i ona njegova, tako, ali krivo, nazvana²⁷¹ protuzakonja /antinomia/ koja on i Krug tako predstavljaju da izlaze na protuslovja. Prikladnije bi se dakle protuslovja onda contradictia, antilogiae, nego antinomiae zvala. Od ovuda njegova zahtčvanja razuma pracnoga /postulata rationis practicae. Uzimljem slovačko česku rčč pracovati, po našem kroju. Bila ona čedo gerčkoga πρασσω ili πρᾶττω, - ali protivno, kao što derži - ne bez temelja Dankovsky, meni svejedno, i onako tečko čemo, boim se,

²⁶⁶ Imenice ovoga tipa često su pisane oblikom koji završava na -vje („misloslovje“), a ne danas uobičajenim -vlje („misloslovlje“) te neče biti posebno označavane u daljnjem tekstu.

²⁶⁷ Često je upotrijebljen oblik imenice bez danas uobičajenog završetka -st: „valjanos“ umjesto „valjanost“, „znanos“ umjesto „znanost“, „krepos“ umjesto „krepost“, „slobodnos“ umjesto „slobodnost“... Takvi slučaji u daljnjem tekstu neče biti posebno označavani.

²⁶⁸ Prekrižena riječ „razum“.

²⁶⁹ Zacrnjena riječ, pa ubačena ispisana *in margine*.

²⁷⁰ Prekrižene tri riječi.

²⁷¹ Prekrižena jedna riječ.

drugu prikladniju reč naći / t. j. o bivstvu Božiem, koji će dobre naplaćivati i zle pedepsavati²⁷² i svet tělesni upravljati, da ne uzkrati ljudem kreposno raditi,²⁷³ sve dobro, samo što je iz Boga slugu učinio.²⁷⁴ Tomu se je izsměhavao Fichte, proti tomu se je svečtano suprotstavio Krug. Dalje, o bezsmertnosti |4| duše, da može uživati za svoju krěpos blaženstvo, napokon slobodnos / libertas/ volje čověčanske, jer inače /bez slobode/ nije moći zaslužiti. Krug je posljednje zahtěvanje sa svime zabacio, a ostali o tome predmetu šaraju. /pogled. Krugs Fundamentalphilosophie §8 sammt Anmerkungen/ Ovo pretresivati stoji izvan moga kruga. Samo još moram napomenuti tu posledicu ovoga nauka, odviš těrana, da je Kant sa svime izpustio deržanstva čověka prama Bogu /officia erga Deum/ u svojoj knjizi Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft, koja se niti u njegovoj, niti u mnogih drugih njegovih slědbenikah Etikah ne nalaze. Još ću o ovoj stvari samo historički to napomenuti, da je isti Kant, iz odviš strogoga branjenja svoga ovoga nauka upao u onu pogrešku, proti kojoj, kako se čini, kroz sva je svoja děla vojevao: on je upao u materializam, /deržec i duh čověčanski za izčesu /materia/ premda ga mnogi idealistom nazivlju. Ovo se drugačie iztumačiti ne da, nego njegovoj nedoslednosti pripisati se ima. /Pogled. Lichtenfels Lehrbuch der Psychologie Erklärungsarten der Gemeinschaft zwischen Leib und Seele/. Najveći je protivnik Kantov, u ovoj stvari, koliko mi je znano, Imre. Navadjati njegove razloge proti Kantu, ne dopušća vrěme.²⁷⁵ Dosta budi to da Imre ne će ni da znade za razloge Kantove, koje u svojim protupostavah /antithesis/ navodi, da on ni je ni u Krugu to opazio, iz koga je - na malo sve izvadio. Imrea se derži Verner. Ja sam moje mněnje o tomu već u početku izjavio stranom, a stranom ću ga još malo i kratko odkriti: Da je ovo načelo istovetno sa načelom razloga, i da ništa manje valjanos ne ima na svome městu, nego ono, stvar je sa svime jasna. Ali je isto tako istina, da mi stvari, kakve su u sebi ne poznajemo, a to niti nam je potrebno, niti koristno. Dosta da znamo kakve su stvari glede nas, za da podpuno dužnosti naše izpunjavamo - i tako měrku našu postignemo. Stvar ova nadilazi pamet /mens/ čověčansku. Tko je čime god zadovoljan, i želi znati obširnie tu prepirku,²⁷⁶ može ju naći kod Kanta u Kritiki, i u puno rečih, sa slabima dokazima u Imreu, stranom u Metaphyziki čistoj, gdě brani, da je moguće tako znati stvari metafizičke, kao i sve ostale; a stranom i to obilato u metafisiki upotrebljenoj²⁷⁷. Nije se treba ni malo bojati, da se neće moći inače dokazati bivstvo Božje. Stoji put jedan k tomu, kojim još ni jedan mudrac nije išao. - Zaključujem time ovo pitanje, prelazeć na

²⁷² Kazniti.

²⁷³ Nekoliko riječi prekrizeno.

²⁷⁴ Prekrizeno pola reda.

²⁷⁵ Nekoliko riječi prekrizeno.

²⁷⁶ Zacrjnen red i pol teksta, ostatak rečenice je ubačeni tekst ispisan *in margine*.

²⁷⁷ stranom u Metaphyziki ... upotrebljenoj – ubačen tekst ispisan *in margine*.

3će veće važnosti, da, neobhodne potrebe, opetujuć: da načelo uzročnosti ni malo ne gubi svoju valjanos u svētu razuma /mundus noumenon, intelligibilis²⁷⁸/, ali da mi taj uzrok /causam absolutam/ izkusiti /experiri/ ne možemo, već da ju iz izkustva i iz razuma poznati moramo i zbilja nam ju razum pokazuje. Da njega oboreći /comprehendere/ ne možemo radi medjah naših moćih, priznajem, ali da ju pojmiti /concipere/ ne možemo, to ne dopušćam.²⁷⁹ Neka ovo bude dosta. Tretje pitanje opet je morati latinski, poradi mnogih izrazah koje naški u kratko vrème nije moći iznaći.

Ad 3am. Principium generatim dicitur propositio, ex qua una vel plures aliae propositiones derivantur. Ergo Supremum alicujus disciplinae principium est propositio, ex qua omnes propositiones ad eandem disciplinam pertinentes, |5| derivantur, i. e. supremum Ethicae principium est sententia, ex qua omnes omnino leges morales derivari atque ad eandem reduci possunt. A variis viris, non tantum theologis, sed etiam philosophis multae difficultates adversus hoc principium adferuntur.²⁸⁰ Minutiis praeteritis, unam gravissimi momenti objectionem adferam. Sunt scilicet viri, inter ipsos quoque philosophos /uti Loscani, Philosophia moralis/ qui existimant, impossibile esse, ut aliquando lex hoc detegatur, cum jam hucusque a tot viris praestantissimis prolatae sint sententiae, quarum nulla prorsus ab omnibus quo supremo Ethices principio agnoscitur. Respondeo: Res difficilis sane, et forte omnium, quae humani studii objectum constituere possunt, difficillima est, detegere legem talem, eamque aptis ac conceptis verbis efferre, ex qua veluti ex nuce leges morales deriventur omnes: Essentiam bonitatis et malitiae moralis, actionibus inhaerentis, hanc determinare, ad legem moralem supremam pertinet. Est enim criterium honestatis, scilicet actiones in tantum sunt bonae in quantum cum hac lege conveniunt. Neque tamen lex facit actionem bonam vel malam, inest illis bonitas vel malitia ante omnem legem. Lex est lux, quae ostendit, quae quidem actio in se bona, quae vero mala sit. Hinc qui hanc legem detegere, eamque apte efferre cupit, antetenere debet ideam honestatis absolutam, indolemque spiritus humani in quo haec radicatur, intime sibi perspectam. Id, quod certe difficillimum est. Neque tamen ex difficultate sequitur prorsus impossibilem esse detectu hanc legem. Spiritus hominis, sine dubio noscit se ipsum, fertur enim adhuc natura suapte. Hinc laudandi sunt conatus conjuncti continuique virorum in detegendo dictamine „sacri illius /dicente Seneca/ spiritus, bonorum malorumque nostrorum observatoris et custodis, qui quemadmodum a nobis tractatus fuerit, ita et ipse nos tractat.“ Insinuat se lex haec unicuique in consci-

---

²⁷⁸ Ubaćeni izrazi, ispisani *in margine*.

²⁷⁹ Prekrižen red i pol teksta.

²⁸⁰ Prekriženo nekoliko riječi.

entia, ast formula illius non est nota omnibus, quae tamen necessaria est, ad justum iudicium de honestate actionum suarum ferendum. Multa jam sunt in mundo materiali detecta, plura in morali detegenda restant. Lex forte jam est lex haec detecta, quin in aliquo libro legatur, quin detectam velint homines aliqui, ii scilicet quibus veritas quacumque demum ex causa odiosa est. Non obstante itaque difficultate hac, ego huic labori admoveo manus. Moris est, assignare certos characteres seu signa, per quae lex haec et facilius detegatur, et ab aliis legibus discernatur. Inter hos characteres alii quidem |6| sunt universales, alii vero problematici, prout in illis admittendis omnes moralistae cosentiunt, vel non omnes. Ad illos pertinent sequentes 3es a) ut sit propositio /lex/ omnium moralium prima /mihi omnis lex est moralis, quia omnis tendit ad mores formandos directe, vel saltem indirecte; ast hic me debeo aliis, facta adnotatione adcommo- / b) ut sit adaequata, i. e. ut omnes prorsus leges ex illa deriventur. c) ut sit perspicua et adplicatu facilis. Ad problematicos referuntur sequentes: a) certitudo immediata. b) universalitas. c) veritas absoluta. d) necessaria veritas, e) puritas f) formalitas. Ast hos characteres non minus ac illos esse necessarios clarissimum est. Profecto lex moralis summa /supremum moralis principium/ debet esse a) immediate certa, secus enim illa lex qua demonstraretur, esset altior, i. e. talis lex, demonstrabilis, non esset summa. b) universalis, tam ratione artium liberalium, quam ratione subjectorum et temporis quoque, talis enim est lex moralis naturalis²⁸¹ universim. c) absoluta, quia indemonstrabilis. d) necessaria, quia talis est lex moralis naturalis universim. e) pura, i. e. dictamen rationis apriori; ratio enim empirica tantum scit consecutaria actionum, internam vero moralitatem earum ignorat, neque vero in consecutariis actionum - seu in hac, seu in altera vita experibilibus fundatur obligatio moralis. denique f) formalis, quia cum omnibus legibus ex se derivatis debet habere aliquid commune, id, quod non nisi forma esse potest, cum materia singulae legis sit distincta, diversa,²⁸² nec ulla scientia, digna hoc nomine, uti Logica, metaphysica, mathesis, habet materiale, sed formale principium. Verner plane perpetuo requirit characteres. Ego vero quaero, utrum non debeat Supremum Ethicae principium esse²⁸³ immutabile,²⁸⁴ ita profecto, quia talis est lex moralis universim. An non etiam constans? - Nec aliter ob eandem rationem. Vel fors non debet esse sanctione munita haec lex? - Debet certe, sunt quaecumque alia, licet non debeat habere sanctionem expressam, utpote quae facile intelligitur. Et quis ponat his quaestiunculis finem? Nemo certe, nisi qui Ethicam ita pertractaverit, prouti tractanda est, nisi inquam praemiserit characteres legis moralis naturalis universim, atque his habitis, habita item ratione prin-

²⁸¹ Ubačena riječ, ispisana *in margine*.

²⁸² Nekoliko riječi prekrizeno.

²⁸³ Prekrizhen, zacrnjen, cijeli red.

²⁸⁴ Ubačena riječ ispisana *in margine*.

cipii, sufficit legem moralem supremam quaerere, quae, uti dico omnes illos characteres habere debet, quibus insignitur lex moralis naturalis universim. Talem Ethicam hucusque non nosco, adducendis vero characteribus legis hujus universim supersedeo. Haec dixisse /characteres commemorasse/ necessum erat ad agnoscendam legem supremam, quam mox exhibebo. Interim terno systema meum, et soluta illa superius difficultate, sequens, ex definitione supremi moralis principii duco corollarium. Ergo 1a. Suprema lex moralis non potest peti [7] ex ullo principio externo. Fuerit enim hoc quodcumque semper tamen ab homine usu rationis praedito invincibiliter ignorari potest. Id, quod non stat de lege morali naturali²⁸⁵ licet hoc omnes quosquos inspicere mihi licuit, sollemniter defendant. Horum rationes gravissimae sunt hae duae: a) quod omnes leges morales omnibus hominibus omni tempore non fuerint notae. Quis non videt, quod sibi hi jam reposuerint. Quaerimus enim, quare tamen aliquibus? - Scilicet ideo /quidam eas ignorarunt,²⁸⁶/ quia partim leges positivae prohibebant, partim quia noluerunt. Alioquin hoc ipsum etiam hodie obtinet ast vincibiliter. Dicunt b) quod homo usum rationis habens non possit pervenire ad notitiam legum talium quae ex aliis remotius derivantur. Ast hoc est absurdum, nam uti ratione significat eam in illum finem adhibere, in quem suapte natura fertur, finis vero rationis est partim leges ipsas dictare, partim unam ex alia derivare /ratiocinari/. Ducit itaque haec sententia ad absurdum, quia dicit hominem ratiocinari, et tamen non raticionari.²⁸⁷ Ast potest omnino iudicium in subsumenda actione sub legem errare, verum haec ignorantia est facti, non vero juris. Maneo itaque penes meam sententiam, si opus fuerit, firmiter roborandam. Itaque²⁸⁸ nulla ex his et similibus sententiis potest agere supremum moralis principium uti: age illud, quod convenit sensui populo- rum, quod convenit moribus patriis, quod convenit cum legibus civitatis in qua vivis, age voluntati divinae conformiter etc. etc. omnes enim petuntur ex suadamento externo, nec ulla habet requisitos characteres. 2 Ergo nec potest legem hanc rogare stimulus perfectionis seu externae seu internae,²⁸⁹ si enim interna intelligitur perfectio, tunc sententia aequivalet huic fac bonum et declina a malo, quam summe genericam non vero supremam non esse per se patet, quod si externa perfectio intelligitur, secundum hanc legem etiam mala patrari possunt. Non ex stimulo felicitatis, quia in consecrariis actionum uti dixi non fundatur obligatio moralis. Non ex stimulis naturalibus, si enim summatur stimulus honestatis, tunc aequivalet huic legi²⁹⁰ age honeste, quam non esse summam, evidens est. Quodsi

²⁸⁵ Zacrnjen red teksta, ostatak rečenice je ubačeni tekst ispisan *in margine*.

²⁸⁶ Ubačene riječi ispisane *in margine*.

²⁸⁷ Tri reda prekrižena, zacrnjena.

²⁸⁸ Prekrižena jedna riječ.

²⁸⁹ Prekriženo i zacrnjeno pola reda.

²⁹⁰ Prekrižena jedna riječ.

summantur stimuli sensuales, tunc caro dominabitur spiritui, quod naturae utriusque adversatur. Non ex sensu morali, quia hic est facultas percipiendi sensationem ex suis actionibus bonis quidem gratam, malis vero ingratham, atqui nemo laetatur nisi sciat se legi obsequentem nec tristatur, nisi inobedientem extitisse, i. e. prior est lex haec quam sensus moralis. Non denique ex experientia nam haec docet tantum sequelas actionum; internum earum pretium penetrare nequit.

Cum itaque non possit ferri ex ullo fundamento |8| externo, internum vero nullum restet nisi ratio, sequitur, hanc²⁹¹ legem ex ratione esse petendam.²⁹² Et reverso, obligatio moralis universim²⁹³ fundatur in ratione, obligatio autem est effectus legis. 3 Ergo lex haec: age quod jubet ratio pura est verissima. Nam fundamentum obligationis moralis est ratio, et id quod illa dictat est re vera bonum, quod prohibet, malum. Nec potest ratio, utpote facultas principiorum in ferenda lege sibi essentiali errare. Atqui lex haec age quod est bonum est verissima, ergo etiam illa, ipsi per omnia similis. Neque tamen summa, prouti voluit Imre, cum multis aliis. Lex enim summa debet definire, ostendere quid sit illud quod agendum jubet. Omnis lex constat, sicuti edicto et sanctione, ita quoque iudicio imperativo et discretivo inter bonum et malum. Atqui lex haec caret discretivo. Qui vult agere quod ratio jubet, debet prius novisse quid nam jubeat. Id quod memorata sententia non pandit, est illa aequalis huic, uti dixi fac bonum. Neque vero haec est summa lex. Quomodo ergo ut eruatur istud discretivum rationis objectivae dictamen? - Est saepe dictamen hoc adeo clarum, ut non possit non videri, vox conscientiae, adeo fortis ut non possit non audiri. Testis hac in re sunt tenerior aetas, et adulti quoque rudiores, quorum scilicet nec mentem argutiae, nec animum pravae perverterunt cupiditates. Facile hi et sine haesitatione respondent ad casus propositos non tantum obvios, sed et intricatioris. Ast fit, nec raro, ut lumen illud rationis, alias clarissimum non primo pateat intuitu. Tum vero acuenda est attentio, reflexio, actio omni ex parte exscrutanda, quovis intrinsecae rationes ad ponendam vel omittendam moventes, expendendae. Hinc illud quidquid agis prudenter age etc. Si hoc noles in quibuslibet aliis negotiis, quanto magis in re summi momenti, ne quid inconsiderate agatur. Honestè profecto non agitur, nisi agatur ex amore et reverentia legis, neque vero lex ignota aestimari potest, neque in omnibus casibus haberi potest certitudo metaphysica. Hinc ante omnia paranda est conscientia moraliter certa, et huic erit obediendum. Sed saepe evenit, ut examinis studiique illius, quod pro paranda conscientia certa instituitur fructus intercipiatur omnis. Causa est sensu alita. Hoc enim peccati inventore agente, sede sua in animo movetur amor honesti, fitque amor rerum honestati adversarum

²⁹¹ Prekrižena jedna riječ.

²⁹² Prekrižen red i pol teksta.

²⁹³ Ubačena riječ ispisana *in margine*.

summus. [9] Tum fit mens iners ad cogitanda caelestia, terrestribus se totam impendens rebus. Sic jubet voluntas sensualis illecebris capta voluptatis. Peccator, ante peccatum non advertit turpitudinem illius, vel si advertat, non advertit clare, non omnem. Scilicet stimuli sensuales, sui exsatiationem postulantes a ratione prohibente, quasi nebulas excitant, quae impediunt intellectum, quominus tam cito objectivum rationis dictamen percipiat, atque fure boni deceptus, praesentat id voluntati, quod stimuli urgent. Illa sic captivata decernit actionem eamque ponit. Posita actione exsatiati stimuli conquiescunt, tuncque adparet clare dictamen rationis, vidensque illud voluntas, simul animadvertit, se fecisse, quod erat non faciendum. Itaque ad percipiendum illud objectivum rationis dictamen, opus est praepedire, ne se sensualitas ingerat in examen illud, quod instituitur de actionis honestate. Alioquin illi hoc in negotio nullum jus competit. Verum, qui nam sint illi modi, quibus arceatur concupiscentia ab hoc examine. Milleni et milleni dantur; ego quosdam adducam, et celebriorum virorum, et faciliorem sui praestantes usum. I Ex antiquioribus. Socrates inter caeteras formulas hanc habuit: ita age, ut te in vita talem exhibeas, qualens te apud alios haberi cupis.²⁹⁴ Mirum, quod Verner illud ineptum principium /scio quod nihil sciam/ Socrati subtrudere potuerit, cum sensum ejus, et occasionem potuerit invenire in Mendelsohns Phaedon unde totam theoriam de immortalitate animae excarpit. Plato habet sequens: perface te ipsum. Aristoteles: naturae suae conformiter vivito. II Recentiores. I o Kant a) ita age, ut desiderare possis tuum agendi modum esse universalem. b) ita age, ut ostendas tibi aestimum naturae rationalis esse summum. c) ita age, ut natura rationali nunquam ceu medio utaris ad alios fines, sed illa sit tibi finis in se. Has propositiones Imre destruxit, illas per modum jurium (sic!) exprimens, scilicet id noles agere etc.²⁹⁵ 2do Fichte a) age /intell. spiritu./ age libere / scilicet libertas data est homini ut possit bene agere, et non male, adeoque dum agit libere, utitur libertate, bene agit. Errat certe Dr Ammon et cum illo Imre in magna Societate, dum potentiam male agendi seu peccandi ad essentiam libertatis pertinere autumant./ c) age ut imperans. 3 Fries: age secundum conscientiam tuam rectam. Multae adhuc possent variorum proferi sententiae, uti ita age, prouti te egisse in articulo mortis cupies, ita ut, actionis tuae rationem reddere possis tibi et aliis quibusvis, ita ut te actionum tuarum nunquam paenitere possit etc. etc. Omnes hae sententiae habent usum moralem, uti expendenti patebit. Singularem propositionem habet Ammon et Frint, ille dicit: „age secundum veritatem“. Ab hoc vix differt W. T. Krug.²⁹⁶ Hic profecto alio intelligi non potest nisi moralis; ast recte hanc quaerimus, quam tamen non pandit principium praetensum Ammonis. Frintio vero hoc placuit: „age

²⁹⁴ Prekrižena riječ „Plato“.

²⁹⁵ Ubačena cijela rečenica, ispisana *in margine*.

²⁹⁶ Ubačena rečenica, ispisana *in margine*.

tuis relationibus conformiter“. Verum hac ratione etiam male agi poterit. Schelling, qui desto uti, subque suo nomine venditat Platonismum, nullum habet meritum de Ethica. Idem valet etiam de Hegelio et Herbartio.

Vel ex his paucis colatis sentiis patet 1o quidem quam deploranda incitia vel execranda potius sit illorum [10] perversitas, qui contendunt, rationem homini adeo esse debilem, ut in re maximi momenti nihil prorsus praestare valeat. 2do quam gratum oporteat esse hominem erga Deum, pro tanto beneficio, quod sibi in ratione contulit. Ac 3o fuit quoque facile perspectu, nullam adlatarum sententiarum esse ipsam summam legem moralem. Ope illarum tantum quaeritur, et reipsa quoque detegi potest lex haec. Innotescit illa per eosdem characteres per quos se nobis insinuat bonum illud, quod honestum vocamus. Quod enim est bonum honestum, est bonum in se, absolute, necessario, constanter et universaliter tale. Ut adeo lex haec: age illud quod est in se, absolute, necessario, constanter et universaliter bonum - omnino evehi mereatur ad dignitatem supremi Ethicae principii. Gaudet enim omnibus requisitis characteribus. Est certe lex haec 1o prima inter omnes leges; essentiam enim actionum nostrarum - bonitatem et malitiam - determinat, quae profecto esse prima in omni actione. 2do Est adaequata; nulla enim actio libera vel cogitari potest, quae non caderet sub hanc legem, i. e. nulla datur lex, quae ex illa derivari non posset. Nullus profecto datur actus moraliter indifferens. Non facio hic mentionem sic dicti actus in specie indifferentis, per quem intelligunt actum in solo suo objecto, absque fine et circumstantiis. Si enim hoc ita in abstracto cogitetur, tunc est chimaera, et non actus, est ligneum ferrum. Omnis actus fit in certis adjunctis et ob aliquem finem. Si haec non possint evitari, ex quacunque demum ratione actus non est liber, adeoque non moralis, seu in foro imputationis moralis nullus. Quod si sponte ad haec non reflectatur agens, eo ipso male agit, cum teneatur singulam suam actionem ad aliquem finem per rationem praescriptum, dirigere. 3 Est quoque lex haec perspicua, et ad ejus adplicationem opus est ubique intellectu, et iudicio, quae omnia in homine usum rationis habente qualis nonnisi subjectum legis moralis esse potest, adsunt. 4 Est quoque immediate evidens, nemo enim quaeret, quare sic sit agendum, cum pariter non quaerat, quare sit agendum id, quod est moraliter bonum. Atqui iisdem characteribus imis scitur bonum honestum. 5 Est universalis ex omnibus tribus respectibus uti tenor ejus ostendit. Neque enim bonum honestum unquam mutari potest in malum nec homines diversas habent naturas morales. 6 absolute vera, quia est dictamen rationis a priori, adeoque 7 necessario vera. 8 pura, quod est enim bonum in se absolute, necessario constanter et universaliter hoc ratio empirica non novit. Demum 9. formalis, non enim praescribit objecta appetenda (sic!), sed tantum normam, motivumque appetendi et agendi. Ceteros quoque characteres quoscumque aptos illi competere, expendenti patebit. Atque hoc est lex illa, quam omnes qui Ethicam puram pertractare voluerunt, ante oculo habuerunt, licet eam nullus conceptis verbis expresserit.

Cum adhuc supersit temporis, adhuc defendendo hujus sententiae imorabor (sic!). Et quidem Io Non est illa injuria Deo, imo nulla alia tantum²⁹⁷ abest ab injuria, ac haec. Quo enim magis perspicitur grande illud momentum, quod homo a Deo rationem accepit, eo magis excitatur in homine gratus erga Deum animus. Non qui beneficia Dei agnoscit et veneratur, sed qui vilia facit et contemnit, hic est injurias in [11] Deum. Mirum sane, quod ii ipsi, qui a simili doctrina abhorrent, non habeant sufficiencia verba in dilaudandis ditibus hominis externis, membris, facultatibusque corporis, partibus, in quibus vix, vel certe parum ab aliis rebus distingvitur homo, licet omnino praeclarae sint. Et tamen rationem, in qua proprie consistit imago illa et similitudo Dei, ad quem homo creatus est, lumen illud, quod ipse in tenebris vitae hujus sequi tenetur, criterium illud revelationis non tantum negativum sed positivum quoque parvi, aut prorsus nihili faciunt.

2 Nec est haec sententia moralitati pernicioosa, quod quidem tantum abest, ut nulla alia tantum valeat ad promovendam moralitatem hominum conferre, quantum haec, nocuerunt autem profecto quaecunque aliae, nec potuerunt non nocuisse, cum quaerita sint ibi, ubi inveniri non possunt. Etiam hodiernae coruptelae morum non postrema certe, si non prima causa est hoc, quod variae ineptae venditentur summae leges morales. Quo sit, ut illud, quod factum ab uno severe castigatum, ab alio commissum vel extenuatur, vel prorsus excusatur, vel plane, non raro, praemium referat. Atque ita dissoluta disciplina, diffluunt mores.

3 Non est nova, sed ita antiqua, sicuti ratio ipsa, quamvis conceptis verbis ellata non fuerit.

4 Non fovet revolutionibus, sed illis quam fortissimum obstaculum ponit. Omnes profecto revolutiones, de quibus testimonium perhibet historia, ortae sunt ex causis quam incertissimis, quam maxime irrationalibus. Ast, ad hanc quoque haec sufficient.

[Pečat Kraljevske akademije znanosti s trobojnom trakom koja povezuje arak]

Primio sam u trih četvertkih osam u večer. U Zagrebu dne 21a Lipnja 1849.

Dr. Ivan Evg Kiseljak mp

K prof prirodoslovja

---

²⁹⁷ Nekoliko riječi je prekriženo, zacrnjeno.

Natječajni rad dr. Ante Starčevića – prijevod na hrvatski

Pitanja²⁹⁸

u natjecanju za ispražnjenu Katedru filozofije na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, postavljena s višeg mjesta

razriješana od Ante Starčevića,
doktora slobodnih umjetnosti i filozofije

Pitanje

1. Kako se dijele sudovi?
2. Kako se izlaže princip uzročnosti; i ograničava li se njegova vrijednost samo na fenomene?
3. Koji je najviši princip etike?

Odgovor na 1.

Dok ispitujemo kako se dva pojma²⁹⁹ odnose jedan prema drugom - to jest, prosuđujemo može li se prediciirati³⁰⁰ iz drugoga ili ne, rezultat ove mentalne operacije zovemo sud³⁰¹, a onu pak osnovu³⁰² /Grund, temelj, uzrok/, po kojoj ova operacija postaje moguća, zovemo sposobnošću prosudbe³⁰³. Predstave³⁰⁴ čije suglasje ili nesuglasje suda ispitujemo, čine materiju, a sam način određivanja čini formu suda. Onaj pojam iz kojega se drugi iskazuje zove se subjekt /podmet, podloga/, a onaj koji se iskazuje, predikat /prislovje/. Budući da on u sebi sadržava osnovu, zašto se ovaj može ili ne može iz onoga iskazati, te ovaj onoga stavlja unutar određenih granica i postiže da se raspoznaje među ostalim pojmovima, s najnovijim filozofima /Herbart,³⁰⁵ Lichtenfels³⁰⁶ itd./ ja prvi zovem objasnidbe-

²⁹⁸ HR-HDA-67 Banskog vijeća kut. 14. Pr-11265/265 1849. „Quaestiones... resolutae per Antonium Starčević.“

²⁹⁹ Conceptus. Danas uobičajeni termin „pojam“ i sam je plod upravo ovog vremena stvaranja hrvatske znanstvene terminologije te jedan je od najstalnijih u filozofiji/logici. Upotrebljava ga već BERTIĆ 1847. i PACEL 1868. POTLIMBRZOVIĆ 2022: 52.

³⁰⁰ Predikacija je postupak u logici kojim se o subjektu nešto izriče pridodajući mu neki drugi pojam. Pridodati nešto subjektu (subjektima) znači označiti ga kao da ima neko drugo svojstvo ili da stoji u nekom drugom odnosu prema predikatu. HE 2006. „Predikacija.“

³⁰¹ Judicium.

³⁰² Ratio.

³⁰³ Facultas judicandi.

³⁰⁴ Representatio. Ovaj prijevod filozofskog pojma reprezentacije uvodi Stjepan Ilijašević u djelu *Obuka malenih ili katehetika koju za porabu svetjenikah učteljah roditeljah i svih priateljah mladoga naraštaja* (1850). KOVAČ 1991: 82.

³⁰⁵ Johann Friedrich Herbart, vidi bilj. 151.

³⁰⁶ Johann von Lichtenfels, vidi bilj. 146..

nim,³⁰⁷ a drugi spoznajnim načelom³⁰⁸ /Erkenntniss- und Erklärungs-Grund/. Iz nepoznavanja ove stvari mnogi su filozofi /kao Jacobi³⁰⁹/ zdvajali o mogućnosti dokazivanja Božje opstojnosti iz razuma,³¹⁰ a ta zapravo teškoća, čim se uzme na znanje ovo zapažanje, odmah nestaje. Oslanja se, naime, na onaj temelj, da je ideja Boga najviša, i stoga se nikakvim zaključivanjem³¹¹ ne može dokazati.--- U svakom se, međutim, sudu može ispitati a) iz koliko se /pojmova/ nešto /predikat/ iskazuje? b) što se iskazuje /stavlja li se nešto u subjekt, ili se iz njega uklanja?/ c) kako se uspoređeni pojmovi /subjekt i predikat/ međusobno odnose? i d) kako se odnosi cijeli sud prema sposobnosti mišljenja^{312?} - Odgovoriti na prvo postavljeno pitanje znači ispitati sud prema kvantiteti, drugo prema kvaliteti, treće prema (unutarnjem) odnosu, četvrto prema načinu. Stoga su kvantiteta, kvaliteta, (unutarnji) odnos i način četiri momenta iz kojih se može ispitati i podijeliti svaki sud, jedan, bez odnosa i usporedbe s drugim sudovima, ili samo s jednim sudom, što se naziva vanjskim odnosom, s obzirom na to da ne pripada sudu u sebi, nego što se promišlja u odnosu na druge sudove.

I. U pogledu kvantitete, ispituje se, leži li cijeli subjekt ili samo neki njegov dio u opsegu predikata. Ako je prvo, zove se univerzalni, a ako je drugo, partikularni sud. Ako bi subjekt bio pojedinačni, svakako leži cijeli u opsegu predikata, u stvari je jednak univerzalnom što se tiče forme, što, međutim, jedino |2|³¹³ pripada logici da utvrdi, a vrednovati materiju, i pojmova i sudova, spada, pak, na metafiziku. Ovo sam spomenuo zbog različitih vanjskih odnosa sudova i zbog različitih oblika silogizama (Krugova³¹⁴ Logika). Izrazi kojima se izražavaju univerzalni sudovi su otprilike ovi: svaki, nijedan, svatko, ali ako izraz nedostaje, sud se drži nedovršenim, i ako je predikat suštinsko obilježje subjekta, jednak je univerzalnom, a ne partikularnom sudu, kao „čovjek je smrtn“, „čovjek je učen“. Griješi stoga Verner³¹⁵ kada iz većeg i manjeg opsega subjekta i predikata objašnjava univerzalnost i partikularnost ovih sudova.

II. U pogledu kvalitete, predikat subjektu ili po samoj stvari pripada ili ne pripada, ako ono, bit će afirmativan sud, ili bolje ponentan (jer nešto unosi u subjekt), ako pak ovo, bit će negativan, na primjer, „čovjek je čestit“, „čovjek nije svemoguć“. Dakle, za takozvani limitativni sud vrijedi isto - mutatis mutandis, što

³⁰⁷ Principium declarationis.

³⁰⁸ Principium cognitionis.

³⁰⁹ Friedrich Heinrich Jacobi, vidi bilj. 153.

³¹⁰ Existentia Dei ex ratione demonstranda.

³¹¹ Ratiocinium.

³¹² Facultas cogitandi.

³¹³ Oznaka prelaska na novu stranicu u rukopisu.

³¹⁴ Wilhelm Traugott Krug, vidi bilj. 140.

³¹⁵ Joseph Verner, vidi bilj. 161.

za individualni. Svakako, sudovi, kao i pojmovi i zaključci bivaju vrednovani, kako sa strane čiste logike, tako i sa strane jezika, i logički pogled treba biti jasno razdvojen od gramatičkog, postoje, naime, jezici u kojima gramatički izražena misao izgleda kao negativna, no logički sama stvar nije takva. (Lichtenfelsova Logika, vidi Pojmovi II, Jezičnologička strana)³¹⁶. Stoga, kad se napravi usporedba suda prema kvantiteti i kvaliteti, on može biti četverostruk - univerzalan, partikularan, afirmativan i negativan, što su skolastici, radi boljega pamćenja izražavali stihovima: *asserit a, negat e sed universaliter ambo, asserit i negat o sed particulariter ambo*.³¹⁷ Vokali su izvađeni iz glasova *affirmo, nego*. Što je izuzetno korisno za razumijevanje i prosuđivanje različitih njihovih figura silogizama i njihovih vrsta.

III. U pogledu (unutarnjeg) odnosa, ili predikat pripada subjektu bez ikakvog uvjeta - ili s nekim uvjetom ili napokon upućuje isti subjekt na dva ili više predikata, od kojih svaki nešto, i traži se što njemu pripada. U prvom slučaju zove se kategorički, u drugom hipotetički, a u trećem disjunktivni sud. U prvom sudu između subjekta i predikata postoji veza inherencije³¹⁸ (predikat je svojstven subjektu kao obilježje), kao „Bog je najsvetije biće“; u drugom sudu je veza zavisnosti³¹⁹ i izražava se, „ako a jest, jest i b“, „ako si čestit, vrijedan si ljubavi“; - u trećem je, napokon, veza razdvajanja³²⁰ (disjunkcije) i izražava se, „za a, je ili b, ili c, ili d itd.“ na primjer „čovjekova duša ili je smrtna ili je besmrtna“. Rekao sam, da se u disjunktivnom sudu ispituje, *je li* što predikata pripada subjektu ili ne, što doista samo tada dobiva, ako subjekt nije na svaki način determiniran, rekao sam, na dva ili više i to kontradiktorno ili međusobno kontrarno postavljena predikata.

IV. U pogledu načina (kako se subjekt i predikat odnose prema samosvjesnom subjektu) ili toliko može predikat pridodati subjektu, ili sama se stvar pridodaje, no bez ikakve nužde, ili napokon s nuždom, ili tako da ne može ne pridodati. U prvom slučaju se zove problematički, u drugom asertorički, u trećem apodiktički sud, na primjer „Gaj je (mislim, možda) učen“, ako nisam dovoljno uvjeren u njegovo znanje, sudim problematički, no ako po samoj stvari znam da on jest učen, i o njemu kažem: „Gaj je učen“, sudim asertorički; „Bog je sveznajuć“, „kvadrat hipotenuze jednak je sumi kvadrata kateta“, apodiktički sudim. Ovu podjelu sudova u sebi³²¹ [3] No ako se jedan sud odnosi na drugi, /kako u pogledu materije, tako i forme/³²², nastaju razne njihove vrste, među kojima su osobito: 1.

³¹⁶ Lichtenfels Logik, v. Begriffen. II. Sprachlichlogische Seite.

³¹⁷ A potvrđuje, e negira, no oba univerzalna, i potvrđuje, o negira, no oba partikularna.

³¹⁸ Inherencija – odnos svojstva prema svojem nositelju; nerazdvojjost, bitna pripadnost. HE 2003. „Inherencija.“

³¹⁹ Nexus dependentiae.

³²⁰ Nexus disjunctionis.

³²¹ Dalje je u tekstu zacrnjeno osam redova, do kraja stranice.

³²² Napisano *in margine* i ubačeno u tekst, dok je u tekstu red i pol zacrnjen.

podređeni sudovi³²³ - od kojih jedan sadrži drugoga, onaj koji sadrži drugoga zove se subalternantan, a onaj koje je u njemu sadržan subalternirani, na primjer „Svi ljudi su čestiti, neki ljudi su čestiti“. Njihov međusobni odnos zove se subalternacija; 2. suprotni sudovi,³²⁴ i to bilo kontradiktorni bilo kontrarni, onaj ako jedan jednostavno oduzima ono što drugi daje, a ovaj, ako jedan ne oduzima toliko što drugi daje, nego štoviše nešto i unosi - ondje samo dva, ovdje je moguće i više predikata, na primjer „Gaj je učen, Gaj nije učen“; „Gaj je učen, Gaj je neotesan“; 3. istovrijedni sudovi,³²⁵ koji se samo riječima (jezikom) razlikuju, na primjer „Bog je svemoguć“, „Vrhovno biće može sve učiniti“. 4. Obratni sudovi,³²⁶ u kojima, naravno, predikat jednog postaje subjekt u drugom, na primjer, „čovjek je racionalna životinja, svaka racionalna životinja je čovjek“. Onaj sud čiji predikat postaje u drugom subjekt, zove se obraćajući,³²⁷ a ovaj pak obraćeni³²⁸. 5. Suprotstavljeni sudovi³²⁹ su obratni sudovi, čiji se subjekt u obraćenom sudu tvori negacijom i njome negira predikat, na primjer „čovjek je racionalna životinja, ono što nije racionalna životinja nije čovjek“. Ovo je dovoljno o prvome, a drugo na domaćem jeziku.³³⁰

Na 2.

Načelo uzročnosti /*principium causalitatis*/ izgovara se ovim načinom: gdje je god učinak, ondč i uzrok biti mora, i uzrok, kao uzrok, bez učinka postavljati se ne smie. Tko ne vidi, da ovo nije drugo, nego načelo razloga /*principium rationis*/ koje u misloslovlju³³¹ svoju nekolebivu valjanos³³² ima, da ono je verhovno načelo sajuzenja (*synthesis*), tko, velim, ne vidi, da je ovo ono isto načelo, samo prenešeno na tčlovni svčt /*ad entia materialia*/? Zaista, ono, iz česa šta drugo u svčtu razuma /*mundus noumenon, intelligibilis*/ slčdi, razlog, a u svčtu tčlovnom uzrok

³²³ *Judicia subalterna*.

³²⁴ *Judicia opposita*.

³²⁵ *Judicia aequipollentia*. Ekvipolentni sudovi.

³²⁶ *Judicia conversa*.

³²⁷ *Convertens*.

³²⁸ *Conversum*.

³²⁹ *Judicia contraposita*.

³³⁰ *Lingua patria*. Prijevod „domaći jezik“ uzet je po uzoru na katedru i predmet na tadašnjem sestrijskom Juridičkom fakultetu, gdje se latinski naziv „*ius patrium*“ na narodnom jeziku izražava kao „domaće pravo“. Domaće (= ugarsko, *ius patrium*) građansko i kazнено pravo na zagrebačkoj Akademiji predavao je Antun Molnar.

³³¹ Imenice ovoga tipa često su pisane oblikom koji završava sa -*vje* („misloslovlje“), a ne danas uobičajenim -*vlje* („misloslovlje“) te neće biti posebno označavane u daljnjem tekstu.

³³² Često je upotrijebljen oblik imenice bez danas uobičajenog završetka -*st*: „valjanos“ umjesto „valjanost“, „znanos“ umjesto „znanost“, „krepos“ umjesto „krepost“, „slobodnos“ umjesto „slobodnost“... Takvi slučajevi u daljnjem tekstu neće biti posebno označavani.

zovemo /Ratio, causa, Grund, Ursache/. U novia vrēmena, Kant,³³³ popravivši razdēle /categoriae/ i ogradivši mudroznanstvo, kroz svoja razsudjivanja /Kritik/ ustanovi medje znanja čovēčanskoga, i svu znanos u izkustvo stegnu. On sasvim pravo razluči stvari kakve su /Ansichsein/ i kakove u naša ćutila /sensus/ dolaze /Erscheinung, phaenomenon/. Stvari, veli on, samo u toliko poznajemo u koliko ih izkusiti možemo, a što su one u sebi, nije nam dopušteno znati. To načelo uzročnosti preteže jedino na sviet razuma, a u svētu tēlovnom svu mu valjanos uzkratjuje zato što se ne može izkusiti. Zato je svetčano zabacio dokaz za bivsto Božie, koji se iz pripadnosti /contingentia/ ovoga svēta vadi, budući da to nije nitko izkusio, niti se može razlog navesti iz razuma, zašto ne bi svēt od vēka. Odovuda dolazi i ona njegova, tako, ali krivo, nazvana protuzakonja /antinomiae/ koja on i Krug tako predstavljaju da izlaze na protuslovja. Prikladnije bi se dakle protuslovja onda contradictia, antilogiae, nego antinomiae zvala. Od ovuda njegova zahtēvanja razuma pracnoga /postulata rationis practicae. Uzimljem slovačko česku rēč pracovati, po našem kroju. Bila ona čedo gerčkoga $\pi\rho\alpha\sigma\sigma\omega$ ili $\pi\rho\alpha\tau\tau\omega$, - ali protivno, kao što derži - ne bez temelja Dankovsky,³³⁴ meni svejedno, i onako težko ćemo, boim se, drugu prikladniu rēč naći / t. j. o bivstvu Božiem, koji će dobre naplaćivati i zle pedepsavati³³⁵ i svēt tēlesni upravljati, da ne uzkrati ljudem kreposno raditi, sve dobro, samo što je iz Boga slugu učinio. Tomu se je izsmēhavao Fichte,³³⁶ proti tomu se je svečtano suprotstavio Krug. Dalje, o bezsmertnosti |4| duše, da može uživati za svoju krēpos blaženstvo, napokon slobodnos /libertas/ volje čovēčanske, jer inače /bez slobode/ nije moći zaslužiti. Krug je posljednje zahtēvanje sa svime zabacio, a ostali o tome predmetu šaraju. /pogled. Krugs *Fundamentalphilosophie* §8 samt Anmerkungen/³³⁷ Ovo pretresivati stoji izvan moga kruga. Samo još moram napomenuti tu posledicu ovoga nauka, odviš tērana, da je Kant sa svime izpustio deržanstva³³⁸ čovēka prama Bogu /officia erga Deum/ u svojoj knjizi *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*,³³⁹ koja se niti u njegovoj, niti u mnogih drugih njegovih slēdbenikah Etikah ne nalaze. Još ću o ovoj stvari samo historički to napomenuti, da je isti Kant, iz odviš strogoga branjenja svoga ovoga nauka upao u onu pogrešku, proti kojoj, kako se čini, kroz sva je svoja dēla vojevao: on je upao u materializam, /deržeć i duh čovēčanski za izčesu /materia/ premda ga mnogi idealistom nazivlju. Ovo se drugaćie iztumaćiti ne

³³³ Immanuel Kant, vidi bilj. 134.

³³⁴ Gregor Dankovszky, vidi bilj. 174.

³³⁵ Kazniti.

³³⁶ Johann Gottlieb Fichte, vidi bilj. 143.

³³⁷ Krugova *Fundamentalna filozofija*, §8, zajedno s napomenama. Knjiga *Fundamentalphilosophie* W. T. Kruga izašla je 1803. godine.

³³⁸ Dužnosti.

³³⁹ *Religija unutar granica pukoga uma.*

da, nego njegovoj nedoslednosti pripisati se ima. /Pogled. Lichtenfels Lehrbuch der Psychologie Erklärungsarten der Gemeinschaft zwischen Leib und Seele/³⁴⁰. Najveći je protivnik Kantov, u ovoj stvari, koliko mi je znano, Imre.³⁴¹ Navadjeti njegove razloge proti Kantu, ne dopušta vreme. Dosta budi to da Imre ne će ni da znade za razloge Kantove, koje u svojih protupostavah /antithesis/ navodi, da on ni je ni u Krugu to opazio, iz koga je - na malo sve izvadio. Imrea se derži Verner. Ja sam moje mnjenje o tomu već u početku izjavio stranom, a stranom ću ga još malo i kratko odkriti: Da je ovo načelo istovetno sa načelom razloga, i da ništa manje valjanos ne ima na svome mestu, nego ono, stvar je sa svime jasna. Ali je isto tako istina, da mi stvari, kakve su u sebi ne poznamo, a to niti nam je potrebno, niti koristno. Dosta da znamo kakve su stvari glede nas, za da podpuno dužnosti naše izpunjavamo - i tako merku našu postignemo. Stvar ova nadilazi pamet /mens/ čovečansku. Tko je čime god zadovoljan, i želi znati /obširnie tu prepirku, može ju naći kod Kanta u Kritiki, i u puno rečih, sa slabima dokazima³⁴²/ u Imreu, /stranom u Metaphyziki čistoj, gdje brani, da je moguće tako znati stvari metafizičke, kao i sve ostale; a stranom i to obilato u metafisiki upotrebljenoj³⁴³/. Nije se treba ni malo bojati, da se neće moći inače dokazati bivstvo Božje. Stoji put jedan k tomu, kojim još ni jedan mudrac nije išao. - Zaključujem time ovo pitanje, prelazeć na 3će veće važnosti, da, neobhodne potrebe, opetujuć: da načelo uzročnosti ni malo ne gubi svoju valjanos u svetu razuma /mundus noumenon, intelligibilis³⁴⁴/, ali da mi taj uzrok /causam absolutam/ izkusiti /experiri/ ne možemo, već da ju iz izkustva i iz razuma poznati moramo i zbilja nam ju razum pokazuje. Da njega oboreći /comprehendere/ ne možemo radi medjah naših moćih, priznajem, ali da ju pojmiti /concipere/ ne možemo, to ne dopuščam.³⁴⁵ Neka ovo bude dosta. Tretje pitanje opet je morati latinski, poradi mnogih izrazah koje naški u kratko vreme nije moći iznaći.

Na treće.

Načelom³⁴⁶ se općenito naziva postavka³⁴⁷, iz koje se jedna ili mnoge druge postavke izvode. Dakle, vrhovno načelo neke discipline je postavka, iz koje se sve postavke koje pripadaju toj disciplini |5| izvode, to jest, vrhovni princip Etike je

---

³⁴⁰ Lichtenfelsov Udžbenik psihologije. Vrste objašnjenja zajedništva tijela i duše.

³⁴¹ Johann Imre, vidi bilj. 159.

³⁴² Ubačeno u tekst umjesto prekrivenog reda; ispisano *in margine*.

³⁴³ Ubačeno u tekst umjesto prekrivenog reda; ispisano *in margine*.

³⁴⁴ Ubačeno u tekst umjesto prekrivenog reda: ispisano *in margine*.

³⁴⁵ U nastavku prekriven red i pol teksta.

³⁴⁶ Principium.

³⁴⁷ Propositio.

misao³⁴⁸, iz koje se baš svi moralni zakoni mogu izvesti i na nju svesti. Razni muževi, ne samo teolozi nego također i filozofi, iznose mnoge teškoće protiv ovog načela.³⁴⁹ Zanimajući sitne, navest ću jednu primjedbu, najveće težine. Postoje, naime, muževi, među njima također i filozofi /kao Loscani,³⁵⁰ Philosophia moralis/ koji smatraju da je nemoguće da se ikad otkrije taj zakon, kada su već dosada toliki najizvršniji muževi iznosili misli, od kojih niti jedna dosad nije priznata od svijeta kao vrhovno načelo Etike. Odgovaram: doista teška stvar, možda i najteža od svih koje ljudske težnje mogu postaviti kao cilj, jest otkriti takav zakon i njega prikladnim i točno određenim riječima iznijeti, iz kojeg bi se, kao iz jezgre izvodili svi moralni zakoni: odrediti esenciju moralne dobrote i zloće, inherentne akcijama,³⁵¹ spada na vrhovni moralni zakon. Postoji, naime kriterij moralne ispravnosti,³⁵² dakako, akcije su dobre utoliko koliko se slažu s ovim zakonom. No zakon ipak ne čini akciju dobrom ili lošom, dobrota ili zloća postoji u njoj prije svakog zakona. Zakon je svjetlo koje pokazuje koja je akcija u sebi dobra, a koja pak zla. Stoga tko želi ovaj zakon otkriti i prikladno ga iznijeti, mora unaprijed shvatiti apsolutnu ideju moralne ispravnosti i narav ljudskog duha u kojem se ona ukorjenjuje, iznutra je u sebi upoznavši. Ono, što je zasigurno najteže. Iz teškoće ipak ne slijedi da je sasvim nemoguće otkriti taj zakon. Čovjekov duh, bez sumnje, poznaje sam sebe, sve dosad se, naime, po svojoj prirodi očituje. Stoga treba pohvaliti združene i stalne napore muševa u otkrivanju pravila³⁵³ „svetog njegovog duha /kako kaže Seneka,³⁵⁴/ promatrača i čuvara naših dobrih i loših djela, koji, kako smo mi postupali s njim, tako i on postupa s nama.“³⁵⁵ Uvlači se taj zakon svakome pojedinome u savjest, no njegova formula nije svima poznata, premda je nužan da bi se donosio pravedan sud o ispravnosti vlastitih akcija. Mnogo je toga već u materijalnom svijetu otkriveno, a još više ostaje da se otkrije u moralnom svijetu. Zakon je možda ovaj već otkriveni zakon, koji se ne čita u nekoj knjizi, koji neki ljudi ne žele da bude otkriven, naravno, oni kojima je istina iz nekog razloga mrska. Stoga usprkos toj teškoći, ja se laćam ovog posla. Običaj je pridružiti određena

³⁴⁸ Sententia.

³⁴⁹ U nastavku prekriziho nekoliko riječi.

³⁵⁰ Franz Loscani SI, vidi bilj. 171.

³⁵¹ Actio (lat) - djelovanje, djelatnost. Pojam je u filozofiju uveo Aristotel koji je akciju postavio kao jednu od kategorija i suprotnost trpnosti (passio). Kod skolastika se razlikuje djelovanje prema van, na izvanjski predmet i djelovanje prema unutra, na samoga sebe, a sv. Toma Akvinski opisao je „actio“ i „passio“ kao jedinstvo djelovanja, jer na temelju primljenih izvanjskih osjetljivih podataka postaju mogući mišljenje i djelovanje. Pojam akcije upotrebljava i Kant razvijajući svoje shvaćanje o jedinstvu spontanosti i receptivnosti. KUTLEŠA 2019: 13.

³⁵² Criterium honestatis.

³⁵³ Dictamen.

³⁵⁴ Lucije Anej Seneka, vidi bilj. 176..

³⁵⁵ L. Annaeus Seneca, Epistulae, Epistula 12 (41).

obilježja ili znakove,³⁵⁶ po kojima se ovaj zakon i lakše otkriva i od ostalih zakona raspoznaje. Među tim obilježjima neka |6| su univerzalna, neke pak problematička, po tomu što se u njihovom primanju slažu svi moralisti ili se ne slažu svi. Univerzalnima pripadaju sljedeća tri. a) da je postavka /zakon/ prvi od svih moralnih zakona /meni je svaki zakon moralni, jer svaki teži k oblikovanju ponašanja, izravno ili bar neizravno; ali, s tom napomenom, ovdje se moram prilagoditi drugima/. b) da je adekvatna,³⁵⁷ to jest, da se baš svi zakoni iz nje izvode. c) da je jasna i laka za primjenu. Među problematička se prihvaćaju sljedeća: a) neposredna sigurnost. b) univerzalnost. c) apsolutna istinitost. d) nužna istinitost. e) čistoća. f) formalnost. A da ova obilježja nisu ništa manje nužna nego ona, to je više nego jasno. Bez sumnje najviši moralni zakon /vrhovno moralno načelo/ mora biti a) odmah siguran, obratno bi, naime, onaj zakon kojim se dokazuje bio viši, to jest, takav zakon, dokazljiv, ne bi bio najviši. b) univerzalan, kako u pogledu slobodnih umijeća, tako i subjekata i također vremena, takav je prirodni moralni zakon općenito. c) apsolutan, jer je nedokazljiv. d) nužan, jer takav je prirodni moralni zakon općenito. e) čist, to jest zapovijed razuma³⁵⁸ apriori; naime, empirijski razum zna tek posljedice akcija, a njihovu unutarnju moralnost ne poznaje, niti se na posljedicama akcija koje se bilo u ovom ili u drugom životu mogu iskusiti, temelji moralna obaveza, napokon f) formalan, jer sa svim zakonima iz njega izvedenima treba imati nešto zajedničko, ono, što može biti samo forma, s obzirom na to da je materija svakog zakona zasebna, različita, niti jedna znanost, dostojna tog imena, kao logika, metafizika, matematika, nema materijalno nego formalno načelo. Verner otvoreno stalno preispituje obilježja. Ja pak pitam, ne treba li vrhovni princip etike biti nepromjenjiv, i to baš zato, što je takav moralni zakon općenito. I nije li također stalan? Baš isto, zbog istog razloga. Ne treba li možda taj zakon biti osiguran sankcijom? Treba zasigurno, osigurani su i neki drugi, premda ne mora imati izraženu sankciju, ako se koja lako razabire. I tko će stati na kraj ovim pitanjima? Zacijelo nitko osim onoga tko je tako proučio etiku, kako je treba proučiti, ako nije, kažem, unaprijed izrekao obilježja prirodnoga moralnog zakona općenito, a kad su ona poznata i poznata, dakle, priroda načela, dovoljno je tražiti vrhovni moralni zakon, koji, kako kažem, mora imati sve ona obilježja, kojima se odlikuje prirodni moralni zakon općenito. Takvu etiku zasada ne poznajem, i ostavljam se navođenja obilježja ovoga zakona općenito. Bilo je nužno ovo reći /navesti obilježja / radi upoznavanja vrhovnog zakona, koji ću ubrzo izložiti. Za sada, slijedeći svoj trostruki sistem i riješivši onu gornju teškoću, iz definicije vrhovnog moralnog načela izvodim korolar. Dakle 1). Vrhovni moralni zakon ne

³⁵⁶ Characteres seu signa.

³⁵⁷ Prema Spinozinoj podjeli na adekvatne i neadekvatne ideje, adekvatna je ona koja uključuje potpuno znanje i razumijevanje njezina objekta.

³⁵⁸ Dictamen rationis.

može se tražiti |7| ni iz kojeg vanjskog načela. Bilo koje to, naime, načelo bilo, uvijek ga neosporno čovjek obdaren upotrebom razuma ipak može ne poznavati. Ono, što ne stoji o prirodnom moralnom zakonu,³⁵⁹ ma bilo da i svi koje god mi je bilo moguće istražiti to obično zastupaju. Njihovi razlozi najveće težine ova su dva: a) da svi moralni zakoni svim ljudima u svim vremenima nisu bili poznati. Tko ne vidi, da su oni sami sebi već odgovorili? Pitamo, naime, zašto samo nekim? - Dakako, neki ih zato nisu poznavali, dijelom jer su pozitivni zakoni branili, dijelom jer nisu htjeli. U stvari isto to i danas prevladava, ali je savladivo. Kažu b) da čovjek koji ima upotrebu razuma ne može doći do poznavanja takvih zakona koji se iz drugih, udaljenijih izvode. No to je apsurdno, naime, služiti se razumom znači primijeniti ga za onaj cilj, prema kojem po svojoj prirodi vodi. Cilj razuma je dijelom same zakone propisivati, dijelom jedan iz drugoga izvoditi /zaključivati/. Stoga ova misao vodi u apsurd, jer kaže da čovjek zaključuje, i ipak ne zaključuje.³⁶⁰ S druge strane, općenito sud može u podređivanju akcije pod zakon pogriješiti, no to je pak nepoznavanje čina, a ne prava. Ostajem stoga kod svoje misli koju, ako bude potrebe, mogu čvršće potkrijepiti. Stoga nijedna od ovih i sličnih misli ne može činiti vrhovno moralno načelo, kao: „čini ono, što odgovara osjećaju naroda,“ „što odgovara očinskim običajima,“ „što se slaže sa zakonima države u kojoj živiš,“ „čini sukladno Božjoj volji“ itd. itd. sve se, naime, donose iz vanjskog poticaja, i ni jedna nema tražena obilježja. 2. Stoga ne može ni poticaj savršenstva, bilo vanjskog ili unutarnjeg,³⁶¹ predstavljati ovaj zakon, ako se, naime, misli na unutarnje savršenstvo, tada je misao jednakovrijedna onoj „čini dobro i kloni se zla,“ samo je po sebi očito da je ona nadasve generička, a ne vrhovna, a ako se misli na vanjsko savršenstvo, prema tom zakonu mogu se počinuti i loša djela. - Ne iz poticaja uspješnosti, jer u posljedicama akcija, kao što sam rekao, ne temelji se moralna obaveza. Ne iz prirodnih poticaja, ako se, naime, uzme poticaj moralne ispravnosti, tada je jednak onom zakonu, „djeluj ispravno,“ za koji je očito da nije vrhovni. Ako se uzmu osjetilni poticaji, tada će tijelo biti dominantno duhu, što se protivi prirodi i jednoga i drugoga. Ne iz moralnog osjećaja, jer on je mogućnost percipiranja ugodnog osjeta iz svojih dobrih akcija, a neugodnog iz loših, i tako se nitko ne veseli osim ako zna da je bio poslušan zakonu, niti se žalosti osim ako zna da je bio neposlušan, to jest, prije je ovaj zakon nego moralni osjećaj. Napokon, ne ni iz iskustva, naime, ono pokazuje samo posljedice akcija; nije u stanju prodrijeti u njihovu unutarnju vrijednost.

Stoga budući da ne može biti donesen ni iz kakvog vanjskog temelja, |8| a unutarnji ni jedan ne preostaje osim razuma, slijedi da taj zakon treba tražiti iz ra-

³⁵⁹ Zacrtnjen red teksta – ostatak rečenice je ubačeni tekst ispisan *in margine*.

³⁶⁰ Tri sljedeća reda prekrižena, zacrtnjena.

³⁶¹ Sljedećih pola reda prekriženo i zacrtnjeno.

zuma.³⁶² I obratno, opća moralna obaveza temelji se na razumu, obaveza je, naime, učinak zakona. 3. Dakle, ovaj zakon: čini što naređuje čisti razum jest najistinitiji. Naime, temelj moralne obaveze je razum, i to što on propisuje istinski je dobro, što zabranjuje je zlo. Ne može razum, kao obilje načelā, griješiti u donošenju sebi esencijalnoga zakona. No ovaj zakon, „čini što je dobro“ je najistinitiji, dakle i on je njemu po svemu sličan. Ali ipak nije najviši, kao što je htio Imre s mnogim drugima. Najviši zakon treba, naime, definirati, pokazivati što je ono što naređuje da se čini. Svaki zakon stoji između dobra i zla, kako naredbom i sankcijom tako i imperativnim i diskretivnim suđenjem. No ovaj zakon nema diskretivnog. Tko hoće činiti što razum naređuje, treba prvo znati što to, naime, naređuje. To, što spomenuta izreka ne pruža, ona je jednaka ovoj, kao što sam rekao, „čini dobro“. Ni ova doista nije najviši zakon. Kako da se, dakle, otkrije onu diskretivnu zapovijed objektivnog razuma³⁶³? - Ova zapovijed je često tako jasna da se ne može ne vidjeti, glas savjesti, dovoljno jak da se ne može ne čuti. Svjedok toj stvari su mlađahna dob i također neotesaniji odrasli, čiji, dakako, um nije izopačen lukavstvima niti duh pokvarenim strastima. Oni lako i bez oklijevanja odgovaraju na ponuđene slučajeve, ne samo očite nego i zamršenije. Ali događa se, i to ne rijetko, da to svjetlo razuma, inače vrlo jasno, isprva ne bude očito pogledu. Tada pak treba izoštriti pažnju, razmatranje, akcija se treba pretesti sa svih strana i dobro se trebaju odvagnuti unutarnji razlozi koji potiču na njezino provođenje ili ispuštanje. Odatle ono, „što god radiš, razborito radi itd.“. Ako to ne želiš u bilo kojim drugim poslovima, koliko više u stvari od najvećeg značaja ne želiš da se išta čini nepromišljeno. Upravo se ispravno ne djeluje, ako se ne djeluje iz ljubavi i poštovanja prema zakonu, i ne može se doista zakon smatrati nepoznatim, niti se u svim slučajevima može imati metafizička sigurnost. Odatle prije svega treba pripremati savjest moralno sigurnu, i njoj će se trebati pokoravati. Ali često se desi, da bude ugrabljen sav plod ispitivanja i studija onoga što se podučava za pripremu sigurne savjesti. Uzrok je hranjen osjetilima. To se, naime, djelovanjem izumitelja grijeha, s njezinog mjesta u duhu miče ljubav prema moralnoj ispravnosti i najviša postaje ljubav prema stvarima protivnima moralnoj ispravnosti. [9] Tada um postaje lijen za razmišljanje o nebeskom, prepuštajući se cijeli zemaljskim stvarima. Tako naređuje osjetilna volja zarobljena nasladama strasti. Grešnik prije grijeha ne primjećuje njegovu ružnoću, ili ako primjećuje, ne primjećuje jasno, ne svu. Naravno osjetilni podražaji tražeći svoje zadovoljenje od razuma koji ne dozvoljava, izazivaju kao oblake koji sprečavaju intelekt, da ne percipira tako brzo objektivnu zapovijed razuma, i kradljivcem dobra zavarano, predstavlja volji ono, što navaljujući traže podražaji. Ona, tako zarobljena procjenjuje akciju i provodi je. Kad je akcija provedena, zadovoljeni podražaji se smiruju i tada se pojavljuje

---

³⁶² Prekrižen red i pol teksta.

³⁶³ Dictamen rationis objectivae.

jasno zapovijed razuma, i volja, vidjevši je odmah shvaća, da je napravila ono što nije trebalo napraviti. Stoga, za poimanje te objektivne zapovijedi razuma, potrebno je unaprijed zapriječiti, tako da se osjetilnost ne unese u onaj ispit, koji se postavlja o moralnoj ispravnosti akcije. Svakako joj nikakvo pravo ne pripada u tom poslu. Doista, koji su to načini kojima se požuda drži dalje od ovog ispita? Postoje na tisuće i tisuće: ja ću navesti neke - i slavnijih muževa i koji pokazuju jednostavniju uporabu. I. Iz starijih. Sokrat je među ostalim formulama imao ovu: „radi tako da se u životu takvim pokazuješ, kakvim želiš da te drugi drže“. Čudno, da je Verner onaj nespretni princip /“znam da ništa ne znam“/ mogao podmetati Sokratu, kad je njegov način mišljenja i prigodu mogao naći u Mendelssohnovom Fedonu³⁶⁴, odakle je cijelu teoriju o besmrtnosti duše crpio. Platon ima sljedeće: „usavrši samog sebe“. Aristotel: „živi u skladu sa svojom prirodom.“ II. Nedavni. 1. Kant a) „tako radi da možeš željeti da tvoj način djelovanja bude opći.“³⁶⁵ b) „tako radi, da pokažeš da je tebi najvažnije poštovanje racionalne prirode.“ c) „tako radi da se racionalnom prirodom nikad ne služiš kao sredstvom za druge ciljeve, nego ona neka tebi bude cilj za sebe.“ A postavke je Imre uništio, izražavajući ih na pravni način, to jest, „to nećeš činiti itd.“³⁶⁶ 2) Fichte a) „djeluj /intelektualno, duhom/ djeluj slobodno“ / sloboda je, dakako, dana čovjeku da može djelovati dobro, a ne zlo, stoga dok radi slobodno, služi se slobodom, dobro radi. Očito griješi Dr. Ammon³⁶⁷ i s njim Imre u velikom društvu, dok smatraju da mogućnost lošeg djelovanja ili grijeha pripada u bit slobode./ c) „čini kao onaj koji zapovijeda činom“.³⁶⁸ 3. Fries³⁶⁹: „djeluj prema svojoj ispravnoj savjesti.“ Moglo bi se iznijeti još mnogo misli različitih autora, kao, „čini tako kako ćeš u času smrti željeti da si činio“, „tako, da možeš položiti račun svoje akcije sebi i svima ostalima“, „tako da te nikad ne može biti sram zbog tvojih akcija“, itd. itd. Sve ove misli imaju moralnu primjenu, kao što će biti jasno onome koji prosuđuje. Zasebne postavke imaju Ammon i Frint³⁷⁰; onaj kaže: „čini prema istini.“ Od toga se jedva razlikuje W. T. Krug.³⁷¹ Ovdje se upravo drugačije ne može shvatiti, nego moralno; no mi ispravno tražimo ono što ipak ne pruža načelo koje Ammon hoće. Frintu se pak ovo svidjelo: „djeluj u skladu sa svojim relacijama³⁷²“. No po toj osnovi moglo

³⁶⁴ Moses Mendelssohn, vidi bilj. 150.

³⁶⁵ Kantov kategorički imperativ. Uveo ga je u svoju filozofiju u djelu *Utemeljenje metafizike ćudoređa* (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785).

³⁶⁶ Cijela ova rečenica ubačena je u tekst, ispisana *in margine*.

³⁶⁷ Christian Friedrich Ammon, vidi bilj. 148.

³⁶⁸ Sv. Toma Akvinski. *Scriptum super Sententiis*, Liber III Distinctio XXXVI.

³⁶⁹ Jacob Friedrich Fries, vidi bilj. 149.

³⁷⁰ Jakob Frint, vidi bilj. 170.

³⁷¹ Ubačena rečenica ispisana *in margine*.

³⁷² Relacija (lat. *relatio*) ili odnos, određena veza koju mišljenje pronalazi ili uspostavlja između dvaju ili više predmeta; jedna od temeljnih kategorija mišljenja. U filozofiji, odnos je oblik

bi se i loše djelovati.³⁷³ Schelling,³⁷⁴ koji, tim više, kao pod svojim imenom pokušava prodavati platonizam, nema nikakve zasluge što se tiče Etike. Isto vrijedi i za Hegela³⁷⁵ i Herbarta.

Iz ovo malo sakupljenih misli očito je 1. koliko treba žaliti neznanje ili više proklinjati **[10]** izopačenost onih koji tvrde da je čovjekov razum toliko slab, da u stvari od najveće važnosti baš ništa ne može pokazati. 2. kako bi zahvalan trebao biti čovjek prema Bogu za toliko dobročinstvo koje je njemu u razumu iskazao. 3. bilo je također lako uvidjeti, da ni jedna od donesenih misli nije sami vrhovni moralni zakon. Pomoću njih se samo istražuje, a zapravo se može i otkriti ovaj zakon. On postaje znan po onim obilježjima po kojima se nama ucjepljuje ono dobro, koje zovemo moralnim dobrom³⁷⁶. Što je, naime, moralno dobro, to je dobro u sebi, apsolutno, nužno, stalno i univerzalno takvo. Da upravo ovaj zakon: „čini ono što je u sebi, apsolutno, nužno, stalno i univerzalno dobro“; posve zaslužuje biti uzdignut na dostojanstvo vrhovnog principa etike. Ima, naime, sva tražena obilježja. Ovaj zakon jest zasigurno 1. prvi među svim zakonima; određuje, naime, esenciju naših akcija - dobrotu i zloću - koja je upravo prvotna u svakoj akciji. 2. Adekvatan je; nijedna se naime slobodna akcija ne može zamisliti, koja ne bi potpadala pod taj zakon, to jest, ne postoji zakon koji se iz njega ne može izvesti. Ne postoji baš ni jedan čin moralno indiferentan. Ovdje ne govorim o takozvanom činu indiferentnom *in specie*³⁷⁷, po kojem shvaćaju čin u samom njegovom predmetu, bez cilja i okolnosti. Naime, ako bi se, naime, to tako *in abstracto* zamišljalo, tada je himera, a ne čin, drveno je željezo. Svaki čin dešava se u određenim popratnim okolnostima i s nekim ciljem. Ako se to ne može izbjeći, iz bilo kojeg razloga, čin nije slobodan, i stoga nije moralan, ili je na sudu moralne krivnje ništavan. Jer ako spontano činitelj o tome ne razmišlja, samim tim loše čini, s obzirom da je obavezan svaku svoju akciju upravljati prema nekom cilju po propisu razuma.

---

shvaćanja stanja i zakonitosti pojava, jedna od deset Aristotelovih kategorija mišljenja. Neki se odnosi, u određenim uvjetima, očituju redovito, te na taj način dobivaju značaj općenitosti i nužnosti: to su zakoni. HE 2006. „Odnos ili relacija“.

³⁷³ Prema normativnome moralnom relativizmu prosudba o tome što je ispravno, a što neispravno ovisi o određenom kontekstu, prije svega društvenim i kulturnim normama. KUTLEŠA 2019: 980.

³⁷⁴ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, vidi bilj. 155.

³⁷⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, vidi bilj. 156.

³⁷⁶ Bonum honestum. Koncept moralnog dobra, (autentičnog dobra, časnog dobra) razvio je Sv. Toma Akvinski u prvom dijelu drugog dijela *Summa Theologiae*, pitanja 18 – 21. *Bonum honestum* sastoji se u ispravnom uređenju slobodnog djelovanja ili ponašanja u skladu s normom razuma, najvišom sposobnošću, kojoj se treba prilagoditi. To je dobro koje određuje pravu vrijednost svih drugih dobara kojima teže aktivnosti u okviru ponašanja. KUTLEŠA 2019: 1169–1172.

³⁷⁷ U stvarnom obliku.

3. Ovaj zakon jest također jasan, i za njegovu primjenu potrebno je svugdje razlučivanje i prosudba, što je sve prisutno u čovjeku koji ima upotrebu razuma, a koji može biti podložan samo moralnom zakonu. 4. Također je odmah očit, nitko naime ne pita, zašto treba tako napraviti, jer isto tako ne pita, zašto treba napraviti ono što je moralno dobro. I tako se po istim unutarnjim obilježjima poznaje moralno dobro. 5. Univerzalan je iz sva tri pogleda, kako njegov sadržaj pokazuje. Naime, niti se moralno dobro ikad može pretvoriti u zlo niti ljudi imaju različite moralne prirode. 6. Apsolutno istinit, jer je propis razuma *a priori*, stoga 7. nužno istinit. 8. Čist, jer je, naime, dobro u sebi, apsolutno, nužno, stalno i univerzalno, to nije empirijski razum naučio. Napokon 9. formalan, naime ne propisuje predmete kojima treba težiti, nego samo normu i motiv težnje i djelovanja. Da mu pripadaju i ostala obilježja, koja god bila primjerena, bit će jasno onom tko vrednuje. I to je taj zakon, koji su svi koji su se htjeli baviti čistom etikom imali pred očima, premda ga nitko nije točno, preciznim riječima izrazio.

Budući da još preostaje vremena, još ću se zadržati na obrani ove misli. I to 1. Ona nije uvreda Bogu, štoviše nijedna druga nije tako³⁷⁸ daleko od uvrede kao ova. Naime, što se više spoznaje taj značajan moment, da je čovjek od Boga primio razum, tim više se pobuđuje u čovjeku zahvalan duh prema Bogu. Ne onaj koji priznaje i štuje Božja dobročinstva, nego onaj koji ih omalovažava i prezire, taj je uvreda protiv [11] Boga. Baš je čudno, da isti oni, koji se groze takvog učenja, nemaju dovoljno riječi u hvaljenju vanjskih bogatstava čovjeka, udova, tjelesnih sposobnosti, dijelova u kojima se jedva ili zacijelo malo čovjek razlikuje od ostalih stvari, premda su bez sumnje sjajne. A naprotiv razum, u kojem se upravo sastoji ona slika i prilika Boga na koju je čovjek stvoren, ono svjetlo, koje on sam u tami ovoga života mora slijediti, taj kriterij objave, ne samo negativan nego i pozitivan, oni malo ili uopće ništa ne cijene.

2. Nije ova misao ni opasna za moral, štoviše od toga je tako daleko, da nijedna druga ne doprinosi toliko promoviranju moralnosti ljudi koliko ova, a štetile su upravo neke druge i nisu mogle ne štetiti, kad su tražene ondje, gdje ne mogu biti nađene. I sadašnjoj je pokvarenosti morala uzrok, sigurno ne posljednji, a možda i prvi, to što se razni neprikladni najviši moralni zakoni nude na prodaju. Zbog toga biva, da se čin što ga jedan učini strogo kažnjava, a počini li to drugi, ili se umanjuje, ili gotovo ispričava, ili, otvoreno, ne rijetko, donese nagradu. A kad je tako raspuštena disciplina, propada moral.

3. Nije nova nego drevna kao sam razum, premda nije bila iznesena točno određenim izrazom.

4. Ne potiče na revolucije, nego im postavlja baš najčvršću zapreku. Doista, sve revolucije o kojima povijest pruža svjedočanstvo nastale su iz vrlo neizvjesnih i krajnje iracionalnih uzroka. Ali, na to pitanje, neka ovo bude dovoljno.

³⁷⁸ Slijedi nekoliko prekrizanih riječi.

[Pečat Kraljevske akademije znanosti s trobojnom trakom koja povezuje arak]

Primio sam u trih četvertkih osam u večer. U Zagrebu dne 21a Lipnja 1849.

Dr Ivan Evg Kiseljak mp

K prof prirodoslovja

Bibliografija

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA-67 fond Bansko vijeće

HR-HDA-68 fond Banska vlada

HR-HDA-500 fond Kraljevska akademija znanosti

HR-HDA-806 Osobni fond Emilij Laszowsky

Objavljeni izvori

CUVAJ, Antun. 1910. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije, sv. 3. (Od 2. ožujka 1835. do 31. prosinca 1851.)*

MARKUS, Tomislav. 1998. *Korespondencija bana Jelačića i Banskoga vijeća 1848. – 1850.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet.

[MOLNAR, Antun]. 1842. *Carmen Domino Francisco e comitibus Haller de Hallerkeo ... cum in Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Banum installaretur.* Zagrabiae, Typis F. Suppan.

[MOLNAR, Antun, Conradus SUFFLAY]. 1847. *Tentamen publicum ex jure Hungarico civili et criminali, quod in Reg. Academia Zagrabiensi die 11. Julii 1847 ... juxta institutiones dris Antonii Molnar ... subiverunt egregii Derchich Stephanus, Ernuszt Alexander de Gerdovchak, Kooči Eduardus ... Sufflay Conradus ...* Zagrabiae: Typis F. Suppan.

Leksikoni, rječnici i filozofski priručnici 18. i 19. stoljeća

BERTIĆ, Vatroslav. 1847. *Samouka. Pokus pèrvi* Pešta: Tiskom Josipa Beimela.

DANIČIĆ, Đuro, Matija VALAVAC [VALJAVEC], Pero BUDMANI, (ur.). 1884-1886. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Dio II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

ILIJASHEVIĆ, Stjepan. 1850. *Obuka malenih ili katechetika koju za porabu svetjenikah učteljah roditeljah i svih priateljeh mladoga naraštaja.* Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja.

IMRE, Johann. 1818-1824. *Amicum foedus rationis cum experientia seu philosophia crisi recentissima deducta. Pars I. Logica. Pars II. Metaphysica pura. Pars III. Metaphysica*

applicata seu Cosmologia, Anthropologia et Theologia. Pars IV. Aretologia seu Ethica. Pešta. (2. izdanje 1830).

- KANT, Immanuel. 1781. *Kritik der reinen Vernunft*. Riga (2. dopunjeno izdanje 1797).
- KANT, Immanuel. 1793. *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*.
- KRUG, Wilhelm Traugott. 1806. *Denklehre oder Logik*. Königsberg: Goebbels und Unzer.
- KRUG, Wilhelm Traugott. 1803. *Fundamentalphilosophie*. Zulichau und Freystadt.
- LICHTENFELS, Johann von. 1842. *Lehrbuch der Logik*. Beč: J. G. Heubner Verlag.
- LICHTENFELS, Johann von. 1843. *Lehrbuch der Psychologie*. Beč: J. G. Heubner Verlag.
- LOSCANI, Franz. 1769. *Institutiones philosophiae moralis duabus partibus comprehensae, conscriptae in usum auditorum philosophiae*. Graz: I. M. Lechner.
- MENDELSSOHN, Moses. 1767. *Phaedon oder über die Unsterblichkeit der Seele*.
- PACEL, Vinko. 1868. *Filozofijska propedeutika, t. j. priprava mudroslovju za gimnazije u Trojednoj Kraljevini. I. Logika ili misloslovje*. Zagreb: Naklada Kr. dalm.-hèrv.-slav. nam. vèća.
- WURZBACH, Constant von, (ur.). 1856–1891. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwuerdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronlaender gelebt haben*. Beč. Sv. 3, 1858; sv. 6, 1860; sv. 10, 1863; sv. 15, 1866; sv. 55, 1887.

Literatura

- ARTUKOVIĆ, Mato. 1997. Đakovački narodni zastupnici u Hrvatskom Saboru 1861. godine. *Zbornik Muzeja đakovštine* 4/1: 177–198.
- BARIĆ, Ljudevit. 1983. Prilozi povijesti geoloških znanosti u Hrvatskoj. IX. Dr. Kajetan Petter (1817 – 1850). *Geološki vjesnik* 36: 275–276.
- BARIŠIĆ, Pavo. 2020. Alma mater Strossmayera, Kvaternika i Starčevića. Hrvatski studenti filozofije i teologije na Kraljevskom sveučilištu u Pešti. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 46/1(91): 125–184.
- BARIŠIĆ, Pavo. 2020. *Ante Starčević: Ideali slobode i prava*. Zagreb: Školska knjiga.
- BAUTZ, Friedrich Wilhelm, (ur.), *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon*. Sv. 4. Herzberg: Bautz.
- DEŽELIĆ, Velimir. 1925a. Kiseljak, Ivan, dr. U LASZOWSKI 1925: 132.
- DEŽELIĆ, Velimir. 1925b. Molnar, Ante, dr. U LASZOWSKI 1925: 194.
- DVORŽAK, Stanko. 1062. Imbro Ignjatijević Tkalac – život i djela. *Starine* 52: 333–419.
- FELDMAN, Andrea. 2012. *Imbro Ignjatijević Tkalac: europsko iskustvo hrvatskog liberala: 1824 – 1912*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- GRIJAK, Zoran. 2011. Uspomene i Razgovori s biskupom Strossmayerom Izidora Kršnjavoga kao povijesni izvor. *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 11: 97–181.
- GROSS, Mirjana. 2000. *Izvorno pravaštvo: Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing.

- GROSS, Mirjana. 1985. *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850 – 1860*. Zagreb: Globus.
- HALDER, Alois. 2002. *Filozofijski rječnik* (prev. Ante Sesar). Zagreb: Naklada Jurčić.
- HORVAT, Josip. 1940. *Ante Starčević, kulturno-povijesna slika*. Zagreb: Naklada A. Velzeka.
- HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA HE 2003. s. v. „Inherencija“.
- HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA HE 2006. s. v. „Odnos ili relacija“.
- HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA HE 2006. s. v. „Predikacija“.
- IVEKOVIĆ, Franjo. 1905. *Dr. Ante Starčević: značajne crte o njemu*. Zagreb: Tiskara C. Albrechta.
- IVELJIĆ, Iskra. 1993. Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine. *Časopis za suvremenu povijest* 25/2–3.
- JEMBRIH, Alojz. 2016. *Tragom života i rada Stjepana Moysesu u Zagrebu (1829 – 1851)*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima.
- JOVANOVIĆ, Neven. 1998. Pjesnikovanje Antuna Molnara oko 1848. *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 24/1: 443–476.
- KARLOVIĆ, David. 1925. Tkalac pl. Imbro Vatroslav dr.. U LASZOWSKI 1925: 262.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1925. Preteče sveučilišta. U: *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874 – 1924. Spomenica Akademičkoga senata*, 1–54. Zagreb: Tisak zaklade Tiskare Narodnih novina.
- KOPREK, Ivan (ur). 2007. *Thesaurus Archigymnasii. Zbornik radova u prigodi 400. godišnjice Klasične gimnazije u Zagrebu 1607 – 2007*. Zagreb: Klasična gimnazija u Zagrebu.
- KOVAČ, Srećko. 1991. Hrvatski školski priručnici iz logike u drugoj polovici 19. st. do pojave Arnoldove „Logike“. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 17/1–2 (33–34): 81–106.
- KOVAČ, Srećko. 1993. Nazivlje u nastavi logike. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 4/2: 23–32.
- KUNTIĆ, Ljerka, Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ. 1990. Nastava povijesti na zagrebačkoj akademiji u prvoj polovini XIX. stoljeća, prema tiskanim pitanjima za javne ispite. *Studia classica I, Latina et Graeca*: 83–135.
- KUTLEŠA, Stipe (ur.). 2019. *Filozofski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- LASZOWSKI, Emilij. 1944a. Dr. Konrad pl. Šufflay Ostruševački. *Zagreb: mjesečnik Društva Zagrebčana* XII/1–3: 37–45.
- LASZOWSKI, Emilij. 1944b. Dr. Konrad pl. Šufflay Ostruševački (Svršetak). *Zagreb: mjesečnik Društva Zagrebčana* XII/4–6: 94–100.
- LASZOWSKI, Emilij (ur). 1925. *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925 – 1925*. Zagreb: Odbor za izdanje knjige „Znameniti i zaslužni Hrvati 925 – 1925“.
- PAUŠEK-BAŽDAR, Snježana. 2012. Kajetan Petter i Hrvatski narodni preporod. *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice - DG Jahrbuch* 19/1: 87–96.

- PAVIĆ, Željko (ur.). 1996. *Pravni fakultet u Zagrebu III. sv. 1 Nastavnici fakulteta 1776 – 1874*. Zagreb: Pravni fakultet.
- PAVIĆ, Željko (ur.). 1997. *Pravni fakultet u Zagrebu IV. sv. 1. Građa za bibliografiju nastavnika Fakulteta*. Zagreb: Pravni fakultet.
- PAVLOVIĆ, Anto. 2006. Poglavlari Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu. *Diakovensia: teološki prilozi* 14/2: 357–400.
- POTLIMBRZOVIĆ, Hrvoje. 2022. *Djela iz logike u Hrvata tijekom 19. stoljeća*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- SIKIRIĆ ASSOULINE, Zvezdana. 2009a. Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41: 257–265.
- SIKIRIĆ ASSOULINE, Zvezdana. 2009b. Naoružani građani Zagreba i Narodna straža u proljeće 1848. godine. U: *Spomenica Josipa Adamčeka*, ur. D. Roksandić i D. Agičić: 377–383.
- SIKIRIĆ ASSOULINE, Zvezdana. 2006. *U obranu hrvatskih municipalnih prava i latinskoga jezika*. Zagreb: Srednja Europa.
- SIKIRIĆ ASSOULINE, Zvezdana, Melita VUKINA. 2024. *Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka Sramotna knjiga*. Zagreb: Školska knjiga i FF Press.
- STARČEVIĆ, Ante: Djela. Knjiga I: Govori. Odbor Kluba Stranke prava, Tiskara Antuna Scholza, Zagreb, 1893. Pretisak. Priredio Pavo Barišić. Predgovor Franjo Tuđman. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1995.
- ŠEGVIĆ, Kerubin. 1911. *Dr. Ante Starčević, njegov život i njegova djela*. Zagreb: Tiskara Hrvatske stranke prava, 1911.
- ŠTIVIĆ, Ivana. 2000. „Ivan Kiseljak.“ U: *Hrvatski biografski leksikon* 7. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: 322–323.
- ŠVOGER, Vlasta. 2012. Biskup Josip Schrott u javnom životu Hrvatske. *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice - DG Jahrbuch* 19/1: 45–64.
- TKALAC, Imbro. 1850. *Ost und West 1849.: eine politische Rundschau (Istok i Zapad 1849: politički pregled)*. Zagreb: F. Suppan.

Internetski izvori

- BRLEKOVIĆ, Josip. 2014. Članstvo Matice hrvatske u prošlosti i sadašnjosti. Kratka povijest organiziranja i ustrojstva Matičina članstva (1842 – 2014). [https://www.matica.hr/omatici/Kratka%20povijest%20organiziranja%20i%20ustrojstva%20Mati%4%8Dina%20%4%8Dlanstva%20\(1842-2014\)/](https://www.matica.hr/omatici/Kratka%20povijest%20organiziranja%20i%20ustrojstva%20Mati%4%8Dina%20%4%8Dlanstva%20(1842-2014)/) (posjet 1. 10. 2024).

Ante Starčević at the Competition for the Chair of Philosophy at the Zagreb Royal Academy of Sciences in 1849: Autograph of the Competition Essay

The paper analyses the course of the competition procedure for filling the Chair of Philosophy at the Royal Academy of Sciences in Zagreb opened in the spring of 1849 and the Latin manuscript written as a part of the procedure by Ante Starčević, who applied for the professorship as one of four candidates. The competition for the Philosophy Chair is mentioned by his biographers, who highlight, based also on Starčević's own claims, that he did not get the position due to political interventions. The modern historiography puts this event in the broader context of modernization processes and the conflict between liberals and conservatives, as well as the question of the position of the Catholic Church in the post 1848 situation and the question of the impending broader education reform. In a very strict competition procedure the four young applicants, Ante Starčević, Ivan Franjo Šagovac, Konrad Šufflaj and Imbro Tkalac were subject to a twelve hour long written exam and an oral exam the following day. In the written exam, consisting of three philosophy questions (How are judgments divided? How is the principle of causality explained? What is the highest principle of ethics?), Ante Starčević wrote the longest and the most comprehensive essay, and in the oral exam, consisting of presenting a topic of one's own choice, Starčević spoke about the purpose of human life. This paper is the first to analyse Starčević's manuscript and present it to the scientific audience in its original form, along with Croatian translation, thus enabling further research of a valuable document which had not hitherto been used as a source, due to the language barrier, its length and hard to read handwriting. A smaller part of the manuscript (one and a half page out of eleven) is deliberately written in Croatian, to show the author's ability to teach Philosophy in the vernacular language, which was to be fully implemented in the Royal Academy of Sciences the following academic year. Analysing that part of the manuscript, the paper highlights the significance of the pioneering effort to coin the necessary new vocabulary for scientific use in Croatian. The paper further discusses the opinions and final report of the members of the competition committee, which consisted of professors Romuald Kvaternik, Kajetan Petter, Ivan Ev. Kiseljak and Antun Molnar and points to the fact that, according to the competition procedure, their final choice of candidate Šagovac (two votes, Starčević and Šufflaj one vote each) was not binding, i. e. the Banal Council could potentially choose any of the three candidates named in that report as meeting the requirements, not just the recommended number one. This is exactly what happened, in Starčević's favour, albeit short lived. The paper follows the final failure of appointing any of the candidates who applied for the position in 1849 and traces the final efforts of

both Starčević and Šagovac to make a case for themselves in 1850 and 1851, with an unfavourable result issued by the highest authority, the Ministry of Education and Religion in Vienna.

Key words: Liberalism, Conservatism, Revolutions of 1848/1849, Royal Academy of Sciences in Zagreb. Chair of Philosophy at the Royal Academy in Zagreb, Competition essay, Latin in science

Ključne riječi: liberalizam, konzervativizam, revolucije 1848/1849, Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu, Katedra filozofije na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, natječajni rad, latinski jezik

Zvezdana Sikirić Assouline
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
zsikiric@ffzg.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Filip Šimetin Šegvić i Jure Trutanić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at

Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“

<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*